

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

Факултет по икономически
и социални науки

ФИСН

Европейската интеграция днес – някои проблеми и Възможности

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

**Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Факултет по икономически и социални науки**

Европейската интеграция днес – някои проблеми и възможности

**УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО
„ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“**

Благодарност:

Монографията е част от работата по проект ФП17-ФИСН012, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“

Рецензенти:

проф. д.с.н. Светлана Съйкова

доц. д-р Маргарита Русева

© Доц. д-р Аксентия Замфирова – съставител, 2019

© Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2019

ISBN 978-619-202-419-2

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ	7
КОНВЕРГЕНЦИЯТА: КОНЦЕПЦИИ И ТЕНДЕНЦИИ.....	11
<i>Доц. д-р Даниела Бобева</i>	
КОНВЕРГЕНТНИ ЕФЕКТИ ОТ ЧЛЕНСТВОТО НА БЪЛГАРИЯ В ЕС (НА ПРИМЕРА НА БАНКОВИЯ СЕКТОР)	34
<i>Доц. д-р Ваня Иванова, доц. д-р Екатерина Сотирова</i>	
ФИСКАЛНА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРИЯ И ЕС ПРЕЗ ПЕРИОДА 2007 – 2017 Г.	66
<i>Ас. д-р Игнат Игнатов</i>	
СОЦИАЛНА КОХЕЗИЯ В СФЕРАТА НА ОБРАЗОВАНИЕТО – ДОСТИГНАТО РАВНИЩЕ В БЪЛГАРИЯ, ЕС И ЗАПАДНИТЕ БАЛКАНИ	99
<i>Гл. ас. д-р Добринка Стоянова, гл. ас. д-р Блага Маджурова, гл. ас. д-р Стефан Райчев</i>	
ВНЕДРЯВАНЕТО НА БИС КАТО ФАКТОР ЗА ИНТЕГРАЦИЯ НА СТРАНИТЕ ОТ ЕС	138
<i>Доц. д-р Таня Янкова, доц. д-р Галина Илиева, докт. Станислава Клисарова-Белчева</i>	
ЕФЕКТИ НА БИЗНЕС ИНТЕЛИГЕНТНОСТТА В ЕВРОПЕЙСКИТЕ МАЛКИ И СРЕДНИ ПРЕДПРИЯТИЯ.....	158
<i>Докт. Станислава Клисарова-Белчева, доц. д-р Галина Илиева, доц. д-р Таня Янкова, доц. д-р Ангел Димитров</i>	
ДЕФИЦИТИ В ПОЛИТИКАТА ЗА ГРАДСКО ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРИЯ	191
<i>Гл. ас. д-р Делян Ангелов</i>	

АВТОРСКИ КОЛЕКТИВ

Доц. д-р Аксентия Замфирова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Факултет по икономически и социални науки

Катедра „Икономически науки“

Доц. д-р Ангел Димитров

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Факултет по икономически и социални науки

Катедра „Управление и количествени методи в икономиката“

Гл. ас. д-р Блага Маджурова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Факултет по икономически и социални науки

Катедра „Икономически науки“

Доц. д-р Ваня Иванова

Университет за национално и световно стопанство

Общоекономически факултет

Катедра „Икономика“

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Факултет по икономически и социални науки

Катедра „Икономически науки“

Доц. д-р Галина Илиева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Факултет по икономически и социални науки

Катедра „Управление и количествени методи в икономиката“

Доц. д-р Даниела Бобева

Българска академия на науките

Институт за икономически изследвания

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Факултет по икономически и социални науки

Катедра „Икономически науки“

Гл. ас. д-р Делян Ангелов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Факултет по икономически и социални науки

Катедра „Икономически науки“

Гл. ас. д-р Добринка Стоянова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Факултет по икономически и социални науки

Катедра „Икономически науки“

Доц. д-р Екатерина Сотирова

Университет за национално и световно стопанство

Общикономически факултет

Катедра „Икономика“

Ас. д-р Игнат Игнатов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Факултет по икономически и социални науки

Катедра „Икономически науки“

Докт. Станислава Клисарева-Белчева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Факултет по икономически и социални науки

Катедра „Управление и количествени методи в икономиката“

Гл. ас. д-р Стефан Райчев

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Факултет по икономически и социални науки

Катедра „Икономически науки“

Доц. д-р Таня Янкова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Факултет по икономически и социални науки

Катедра „Управление и количествени методи в икономиката“

ВЪВЕДЕНИЕ

Доскоро процесът на европейската икономическа интеграция се разглеждаше като сложен и противоречив, но възходящ и едноточен процес на обединяване на националните стопанства, който гарантира на Европа мир, икономически растеж и социално благополучие. Днес вече не е така. Брекзит е неоспоримо доказателство и проявление на обратимостта и условността на всички постижения на обединена Европа. Под негово влияние, въпреки очертаващите се невероятни трудности на осъществяването му, за дезинтеграция се заговори и в други страни на Европейския съюз.

Това коренно промени дебата за развитието на ЕС. Дилемите „разширяване – задълбочаване“ на ЕС, „социална – либерална“ Европа, „европейският пазар – зона за свободна търговия или икономически съюз“ днес не стоят на дневен ред. Разширението е спряно поне до 2020, опитите за развитие на паричния съюз и Шенген са замразени. Актуална е Бялата книга на Юнкер с предложените пет пътя. Реалистични или пожелателни, те по различен начин очертават един основен проблем – този за „ядрото“ и „периферията“ на ЕС в процеса на интеграцията.

Границите на това деление могат да се очертаят от много линии: тази на старите и новите страни членки; на Евронзоната и останалите; на страните основателки, Вишеградската четворка и останалите и т.н. Факт е обаче, че във всички сечения новоприетите страни в ЕС образуват самостоятелен сегмент и са част от обяснението на актуалните търсения за бъдещето на ЕС.

България е жизнено заинтересована да познава новите реалности и ограниченията, при които ще продължава интегрирането ѝ в европейската икономика. В същото време тя следва да е наясно и доколко и как тези предизвикателства и бариери засягат останалите новоприети страни, с които трябва да търси общи решения и да предлага сходни политики. Без да си поставя за цел да даде отговори на всички тези въпроси, настоящата книга се съсредоточава върху теми и процеси, които според авторите ѝ са с определящо значение за развитието на интеграционните процеси в близкото бъдеще.

Отправна точка за оценка и анализ на тези процеси е реалната конвергенция на българската икономика в икономическите и инс-

титутционалните структури на ЕС. Десетгодишното членство на България в ЕС е сериозно основание да се потърси отговор на такива въпроси, като: катализира ли членството ни в съюза прогрес в икономиката и в какви области; има ли то отношение към профила, капацитета и динамиката ѝ; могат ли европейските фондове, институции и регулации да заместят национално отговорни политики и поведение? Опасенията са, че някои от съвременните предизвикателства пред интеграционните процеси в ЕС могат да станат бариери, подкопаващи единството на съюза и подкрепящи аргументи за „Европа на две и повече скорости“, и че степента на конвергенция на отделните страни може да бъде посочена като такава бариера.

Освен концептуално, тук проблемът за конвергенцията се разглежда и в контекста на присъединяването на България към Банковия съюз на ЕС. Като се анализират промените, настъпили в банковия сектор на страната след присъединяването ни към ЕС и тяхното отражение в макроикономически аспект, се откриват и формулират някои важни конвергентни ефекти от членството на България в ЕС. Убедително е показано, че банковата ни система е реално конвергирана към аналогичните европейски структури. Като доказателство са приведени нейната стабилност и отвореност към европейския банков сектор, както и съпоставимостта на основни показатели на сектора. Коментиран е незавършеният процес на уеднаквяване в областта на законодателството. Подробно са анализирани някои трудности и опасности, забавящи включването ни в Еврозоната и в Банковия съюз.

Известни са основните предизвикателства пред създаването на наднационална фискална политика на ЕС. Известно е и значението ѝ за процеса на конвергенция. Чрез анализ на фискалната политика на България в годините на членство в ЕС и оценката на постигнатата фискална консолидация с тази на останалите страни членки са представени действителните размери на трудностите, които стоят по пътя на постигане на решение за обща фискална политика на ЕС.

Изключително значение за България имат проблемите на социалната сигурност и свободното движение на хора в съюза. Днес българският капитал не е в състояние да осигури задоволителна заетост на трудоспособното ни население. В същото време емиг-

рационният натиск усложни до критична точка напрежението, създадено в системите за социална сигурност на ЕС след разширението му в последните десетилетия. Това не може да не се отрази на регулацията на трудовите пазари. Проблемите на нашите транспортни фирми във връзка с „пакета Макрон“ в това отношение са само началото. От друга страна, и свободното движение на хора, и социалната защитеност на гражданите са основополагащи ценности на ЕС. Тяхното по-нататъшно утвърждаване обаче вероятно ще се води в условията на засилваща се конкуренция. В този смисъл за страната ни е важно да следи и управлява фундаменталните фактори за конкурентоспособност на работната сила. Основополагащ сред тях е образованието. Изследването на социалната кохезия в тази сфера, особено в контекста на сравнението на достигнатото равнище в България спрямо ЕС, е важно за икономическите решения по отношение на такива основни макросистеми, като пазара на труда, образованието и социалното осигуряване.

Друга проблемна област на европейската интеграция в момента са политиките – особено онези от тях, които нормативно са уредени на основата на споделени компетенции и подкрепящи компетенции. Тъкмо при тях са налице възможности за „движение в две посоки“ – от обща рамка към допълващи национални мерки и от сближаване на националните политики към обща рамка на регулации и законодателство. Може да се очаква точно тези политики да станат важно поле за задълбочаване на интеграционните процеси в близко бъдеще. Една от тях е политиката на ЕС за повишаване на конкурентоспособността на индустрията. Във връзка с постигането на една от прогласените цели на тази политика – подпомагане на европейските фирми да се приспособят към новата глобализирана и конкурентна ситуация – се изследват интелигентни агенти за повишаване на ефективността на бизнеса. Внедряването на такива системи за бизнес анализи е показател, който се следи ежегодно от Европейската комисия. Затова сравнителният анализ на постигнатото от България в това отношение спрямо резултатите на останалите страни членки има значение за оценката на текущото състояние на пазара на Бизнес интелигентните системи от гледна точка на избора на такива системи. В основата на този анализ е поставено измерването на напредъка на

България в областта на цифровите технологии, осъществено на базата на възприетия от Европейската комисия „индекс на навлизане на цифровите технологии в икономиката и обществото“. Специално внимание е отделено на специфичното приложение на системите за бизнес анализ от малките и средните предприятия – отново в сравнителен план, като се търси европейската проекция на българските усилия и постижения.

Голямата тема на интеграцията за регионалното развитие и териториалното сближаване в ЕС тук присъства чрез политиката на ЕС в областта на градското възстановяване и устойчивото развитие. В рамките на европейските потребности и критерии е направен опит да се потърсят и формулират дефицитите в политиката за градско възстановяване и развитие на България.

Без да претендира да е пълна картина на проблемите на европейската интеграция в момента, настоящото изследване предлага на читателите представителна извадка на областите и политиките, имащи потенциал да дадат нова динамика на интеграционните процеси в ЕС. Може би е време да прочетем конвергентните критерии по нов начин. Възможно е и да потърсим по-настойчиво кохезия не само на макроравнище. Продуктивна може да се окаже и промяната в съотношението между общите, структурните и координираните политики на ЕС. Без да дава еднозначно отговори на тези въпроси, настоящото изследване ги поставя и с това открива възможности за нови творчески търсения.

Доц. д-р Аксентия Замфирова

КОНВЕРГЕНЦИЯТА: КОНЦЕПЦИИ И ТЕНДЕНЦИИ

Доц. д-р Даниела Бобева

1. Цели и методология на изследването

Европейската комисия и Европейската централна банка оценяват всеки две години степента на конвергенция на икономиките на страните, които имат задължение, но все още не са приели еврото като своя национална валута. Тези оценки се извършват по точно определените в правната рамка на ЕС критерии и те имат единствено за цел вземането на решението за присъединяването на страната към Евроразоната. Правната концепция за сближаването е важна от политическа гледна точка, защото не може страна, която изпълнява посочените критерии, да не бъде приета в Евроразоната. Но тази концепция е твърде ограничена, за да обхваща всички важни аспекти на сближаването и как икономиката на отделната страна се вгражда в общата европейска икономика. Разширяването на обхвата и измерителите на конвергенцията не трябва да подменя установената правна рамка и критериите за влизане в евроразоната, защото в противен случай се влиза в конфликт с принципите и равното третиране на държавите членки. Изследването обаче на процесите на конвергенция е особено важно както за научни цели, така и за целите на икономическата политиката и политиката по европейска интеграция.

Настоящото изследване **обхваща** три важни аспекта на конвергенцията.

Първо: Прави се сравнителен анализ на изпълнението на конвергентните критерии за приемане на еврото от страна на България. Изследват се резултатите в конвергентните доклади на Европейската комисия (ЕК) и Европейската централна банка (ЕЦБ) като се сравняват резултатите за България и останалите страни, предмет на оценката.

Второ: Изследват се аспекти на сближаването извън правната концепция за конвергенция. Освен детайлен анализ на номиналната и реалната конвергенция се развива концепцията за структурна и регионална конвергенция – концепции – нови и неразра-

ботени в литературата. Конвергенцията се разглежда на макро-равнище и на регионално равнище, като се разкриват основните фактори за и проблеми пред конвергенцията. Разграничават се тенденциите в сближаването, догонването и интеграцията.

Трето: Един от важните аспекти на това изследване е, че се проследява цикличността в конвергенцията – тоест какъв е ефектът на кризите върху сближаването, в частност ефектите за България. Изследването си поставя за цел да оцени степента на сближаване на икономиката на България основно с тази на Еврозоната, но се прави сравнение и с новите държави – членки на ЕС, извън еврозоната. Като се използват конвенционалните измерители на конвергенцията – бета- и сигма-измерители, се очертават тенденциите на сближаване на българската икономика с европейската в различните фази на икономическия цикъл.

Изследват се четири аспекта на конвергенцията:

- Номинална
- Реална
- Структурна
- Регионална.

Основните хипотези на изследването са следните:

Първо: Българската икономика се сближава с икономиките от еврозоната и тези извън нея.

Второ: Най-значимо е сближаването на икономиката в годините на висок икономически растеж.

Трето: постигането на номинална конвергенция не е гаранция за сближаване на икономиката в реално структурно и регионално отношение.

Четвърто: Възможно е една икономика да е интегрирана, но да не е конвергирана.

Пето: Сближаването на европейските икономики се извършва на различни скорости.

Методологията на изследване включва сравнителен анализ, анализ на панелни данни, корелационен анализ, бета- и сигма- метод.

2. Правна рамка на конвергенцията

Механизмът за оценка на конвергенцията се реализира основно чрез двугодишните доклади на ЕЦБ и ЕК относно прогреса на

страните с дерогация. Те разкриват несъответствията с икономическите и правните критерии. Следва се принципът на равно третиране на държавите – кандидатки за приемане в еврозоната, което става възможно поради ясно определените критерии. Оценката се извършва на базата на докладите за сближаване/конвергенция на Комисията и на Европейската централна банка (ЕЦБ). В тях се „вземат предвид резултатите от интеграцията на пазарите, състоянието и развитието на салдата по текущите плащания и проучването на развитието на разходите за труд за единица продукция и други ценови индекси“. Тези допълнителни изисквания се отнасят към докладите за сближаване, които трябва да включват и такива анализи, но те не са критерии за приемане на еврото, тоест за отпадане на дерогацията.

Във връзка с кризата в еврозоната се разширява кръгът на факторите, които се взимат предвид в анализа на конвергенцията. Както се посочва в доклада от 2016 г., „финансовата и икономическа криза и кризата във връзка с държавните дългове в еврозоната разкриха пропуските в системата за икономическо управление в ИПС... По-специално, в настоящия доклад се вземат под внимание оценката на програмите за конвергенция от 2016 г.¹ и констатациите в рамките на процедурата при макроикономически дисбаланси“. Това са „фактори за оценка“, а не критерии за приемане на еврото, тъй като в противен случай би се влязло в противоречие с критериите, установени в ДФЕС. „Допълнителните фактори са важни показатели за това, дали интеграцията на дадена държава членка към еврозоната би продължила без затруднения, и осигурява по-широк поглед върху устойчивостта на конвергенцията.“

Механизмът за оценка на конвергенцията спомага както за формиране на подходящи политики, така и за подобряване на законодателството в съответствие с изискванията на Договора за Европейския съюз, Протокола за Устава на ЕСЦБ и ЕЦБ и Протокол 13 относно критериите за конвергенция.

За да бъде цялостна оценката на икономическото сближаване, се анализира конвергенцията, така както е дефинирана в Договора – по посочените в него критерии и спрямо определените целе-

¹ Европейска комисия, Доклад за конвергенция, 2016 г.

ви равнища. Тъй като някои от тях (бюджетен дефицит, публичен дълг) са статични и не се променят във времето, анализът проследява и отклонението по отношение на динамиката на средните реално постигнати равнища на тези показатели в ЕС. Излизайки извън рамките на Договора, оценката на икономическото сближаване се разширява до анализ на номинална и реална конвергенция, тяхната взаимовръзка и факторите за конвергенция (т.нар. „други фактори“, както и макроикономическите дисбаланси).

3. Дефиниране и измерване на конвергенцията

В концентрирана форма европейската икономическа интеграция се проявява в степента, в която икономиката се сближава с общата икономика на Европейския съюз. Насоките и скоростта на това сближаване зависят от изходните позиции на икономиката. Резултатите от преговорния процес оказват също съществено влияние върху скоростта и успеха на интеграцията. Въпреки че членството в ЕС означава в значителна степен отказ и подмяна на националните политики с европейски, дори и в рамките на ограничената национална дискреция, степента на сближаване зависи от тези национални политики.

България участва в ИПС с дерогация и съгласно с Договора за присъединяване към ЕС, е задължена да приеме еврото. Механизмът за оценка на конвергенцията се реализира основно чрез двугодишните доклади на ЕЦБ и ЕК относно прогреса на страните с дерогация. При отмяната на дерогацията се вземат предвид освен **числовите критерии за конвергенция** – критерия за ценова стабилност, критерия за държавната бюджетна позиция, критерия за конвергенция на дългосрочните лихвени проценти, и критерия за участие във валутния механизъм (ВМ II) на Европейската парична система, посочен в член 140, параграф 1, и т.нар. „други фактори за оценка“. Тези фактори са дефинирани в правната рамка, като във връзка с кризата в еврозоната се разширява кръгът на факторите, които се взимат предвид в анализа на конвергенцията. При осъществяването на оценката за конвергенцията ЕЦБ и ЕК „вземат предвид резултатите от интеграцията на пазарите, състоянието и развитието на салдата по текущите плащания и проучването на развитието на разходите за труд за единица продукция и други

ценови индекси“, включително и констатациите в рамките на процедурата по прекомерни макроикономически дисбаланси. Въпреки това при оценката дали страната да бъде допусната до еврозоната, се вземат предвид само т.нар. конвергентни критерии.

4. Номинална конвергенция

От влизането си в ЕС България е била обект на 5 конвергентни доклада, по 3 от които изпълнява изцяло числовите критерии за номинална конвергенция. През 2008 г. не е изпълнявала само 1 критерий (за ценова стабилност) с отклонение от около 8% от референтната стойност, а през 2010 г. не изпълнява 3 (за ценова стабилност – с 0,7 пр. п., този за дългосрочните лихвени проценти – с 0,9 пр. п., и за бюджетното салдо на сектор „Държавно управление“).

България е единствената страна в ЕС, която заедно с Швеция в продължение на шест последователни години от 2011 г. изпълнява числовите критерии за номинална конвергенция.

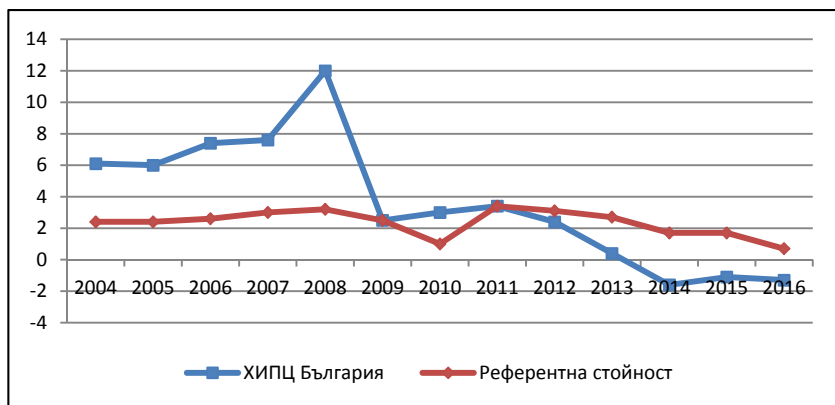
Преди началото на финансово-икономическата криза в условията на висок икономически растеж съществуваша повече предизвикателства пред изпълнението на критериите за номинална конвергенция. След началото на кризата тяхното изпълнение е по-устойчиво, но при слаб икономически растеж, който не дава възможност за ускоряване на процеса на догонването.

Ценова стабилност

България покрива инфлационния критерий в периоди на нисък икономически растеж.

Съгласно с дефиницията за ценова стабилност на ЕЦБ (в еврозоната) това е поддържането на годишния темп на хармонизирания индекс на потребителските цени под 2%. През последните 20 години инфлацията в България показва висока степен на волатилност и нива значително над 2% през по-голямата част от този период. Това е свързано със сложните процеси на трансформиране на икономиката след 1997 г. и на структурните промени във връзка с т.нар. догонване, ускоряване на процеса на интеграция и конвергиране с ЕС. Догонването и конвергирането произвеждат различни макроикономически ефекти. Ако се оцени динамиката на инфлацията по отношение на референтната стойност на критерия за це-

нова стабилност, през последните 7 години след началото на кризата стойностите за България са под референтните. Дори през 2016 г. инфлацията в България беше използвана при изчисляването на референтната стойност, тъй като отговаряше на критерия „най-добре представящи се страни в ценовата стабилност“. В предкризисните години на висок икономически растеж силно влияние върху инфлацията оказват регулираните цени и цените на горивата. От началото на кризата ниската инфлация и дефлацията са свързани основно с низходящата динамика на международните цени на горивата и суровините, както и със свитото вътрешно търсене.

Фиг. 1. Хармонизиран индекс на потребителските цени

Забележка: В годините, в които не са публикувани референтни стойности на инфлационния критерий, са използвани данните за предходната година

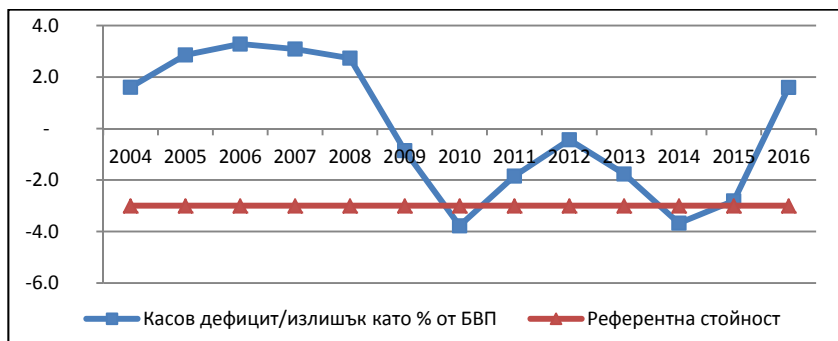
В теорията няма консенсус за това дали има и каква е връзката между инфлацията и режима на паричен съвет. Многофакторната обусловеност на инфлацията, както и силното влияние на външните фактори особено при малки и отворени икономики правят трудно доказуема тезата, че паричният съвет създава предпоставки за висока инфлация.

През целия 20-годишен период инфлацията в България се движеше между високи стойности, достигащи до 12% (2008 г.) и продължителна дефлация с най-ниски нива от -1,6% (2014 г.) и

всичко това при стабилност на валутния курс без никакви отклонения от фиксираното равнище.

Фискална стабилност

България е една от най-стабилните във фискално отношение държави – членки на ЕС. Страната спазва по-стриктни политики за поддържане на държавната бюджетна позиция под конвергентния критерий в сравнение с повечето държави от еврозоната. България само веднъж е била включвана в Процедурата за прекомерен дефицит, и то за изключително кратък период. Единствено Естония и Швеция от ЕС от 2009 г. не са влизали в процедурата.

Фиг. 2. Бюджет дефицит (% от БВП)

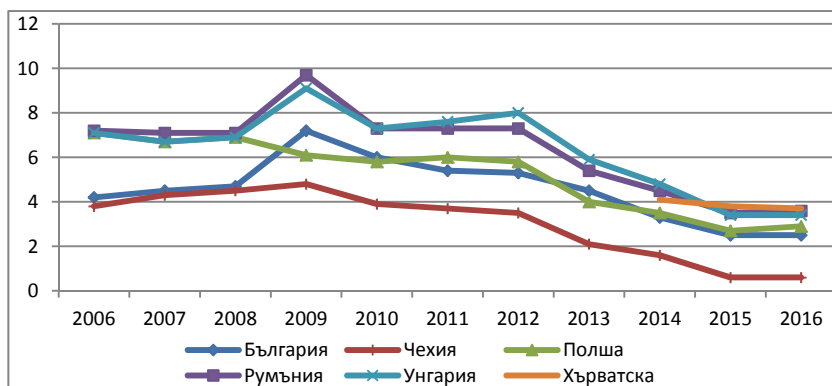
Конвергенция на дългосрочните лихвени проценти

След 2010 година България изпълнява критерия за конвергенция на дългосрочните лихвени проценти. В динамиката на този показател се откриват тенденции, до голяма степен повлияни от нарастването на рисковите премии във връзка с кризата.

От 2006 г. до 2009 г. дългосрочният лихвен процент следва възходяща тенденция във всички нови държави – членки на ЕС, извън еврозоната. Рязкото му покачване от края на 2008 г. и 2009 г. се дължи на външни фактори – главно ефектите от финансово-икономическата криза. След 2010 г. диференциалът между дългосрочния лихвен процент в България и средния за еврозоната следва низходящ тренд (през 2012 г. е близък до нула). Тези тенденции са силно повлияни по-скоро от състоянието и динамиката на между-

народните дългови пазари, отколкото на вътрешни фактори. Повишаването на рисковата премия в еврозоната в резултат на кризата в някои от страните в нея също влияе върху сближаването.

През последните години дългосрочните лихвени проценти в страните извън еврозоната намаляват.

**Фиг. 3. Дългосрочни лихвени проценти
(нови държави – членки на ЕС)**

В периода 2006 – 2016 г. стойностите на този показател за България са вторите най-добри след тези на Чехия.

Анализът на състоянието и тенденциите в критериите за номинална конвергенция за България показва следното:

- **В резултат на постигнатата висока степен на номинална конвергенция икономиката на България показва относителна устойчивост на външните шокове, свързани с кризата.** Въпреки значителната отвореност на българската икономика и обвързаност с еврозоната и страните, най-сериозно засегнати от кризата, тя премина през кризата без външна подкрепа и без финансови споразумения с МВФ и други институции.
- Поддържането на паричния съвет и устойчивата фискална политика дават възможност да се създадат буфери, осигурили финансовата и икономическата стабилност.
- Това обаче се оказва недостатъчно за догонване на европейската икономика.

„Други фактори“ за оценка на конвергенцията

Освен предвидените номинални критерии за конвергенция в конвергентните доклади при оценката на степента на сближаване се вземат предвид и т.нар. „други фактори“ съгласно с чл. 140 на ДФЕС:

- Степен на интеграцията на пазарите,
- Състояние и развитие на салдата по текущите плащания и
- Развитие на разходите за труд за единица продукция.

Тези показатели дават възможност да се оцени способността на държавата да се интегрира в еврозоната без затруднения. Една от иновациите след 2012 г. е докладите за оценка на конвергенцията да се синхронизират с подхода на Европейския семестър, който взема предвид интегриран поглед върху предизвикателствата на икономическата политика, включително конкуренция, стабилност на финансовите пазари, заетост и други.

Степен на интеграция на пазарите

Българската икономика е интегрирана във висока степен към икономиката на еврозоната и европейските пазари чрез взаимовръзките в търговията, инвестициите и трудовия пазар. През 2016 г. 31% от външната търговия е със страните от еврозоната, натрупаните ПЧИ представляват 80% от БВП, а от тях 75% са от страните от еврозоната, около половин милион българи работят в ЕС. Българската икономика е една от най-отворените икономики в ЕС, като само за последните седем години показателят за отвореност на търговията (износ на стоки и услуги като дял от БВП) е нараснал от 50,2% на 63,5%. **Българският финансов сектор е във висока степен интегриран в този на еврозоната** основно чрез значителния дял на активите на банки от ЕС и най-вече от еврозоната в българската банкова система (76%).

Състояние и развитие на салдата по текущите плащания

Салдото по текущата сметка² (СТС) се самокоригира от началото на кризата след рекордно високите нива, достигнали -21%

² Салдо по текущата сметка на платежния баланс в % от БВП (средна стойност за 3 години).

през 2008 г.³ През последните шест години дефицитът/излишъкът се движат в рамките на определените прагове (–4%) и (+6%) от БВП. Основният фактор за подобрението на баланса по текущата сметка е по-слабият внос, свързан с намаляване на вноса на инвестиционни стоки заради спада на ПЧИ. Подобни тенденции се наблюдаваха и при останалите догонващи икономики. Повечето от тях реализираха преди кризата големи дефицити по текущата сметка (Естония –13% от БВП, Латвия –18%). При свиването на вътрешното потребление и намаляването на ПЧИ салдото по текущата сметка на повечето държави навлезе в територията под определения праг. Високият дефицит по текущата сметка при новоприсъединилите се страни е пряко свързан с ефектите на единния пазар – нарастването на вноса на инвестиционни и потребителски стоки от по-конкурентните икономики. Натрупването на дисбаланси по този показател обаче не породило криза в нито една от тези страни, както и в България. Разумната фискална политика и ниските нива на публичен дълг създадоха значими буфери за абсорбиране на рисковете, свързани с тези дисбаланси.

Един от важните ефекти от членството на България и на новите държави – членки в ЕС, е, че част от външните парични потоци се насочват към имотния пазар. Това доведе до бързо нарастване на *цените на жилищните имоти*⁴ значително над 6-процентния праг. Високите цени преди 2009 г. не предизвикаха криза, а бяха по-скоро естествен ефект на догонването на този пазар към европейския процес, който беше спрял поради свиването на външните потоци и намаленото вътрешно търсене на имоти. Външните инвестиции в икономическите отрасли „Операции с недвижими имоти“ и „Строителство“ в периода на кредитен бум, растящи доходи и висок растеж на БВП дадоха възможност за динамизирането на жилищния пазар преди 2009 г., което значително допринесе за насърчаването на свързаните сектори и икономическия растеж като цяло. Кризата резултира в четири последователни години на спадове в цените между (–21%) през 2009 г. и (–5,3%) през 2012 г. годишно. Аналогични тенденции се наблюдават във

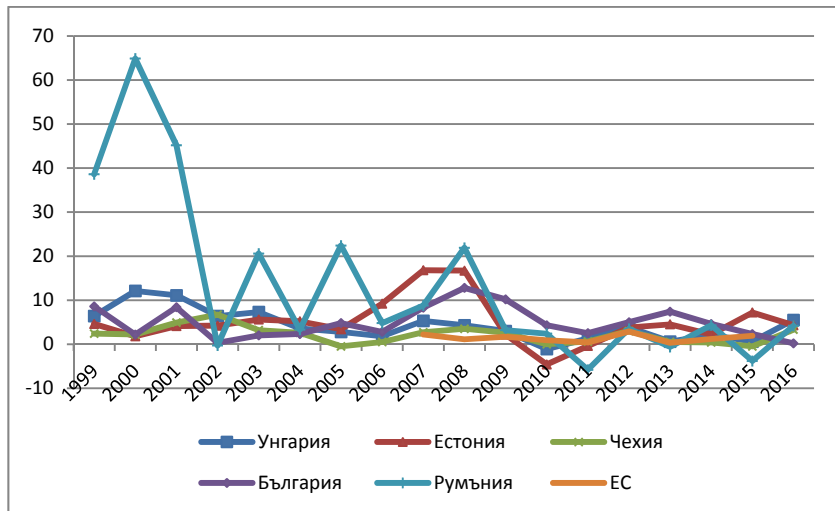
³ R. Rangelova, Current-Account Imbalances and Economic Growth During the 2008 – 2009 Financial Crisis: an Empirical Analysis, Contemporary Economics, 2014, p. 123

⁴ Индекс на цени на жилища, дефлирани (%-но изменение за 1 година).

всички догонващи икономики в ЕС, като при някои от тях спадовете бяха още по-големи. Възстановяването на цените на пазара на имоти се наблюдава от 2014 г., като ускорението в темповете на годишен прираст бе основно през 2016 г.

Развитие на разходите за труд

Разходите за труд на единица продукция нарастват през последните десет години, а производителността на труда все още остава на по-ниски равнища спрямо средните за ЕС, въпреки че през последните две години годишният растеж ѝ растеж се ускорява. В резултат на членството в ЕС произтичащото от него свободно движение на работната сила в единния пазар оказва силно влияние върху динамиката на трудовия пазар и разходите на труд за единица продукция в България. В годините преди кризата индексът на разходите на труд за единица продукция се движи в едни големи диапазони в повечето държави и най-вече в тези с догонващи икономики. Стойностите на показателя за България са под 12% с изключение само на три години от последните дванадесет години.

Фиг. 4. Разходи на труд за единица продукция (годишно процентно изменение)

Източник: Евростат

Таблица 1. Макроикономическа стабилност и дисбаланси в България

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Салдо по текущата сметка	-4.7	-7.7	-11.7	-17.5	-21.0	-18.1	-10.7	-3.2	-0.7	0.3	0.2	0.6
Нетна МИЛ	-15.0	-22.0	-28.9	-39.4	-48.0	-49.7	-91.9	-82.8	-77.9	-73.3	-75.2	-60
Ефективен реален валутен курс	11.5	8.4	9.2	9.9	18.5	18.3	9.7	1.9	-4.1	-1.0	-2.8	-4.1
Дял от световния износ	51.55	41.03	43.28	45.67	35.58	19.37	8.32	11.65	-0.28	0.56	6.01	12.8
Номинални разходи за труд	4.6	9.4	10.2	16.7	25.5	34.6	29.5	17.7	12.2	15.6	18.0	-14
Цени на жилищни имоти	42.6	27.9	12.3	18.4	17.6	-21.0	-12.3	-8.7	-5.3	0.4	1.5	1.6
Кредити за частния сектор	18.7	18.4	28.0	41.2	33.3	4.7	3.7	1.4	3.0	7.2	-1.1	-0.3
Дълг на частния сектор	57.3	72.6	91.2	123.4	131.4	133.8	132.5	124.2	125.0	131.9	123.6	110.5
Брутен държавен дълг в % от БВП	36.0	26.8	21.0	16.3	13.0	13.7	15.3	15.2	16.7	17.0	27.0	26.0
Безработица	14.7	12.0	10.4	8.7	7.2	6.4	7.6	9.5	11.3	12.2	12.2	11.2
Пасиви на финансовия сектор	36.6	34.2	51.9	29.3	-0.8	1.3	-5.4	5.4	10.2	4.3	5.6	7
Коефициент на икономическа активност	-0.7	0.2	3.6	4.5	5.7	2.7	0.4	-1.9	-0.1	1.7	3.1	2.2
Дълготрайна безработица	-5.4	-5.9	-3.9	-3.1	-3.1	-2.1	0.7	3.4	3.9	2.7	0.6	-1.2
Младежка безработица	-14.0	-14.2	-8.3	-10.2	-9.1	-3.2	7.8	13.1	13.0	6.5	-1.2	-6.5

Източник: по данни на ЕК

Забележка: Със сиво са представени отклоненията от референтните стойности.

Българската икономика натрупа значими дисбаланси преди кризата, които се самокоригираха в условията на кризата и в следкризисния период. Като цяло дисбалансите на догонващите икономики намаляха от началото на кризата, но сближаването се забави. Тези дисбаланси обаче не бяха в основата на икономическата криза и тя спомогна за тяхното самокоригиране. Към края на 2015 г. единствено по 3 от 14-те показателя от таблицата с индикатори са надхвърлили границите, като и при трите страната е близо до референтните стойности. Контролът върху повечето показатели е извън възможностите на икономическата политика на страната, а тези, които са под контрола на държавата, България изпълнява. Парадоксът е, че така подбраните показатели в таблото **сигнализират за дисбаланси в случаите, когато икономиката е в по-добро състояние и ускорена конвергенция:** висок икономически растеж, растеж на доходите, фискален баланс и

нисък дълг. „Цената“ на всичко това е свързана с повече внос и ПЧИ, с по-голям растеж на цените на жилищата, по-висок частен дълг, което се отчита от процедурата като макроикономически дисбаланси и налага „коригиращи действия“.

5. Реална конвергенция

Понятията „номинална“ и „реална“ конвергенция не са дефинирани в ДФЕС. В конвергентните доклади на ЕК се споменава понятието „номинална конвергенция“, без да се дефинира неговото съдържание. В неокласическите теории за растежа реалната конвергенция се свързва с по-бързия икономически растеж на страните с по-ниско равнище на БВП на човек от населението и по този начин се свива разликата със страните с по-високи равнища.

Реалната конвергенция обикновено се дефинира с нейния измерител – БВП на човек, и в това е основната ограниченост на тази концепция. Счита се, че устойчива реална конвергенция има тогава, когато стойностите на този показател при страните с по-ниски доходи догонват тези в страните с по-високи.⁵ Методологически коректно е този показател да се използва с отчетена покупателна способност (PPP). На базата на този показател се използват и бета- и сигма-показателите. Освен „БВП на човек“ реалната конвергенция може да се оценява и чрез разходите на труд на лице и производителността на труда.

Реалната конвергенция на българската икономика беше подпомогната от членството в ЕС и свързаните с него капиталови потоци, но тяхната структура и качество не създаваха условия за устойчив растеж. От изключителна важност е по-скоро качеството на растежа. За България, както и за повечето от страните от ЕС до кризата, той основно беше стимулиран от растеж на недвижимите имоти, строителството и банковия сектор и в много малка степен – от иновации и от сектори с висока добавена стойност. Предкризисният икономически „бум“ се движи от значителни капиталови потоци към страната, концентрирани основно в нетъргуемия сектор, което определи неустойчивостта на догонването на европейс-

⁵ Real convergence in the euro area: evidence, theory and policy implications, ECB, 2015.

ките икономики.⁶ Реалната конвергенция на българската икономика трябва да се разглежда в контекста на общите тенденции в реалната конвергенция в ЕС и в еврозоната, където кризата катализира някои дисбаланси и като цяло забави процеса.

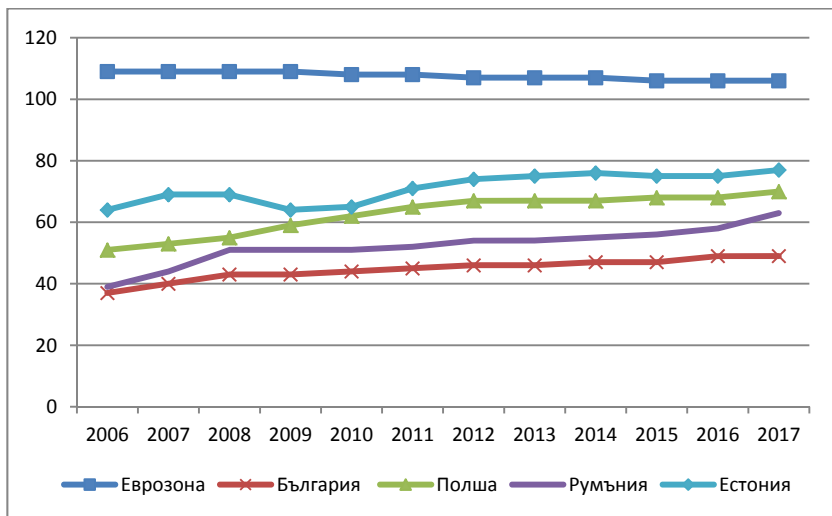
Данните за измерената чрез БВП на човек реална конвергенция от 2005 г. до края на 2016 г. показват, че се осъществява много слаба конвергенция между държавите в еврозоната, като за някои страни дори се наблюдава дивергенция. Нещо повече – по-бърза и по-значима реална конвергенция се постига от някои държави извън еврозоната. **Очевидно общата валута и политиките вътре в рамките на еврозоната е са недостатъчен фактор за реалното сближаване на икономиките.**

Реалната конвергенция се ускорява в докризисния период и се забавя след началото на кризата. Ако се използва показателят за БВП на човек от населението по отношение на средното за ЕС, като обща тенденция за повечето страни до началото на кризата се очертава сближаване към общото равнище за ЕС. Еврозоната като цяло забави процеса на сближаване и в докризисния, и още повече – в периода на кризата.

От 28-те страни до 2008 г. отбелязват покачване на този показател 20 страни, докато при останалите 8 се регистрира намаление. Дистанцията между България и еврозоната се е намалила от 63% на 59% по-скоро за сметка на дивергенцията на някои страни в еврозоната (Белгия, Гърция, Франция, Испания, Хърватия, Италия, Кипър, Холандия, Португалия, Словения, Финландия), отколкото на сближаването на българската икономика.

Реалната конвергенция на българската икономика изостава по отношение на повечето от новоприсъединилите се страни и достига едва 49% от средното за ЕС в края на 2017 г., като през последните две години този показател се задържа на същите равнища. Използваните за сравнение страни – Полша, Румъния и Естония, отбелязват значителен напредък, ярко изразен през последните две години при Румъния.

⁶ Д. Бобева. ГОДИШЕН ДОКЛАД 2018 „ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ И ПОЛИТИКИ В БЪЛГАРИЯ: ОЦЕНКИ И ОЧАКВАНИЯ“. Тема на фокус: „Девет години от началото на глобалната финансово-икономическа криза – поуки и необходими реформи“.

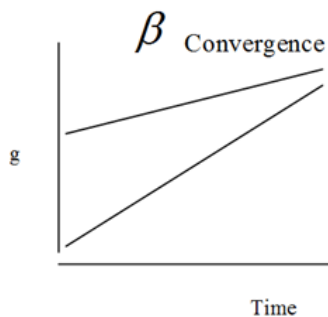

Фиг. 5. Относителен дял от средния реален БВП на едно лице в ЕС (ЕС = 100%)

Източник: Евростат

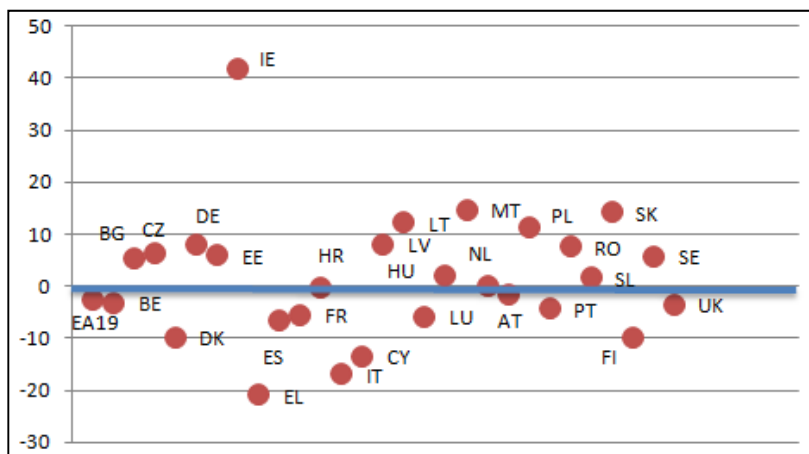
За измерването на реалната конвергенция в литературата се използва освен показателя „БВП на човек“, и показателите бета- и сигма-конвергенция.

- Бета-конвергенция – отразява средния темп на растеж на догонването между две икономики.

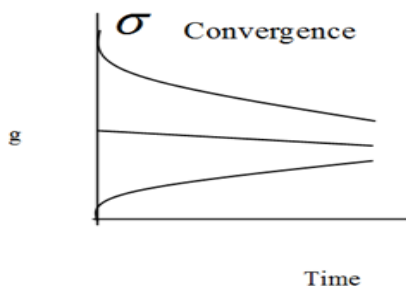
Фиг. 6. Бета-конвергенция

- По този показател **България регистрира положителен темп на догонване**, близък до този на Чехия и Естония, но при по-ниско изходно равнище на реалния БВП.
- Ефектът от кризата е, че държавите – членки от еврозоната, с изключение на Дания, отбелязват дивергенция.
- Литва, Латвия, Словакия, които са в еврозоната, отбелязват по-висока степен на конвергенция от България.

Фиг. 7. Реален БВП на човек от населението, съотнесен към средния за ЕС за периода 2005 – 2016 г. при съпоставими цени от 2010 г.

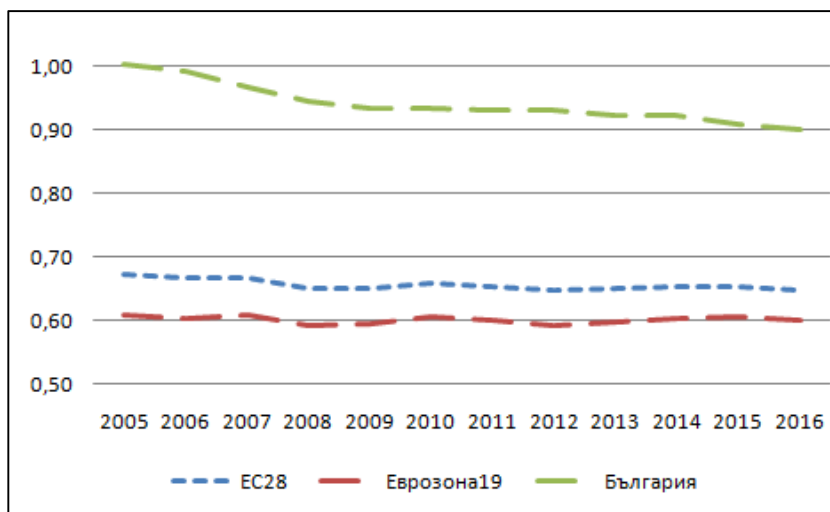
Източник: Евростат

Фиг. 8. Сигма-конвергенция

Сигма-измерителят на конвергенцията отразява намаляването на дисперсията между равнищата на реалния БВП между две (или групи) икономики.

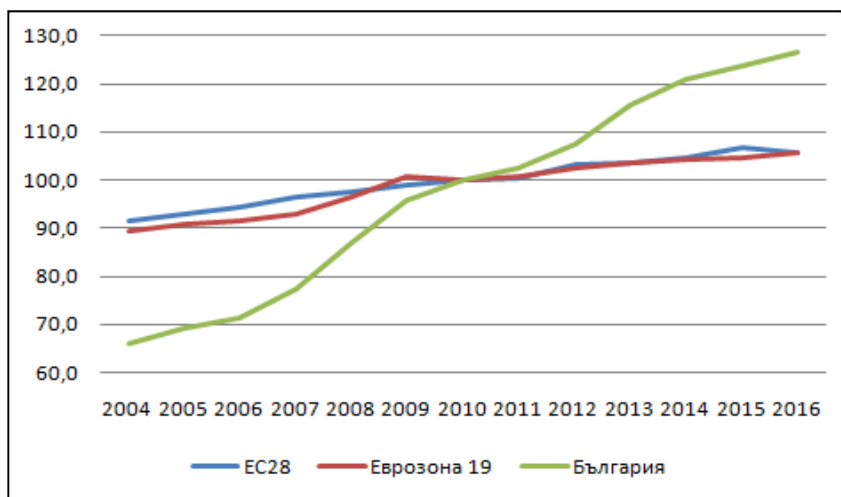
- В годините до 2008 г. се наблюдава ясна тенденция за сближаване на българската икономика към средното равнище за ЕС-28 и забавяне в годините на кризата.
- Равнищата на показателя за ЕС-28 и еврозоната вървят устойчиво в една и съща посока при по-ускорено сближаване към 2015 г.

Фиг. 9. Коефициент на вариация на реалния БВП на човек от населението, съпоставими цени на 2010 г.

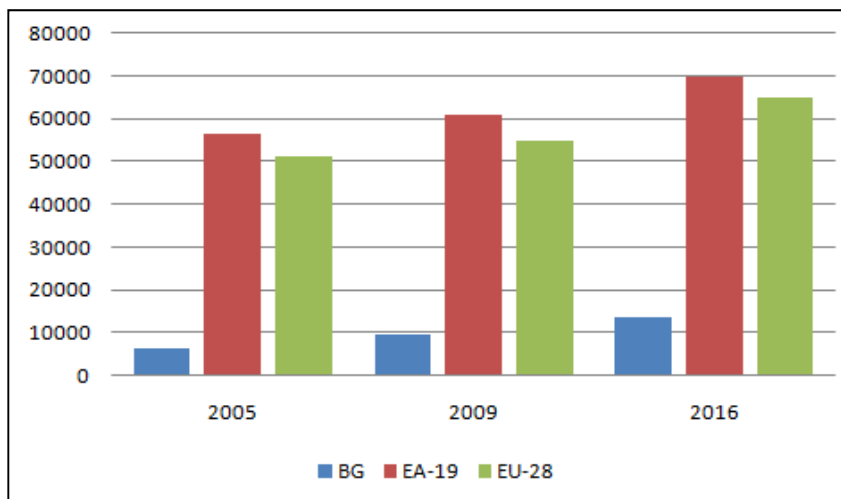
Разходи за труд

Сближаването на доходите е един от резултативните критерии за реалната конвергенция. Въпреки непрекъснатия изпреварващ растеж на номиналните разходи за труд на едно заето лице през последните десет години, почасовото заплащане за труд в края на 2016 г. в България (без селското стопанство и администрацията) е най-ниско в ЕС (4,4 евро) и остава устойчиво под равнищата в ЕС-28 и еврозоната.

**Фиг. 10. Номинални разходи за труд на 1 заето лице,
индекс 2010 = 100**

Източник: Евростат

**Фиг. 11. Производителност на труда.
Реален БВП на едно заето лице**

Източник: Евростат

Производителността на труда все още остава на много по-ниски равнища спрямо средните за ЕС – от 12% през 2005 г. до 20% през 2016 г., въпреки че през последните години годишният ѝ растеж се ускорява. За растежа на производителността на труда в България много по-голям ефект оказва догонващият растеж на БВП спрямо изменението в заетостта в страната, което е положителна тенденция при оценка на конвергенцията на страната.

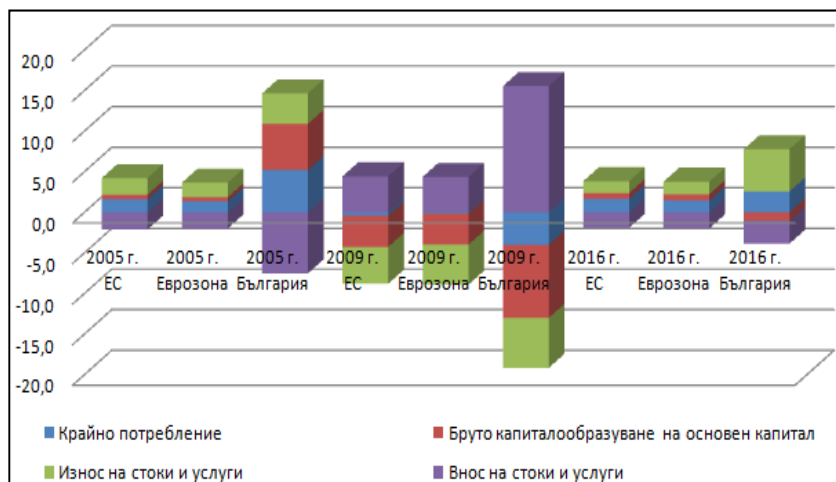
6. Концепция за структурна конвергенция

Разочарованието, че стриктното спазване на критериите за номинална конвергенция не води до реална конвергенция, мотивира някои автори (напр. Buti&Turtini, 2015) да считат, че концепцията за икономическа конвергенция има нужда да бъде ревизирана и трябва да се допълни от концепцията за **структурна конвергенция**. Структурната конвергенция се разбира като предпоставка за осъществяване на реална конвергенция и е насочена към провеждане на структурни реформи за насърчаване на конкурентоспособността и социалната кохезия. По-конкретно структурната конвергенция се разглежда като сближаване на структурата на икономическия растеж по компоненти на съвкупното търсене и съвкупното предлагане.

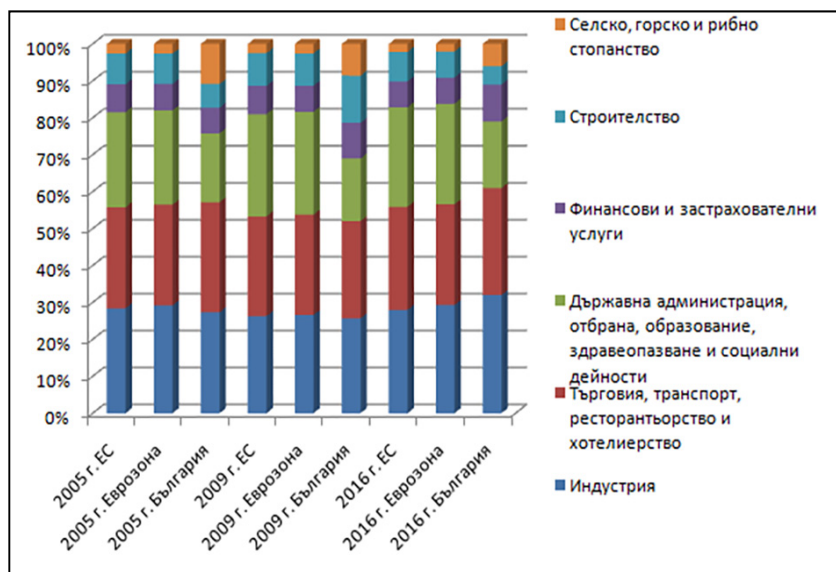
На равнище ЕС-28 е налице **структурна дивергенция**, като по-развитите страни са ориентирани повече към износ и развиване на индустриалните отрасли, докато в останалите страни е налице доминиращ дял на услугите и строителството. Догонващият характер на българската икономика се отразява и в темповете на икономически растеж, които преди и след кризата са по-високи от средното за ЕС-28 и еврозоната.

България се отличава с по-висок принос в икономическия растеж на крайното потребление и инвестициите преди кризата и по-съществен в условията на криза и по-забавено възстановяване след това. Българският растеж изглежда по-силно волатилен от средноевропейския.

Приносът на износа на стоки и услуги в България е по-висок в сравнение с ЕС и еврозоната както преди, така и след кризата, при постепенно редуциращ се принос на вноса на стоки и услуги, съизмерим с приноса му за реалния растеж на ЕС-28 и еврозоната.

Фиг. 12. Компоненти на БВП по метода на разходите

Фиг. 13. Структура на БДС
(млн. евро, съпоставими цени на предходната година)

Източник: Евростат

Делът на индустрията и търговията и транспорта в БДС в България, ЕС-28 и еврозоната почти съвпада независимо от разглеждания период. Държавният сектор се отличава с по-нисък дял в БДС спрямо равнищата в ЕС-28 и еврозоната, а строителството е силно волатилно като дял от БДС за разлика от средното за ЕС и еврозоната. Делът на аграрния сектор в България все още е по-висок, а финансовият сектор отбелязва изпреварващ растеж след 2009 г., но е съпоставим като дял от БДС със средното за ЕС и еврозоната.

7. Концепция за регионална конвергенция

Една от основните цели на ЕС е постигането на сближаване не само на страните, но и на регионите. Чрез тази политическа цел и ангажимент на ЕС се реализират четирите фундаментални свободи на движение (на стоки, услуги, труд и капитал). Очаква се, че реализирането на тези свободи ще доведе до сближаване на отделните региони.

Данните обаче показват, че в тази област постиженията на ЕС са най-слаби. На равнище ЕС много от източноевропейските региони, както и определени региони на Испания и Португалия показват процес на сближаване, докато дивергенция се наблюдава в някои региони на Гърция, Италия и Великобритания. Съпоставката на регионите по показателя паритет на покупателна способност на едно лице като процент от средното за ЕС показва, че през 2005 г. столицата София е била едва 73% от средното за ЕС, докато в края на 2016 г. равнището на този показател вече е **102%**, по което се доближава до някои региони в Дания, Франция и Източна Англия.

Останалите български региони се отклоняват значително от София – на второ място през 2016 г. с 52% по БВП на човек от средното за ЕС е Стара Загора, докато **Пловдив изостава с 39%** и се нарежда до областите Бургас и Габрово в страната. Най-изостаналите региони в ЕС са български – Сливен, Монтана, Враца, Видин.

Данните показват значителна вътрешна и външна дивергенция на регионите, което доказва неефективната регионална политика на ЕС и на страната.

8. Изводи и заключения

Използваната специфична методология в настоящото изследване – да се разглежда конвергенцията в четири измерения – но-

минална, реална, структурна и регионална, дава възможност да се идентифицират основни проблеми в икономиката и нейното интегриране в европейската.

Въпреки устойчивата номинална конвергенция България съществено изостава по отношение на реалната и регионалната конвергенция. И докато изпълнението на номиналните критерии за конвергенция е от решаващо значение за приемането на страната в еврозоната, то ортодоксалното изпълнение на тези критерии се оказва недостатъчно за реализиране на реална конвергенция. В известна степен българският случай показва обратна зависимост между номинална и реална конвергенция – в годините, когато страната не изпълнява стриктно всички критерии, реалната конвергенция е по-ускорена. Това, разбира се, не означава, че показателите на номинална конвергенция не са важни за устойчивостта и стабилността на икономиката.

В общата рамка на единния пазар структурните политики се оказват най-важният фактор за реална конвергенция. Единният пазар и свободното движение на стоки, капитал, услуги и хора като фундамент на европейската икономическа интеграция създават условия за нарастване на сближаването между държавите – членки на ЕС, но не водят автоматично до сближаване. **Постигането на устойчива номинална конвергенция в случая с България, което е по-скоро ефект на паричния съвет, отколкото на членството в ЕС**, означава, че за да се постигне реална конвергенция, трябва липсата на парична политика да се компенсира от много активна структурна политика, която да играе ролята на фундаментален стабилизационен и конвергентен инструмент.

В резултат на неефективни политики през годините на членството се задълбочават регионалните различия с остри социално-икономически последици, което налага радикални промени в тази област.

ЛИТЕРАТУРА

1. Европейска комисия, Доклад за конвергенция, 2016 г.
2. Европейска комисия, Доклад по механизма за ранно предупреждение 2016, 2015, 2014, 2013 г.
3. Atish R. Ghosh, Jonathan D. Ostry, Anne-Marie Gulde Holger C. Wolf, Does the Exchange Rate Regime Matter for Inflation and Growth?, IMF, Economic Issues, №2/1997.

4. ECB, Real convergence in the euro area: evidence, theory and policy implications, 2015.
5. Goecke, H., M. Huther, Regional Convergence in Europe, Inter-economics, Volume 51, May/June 2016, Number 3.
6. Marco Buti, Alessandro Turrini, Three waves of convergence. Can Eurozone countries start growing together again?, VOX, CEPR's Policy Portal, 2015.
7. Mihaela Simionescu, The Beta-convergence Analysis and Regional Disparities in EU-28, 2014.
8. Mihaela Simionescu, Testing Sigma Convergence Across EU-28, Economics & Sociology, Vol. 7, No 1, 2014.
9. R. Rangelova, Current-Account Imbalances and Economic Growth During the 2008 – 2009 Financial Crisis: an Empirical Analysis, Contemporary Economics, 2014.
10. Nicole Palan, Structural convergence of European countries, Structural Change and Economic Dynamics Volume 21, Issue 2, May 2010, Pages 85 K 100.
11. Romain Wacziarg, Structural Convergence, Stanford University, 2001.
12. Fritz W. Scharpf, Forced Structural Convergence in the Eurozone – Or a Differentiated European Monetary Community, MPIfG Discussion Paper 16/15, 2016.
13. Höhenberger, Nicole & Schmiedeberg, Claudia, 2008. “Structural convergence of European countries”, Center for European, Governance and Economic Development Research Discussion Papers 75, University of Goettingen, Department of Economics.
14. GÁBOR, O., Economic convergence and structural change in the new member states of the European Union Convergence in volumes, prices and the share of services, with implications for wage convergence: an expenditure-side analysis, Papers Institute of Economics, Centre for Economic and Regional studies, Hungarian academy of sciences, Budapest, 2015 MT-DP – 2015/44.
15. Transition, EU Accession and Structural Convergence JÁNOS GÁCS Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences, 2003.

КОНВЕРГЕНТНИ ЕФЕКТИ ОТ ЧЛЕНСТВОТО НА БЪЛГАРИЯ В ЕС (НА ПРИМЕРА НА БАНКОВИЯ СЕКТОР)

Доц. д-р Ваня Иванова, доц. д-р Екатерина Сотирова

Присъединяването на България към ЕС през 2007 година доведе до дълбоки и сериозни промени във всички сфери на икономическия живот. Те се съчетаха благоприятно с въвеждането на паричен съвет и определянето на еврото като резервна валута. Конвергентните ефекти от членството на България в ЕС могат да се разглеждат в няколко аспекта. Един от тях е членството на Българската народна банка (БНБ) в Европейската система на централните банки, което предопределя провежданата от нея парична политика, синхронна с политиката на ЕЦБ. Дългосрочните лихвени проценти следват трайна тенденция на конвергенция с тези в Еврозоната. Инфлацията в страната е устойчиво ниска и под таргета на ЕЦБ. Резултат от конвергирането на банковата система в България към аналогичните европейски структури е и нейната стабилност и отвореност към европейския банков сектор. Икономиката на страната се стабилизира. През първото десетилетие на 21. век се наблюдава икономически растеж, който под влияние на рецесионни процеси прекъсва през 2009 г. Текущо възходящото развитие продължава. Съществен принос за това има и състоянието на банковия сектор на страната. Финансовата система на България е банково ориентирана. В нея доминират търговските банки, които текущо са 21 плюс 5 клона на чуждестранни банки.

Целта в тази част от монографията е да се анализира промените, които са настъпили в банковия сектор на страната след присъединяването на България към ЕС, и отражението им в макроикономически аспект. Едновременно с това се анализират и възможностите за присъединяване на страната към Еврозоната и към Банковия съюз на ЕС и какви са очакваните ефекти от тези процеси. Използван е дескриптивният метод на анализ.

Развитието на банковата система на България е пряко отражение на състоянието на реалната икономика, но има периоди от време, когато двата процеса не вървят паралелно. Като цяло сек-

торът не е повлиян съществено от кризата, започнала през 2007 година в САЩ и пренесла се в Европа. От 2009 година и българската икономика изпада в рецесия, но банковият сектор продължава да работи на печалба. Може да се направи заключението, че банковата система на България е стабилна и наличието на временни отклонения от това състояние е свързано с някои вътрешни фактори, но те не променят формираната се тенденция.

Спецификата на развитието в банковия сектор на страната се определя от следните фактори:

Първо – системата е сравнително млада, доколкото нейното формиране започна от началото на 90-те години на 20. век. До кризата от 1996/1997 година тя е силно повлияна от тоталитарните методи на банкиране. Същото важи и за политиката на БНБ. Кризата от средата на 90-те години е най-сериозното събитие в най-новата история на банковото дело в България. Тя разчиства сектора и предпоставя стабилното му функциониране.

Второ – въвеждането на паричен съвет от 1 юли 1997 година. Съветът е строго ограничителна мярка, която налага на търговските банки сериозни рестрикции и предписания за функциониране. При отсъствието на самостоятелна парична политика мерките, които БНБ използва, имат преди всичко надзорен характер. Засилването на надзорните функции на централната банка се отразява положително върху развитието в банковия сектор.

Трето – отвореността на икономиката. В банковата среда на България преобладава чуждият, предимно европейски капитал. Той държи над 80% от активите, като 1/3 от тях е на гръцки банки. Повечето от големите банки в България са дъщерни компании на големи европейски банки. Това влияе стабилизиращо на системата, но и предполага определена зависимост от политиката на компаниите майки. От друга страна, поради използването на еврото като номинална котва БНБ в действията си следва политиката на ЕЦБ и по тази линия също пренася позитивно влияние над банковия сектор.

Банковата система на страната е стабилна и сигурна¹. Стабилността на системата може да се измери чрез група от показатели,

¹ П. Биолчева, Актуално състояние на търговските банки в България, 25 години катедра „Национална и регионална сигурност“, София, Издателски комплекс УНСС, 2016.

които дават представа за това как функционират търговските банки в страната и доколко те могат да посрещнат шокове с вътрешен и външен произход. Основно място сред тези показатели заемат:

- капиталовата адекватност и формирането на капиталови буфери;
- състоянието на ликвидността на банковата система;
- качеството на кредитния портфейл и наличието на необслужвани кредити.

1. Конвергенция на банковия сектор на България към банковите структури в Еврозоната

Конвергентните ефекти от членството на България в ЕС могат да се разглеждат в няколко аспекта. Номиналната и реалната конвергенция на банковия сектор на България към аналогичните европейски структури е от голямо значение при присъединяването на страната към Еврозоната и приемането на еврото за национална парична единица. Показателите, по които може да се съди за наличието на реални конвергентни ефекти в този сегмент на финансовия сектор, са свързани със:

- Наличието на чужд капитал в системата;
- Политиката на БНБ, следваща тази на ЕЦБ;
- Засилващите се процеси на финансова интеграция с аналогичните европейски структури;
- Съвместимостта на законодателството в сектора с европейското.

Преди по-детайлния анализ на показателите накратко е необходимо да се разгледат основните фактори, които допринасят за процесите на сближаване. Те се отнасят до:

- Отвореността на страната към държавите от Европейския съюз – след приемането на България през 2007 година основната част от търговията е насочена от/към европейските държави членки. Преките чуждестранни инвестиции в страната, които имат сериозно отражение върху растежа, също основно са с произход от ЕС.
- Въвеждането на паричен съвет, който се основава на строго фиксиране на българския лев към еврото. Паричният съвет е фактор на много сериозната дисциплина във финансовия

сектор на страната, стабилизира паричното предлагане, като го обвързва с валутния резерв, засилва надзора върху банковата система.

- Централната банка на България – БНБ е член на Европейската система на централните банки, което предполага процесите на реална конвергенция на банковия сектор на страната с европейския, представен главно в Еврозоната.
- Макроикономическата политика в страната е насочена към стабилизиране на стопанството и осигуряване на приемливи условия за функциониране на бизнес единиците. Публичните финанси са дисциплинирани и не се налага монетизация на държавния дълг.

При действието на тези фактори се създава една нормална среда за функциониране на банковия сектор на страната. Тъй като той в голяма степен е ориентиран към европейските структури, процесът на реалната му конвергенция се реализира по сравнително естествен път, без особени обструкции.

1.1. Наличие на чужд капитал в системата

Чуждият капитал е доминиращ в банковата система на България – държи 77% от активите (2017 г.), и е преди всичко европейски. Дъщерните дружества на чуждестранните банки в страната са стабилни дори и при сътресенията в банковите сектори на страните по произход на капитала – напр. Гърция, чиито банки държат около 1/4 (за 2017 година) от активите в българската банкова система. Чуждият капитал в системата я осигурява с управленски ресурси и обучителни услуги спрямо български персонал, банките майки доставят и парични ресурси, когато това е необходимо.

Към началото на 2017 година, преди да е финализирана сделката на белгийската КВС по покупката на ОББ, в банковия сектор на България има 22 банки и 5 клона на чуждестранни банки. От банките 15 са с чужд капитал – дъщерни дружества на големи световни банки – в това число и на пет от стоте най-големи банки в света според световните класации², и 7 са с национален капитал. Най-голямата българска банка е Първа инвестиционна банка.

² Според S&P Global Market Intelligence това са УниКредит, Италия; Сосиете Женерал, Франция; ИНГ Банк, Холандия; БНП Париба, Франция, и КВС Груп, Белгия.

В Таблица 1 е посочена информация за пазарните дялове на българските и чуждестранните банки в страната в края на 2016 и към март 2017 г. Доминиращ остава дялът на чуждестранните банки, базирани в ЕС, който е относително постоянен.

Таблица 1. Пазарен дял на местни и чужди банки, в %

	Декември 2016	Март 2017
Дъщерни банки от ЕС	72,9	72,9
Местни банки	23,5	23,7
Клонове на банки от ЕС	2,3	2,2
Банки извън ЕС	1,2	1,2
Клонове на банки извън ЕС	0,1	0,1

Източник: БНБ

1.2. Политиката на БНБ, следваща тази на ЕЦБ

В България в условията на паричен съвет БНБ е силно ограничена от гл.т. на инструментите на въздействие, които може да използва спрямо банковата система. Основният лихвен процент не е цената на рефинансирането от страна на БНБ, доколкото по закон тя не предлага средства за попълване на ликвидностите. Има право само да определя методиката на изчисления и да обявява този процент.

Текущо банковото законодателство допуска рефинансиране на търговските банки от управление „Банково“ при изключителни случаи. Те са обобщени в Наредба № 6³ на БНБ за кредитиране на банки в левове срещу обезпечение. Единственият инструмент, с който БНБ разполага в момента, е определянето на задължителни минимални резерви на банките. Правилата за формиране и поддържане на задължителни резерви се основават на действието на Наредба 21⁴, приета през 1998 г. Под юрисдикцията ѝ са всички банки и клонове на чуждестранни банки.

Членството на БНБ в Европейската система на централните банки предопределя и високата степен на интегрираност на паричната политика с европейската. В общи линии може да се направи извод, че през наблюдавания период – след 2012 година –

³ БНБ. Наредба № 6 за кредитиране на банки в левове срещу обезпечение.

⁴ Наредба № 21 от 26 ноември 2015 г. за задължителните минимални резерви, които банките поддържат при Българската народна банка,

българската банкова система функционира в голяма степен под влиянието на европейски правила и директиви. Това определено влияе стабилизиращо и би улеснило бъдещото членство на страната в Банковия съюз на Европейския съюз.

1.3. Засилващите се процеси на финансова интеграция с аналогичните европейски структури

Един от основните фактори на финансова интеграция на банковата система е свързан с качеството и структурата на капитала на банките, както и с неговият относителен дял спрямо активите. Изискванията за капиталова адекватност са определени с Регламент 575/2013⁵ на ЕС и Наредба № 38⁶ на БНБ за капиталовата адекватност на банките. Според тях всяка банка е длъжна да поддържа собствен капитал, който е адекватен на общия ѝ рисков профил. В Раздел III „Изчисляване на капиталовата адекватност“, член 6, алинея 6 и 7 определят равнището на капиталова адекватност – общата адекватност на капитала да не е по-малко от 12 на сто, а на капитала от първи ред – не по-малко от 6 на сто⁷. Банките трябва да поддържат собствен капитал, който по всяко време да покрива изискванията за капиталов и кредитен риск, като той не трябва да спада под минимално необходимия за учредяване – 10 млн. лева. – според член 23 от Закона за банките. В годината преди присъединяването показателят за обща капиталова адекватност е 14,5%, а на капитала от първи ред – 11,8%.

Капиталовите буфери са част от макропруденциалната политика на БНБ. До края на 2013 година в България действат синхронизирани с Базел II правила в сферата на капиталовата адекватност, но неизискващи допълнителни капиталови буфери. От 1 януари 2014 г. по законодателен път са въведени изискванията на новото споразумение Базел III чрез въвеждането на пакета РКИ/ДКИ IV. Той съдържа Регламент за капиталовите изиска-

⁵ Регламент (ЕС) № 575/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 г. относно пруденциалните изисквания за кредитните институции и инвестиционните посредници и за изменение на Регламент (ЕС) № 648/2012, публикуван в „Официален вестник на Европейския съюз“ от 27.06.2013 г.

⁶ БНБ, Наредба № 38 за капиталовата адекватност на банките.

⁷ БНБ, Наредба № 38, стр. 6.

ния (Регламент(ЕС) № 575/2013) – пряко приложим за държавите членки, и Четвъртата директива за капиталовите изисквания (Директива 2013/36/ЕС). Според сега действащите правила БНБ може да изисква от кредитните институции на дискреционен принцип да акумулират допълнителни капиталови буфери. Въведени са пет нови капиталови буфера, като:

- предпазен капиталов буфер (*capital conservation buffer*) – с цел избягване на бъдещи ситуации, при които банките биха ползвали държавни средства. Целта му е да подпомогне възстановяването и преструктурирането на институции в криза. Размерът се определя спрямо базовия собствен капитал от първи ред и е 2,5% от общата сума на общата рискова експозиция на банката. Влиза в сила заедно с Наредба № 8 на БНБ от 13 май 2014 г.;
- антицикличен капиталов буфер (*countercyclical capital buffer*) – за защита на банковата система срещу потенциални загуби, произтичащи от натрупване на цикличен системен риск в периоди на прекомерен кредитен растеж. В зависимост от съотношението кредит/БВП БНБ информира банките на сайта си за всяко тримесечие какъв би бил този предпазен буфер. Влиза в сила от 1 януари 2016 г.;
- буфер за системен риск (*systemic risk buffer*) – в размер на 3% от рисково претеглените експозиции на банки, действащи главно на територията на Република България. Целта на буфера е да запази натрупаните в банковата система резерви, както и да предотврати или намали ефекта от дългосрочни нециклични системни или макропруденциални рискове. Влиза в сила от 1 октомври 2014 г.;
- буфер за глобална системно значима институция (*buffer for global systemically important institutions* – ГЗСИ). Българските банки с чуждестранен капитал са дъщерни дружества на банки майки от ЕС и света. Те не могат да се класифицират като глобално значими институции. Ако дадена институция се определи като ГЗСИ, то тя трябва да поддържа буфер между 1 и 3,5% от общата сума на рисковата ѝ експозиция. В момента този буфер не се прилага в България;

- буфер за друга системно значима институция (*buffer for other systemically important institutions* – ДСЗИ) – до 2% от общата стойност на рисковата експозиция. В момента не се прилага в България.

Таблица 2. Показатели за капиталова адекватност на българската банкова система за периода 2011 – 2016 година, %

Показатели	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.
Адекватност на капитала от първи ред	15,73	15,13	16,0	19,97	20,47	20,88
Обща капиталова адекватност	17,55	16,64	17,0	21,96	22,19	22,15
Капиталов излишък, млрд. лв. ⁽¹⁾		2,6	2,8	6,9 ⁽²⁾	7,0 ⁽²⁾	7,1 ⁽²⁾

⁽¹⁾ Превишение над регулаторния минимум капитал

⁽²⁾ Над минималното изискване за 8%

Източник: БНБ

Капиталът на банковата система в началото на 2017 година е 12,2 млрд. лева. Данните от Таблица 2 показват едно значително превишение на показателите за капиталова адекватност на цялата банкова система над референтните стойности. За сравнение в таблицата е дадена и 2011 година. Чувствителната промяна през 2014 К 2015 се дължи на новата методика, която БНБ възприема за изчислението им. От 1 януари 2014 г. влиза в сила нова европейска регулаторна рамка за компонентите и адекватността на капитала. Засилва се ролята на капиталовите буфери. С цел запазване на натрупаните през годините в банковата система капиталови резерви са въведени изисквания за поддържане на предпазен капиталов буфер от 2,5% и буфер за системен риск в размер на 3% от рисково претеглените експозиции.

Ликвидността е друг важен фактор, който лежи в основата на постигането на финансова интеграция на банковата система на България с европейската. Тя се регламентира нормативно от Наредба № 11 на БНБ⁸, според която банките така трябва да управляват ликвидността си, че редовно и без забавяне да могат да изпъл-

⁸ Наредба № 11 на БНБ за управлението и надзора върху ликвидността на банките.

няват ежедневните си задължения както в нормална банкова среда, така и в условията на криза⁹. От банките се изисква да поддържат ликвидни буфери за съответни времеви хоризонти – вариращи от 1 ден до над 1 година. Целта на поддържането и управлението на ликвидността от страна на банката е да неутрализира несъответствието между входящите и изходящите парични потоци. При управлението на ликвидността в зависимост от състоянието на банката или на заобикалящата я среда има два подхода: на „действащо предприятие“, т.е. при нормални обстоятелства, и на „ликвидна криза“ – при сериозни проблеми с ликвидността.¹⁰

**Таблица 3. Състояние на ликвидността в банковата система
2012 – 2016 година**

Показатели	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.
Коефициент на ликвидни активи⁽¹⁾, в %	25,5	26,0	27,0	30,1	36,71	38,24
Годишно изменение на ликвидните активи, млрд. лв.	1,45	1,581	1,616	2,181	5,468	2,7
Размер на ликвидните активи на банковата система⁽¹⁾, млрд. лв.	16,8	18,4	20,0	22,2	27,7	30,3
в процент от общите активи на банковата система	17,4	22,3	23,4	26,1	31,6	32,9

⁽¹⁾ Към края на декември за съответната година

Източник: БНБ

Прегледът на състоянието на основните показатели за ликвидност на банковата система (Таблица 3) показва, че като цяло системата е била над препоръчителния праг от 20% коефициент

⁹ Пак. там, член 1, ал. (2).

¹⁰ Сценарий „действащо предприятие“ е налице, когато в предстоящия едногодишен период банката не възнамерява или не изпитва необходимост да намали или ограничи съществено своята дейност, функционира без затруднения в условията на стабилна банкова система и не са налице признаци за опасност от неплатежеспособност или ликвидна криза.

Сценарий „ликвидна криза“ е налице, когато банката не може да изплаща своите изискуеми задължения или са налице индикации за загуба на доверие в нейната стабилност или в стабилността на банковата система като цяло, поради което съществува опасност от неплатежеспособност.

на ликвидни активи, изчислен като отношение между ликвидните активи и сумата на пасивите. В ликвидните активи основно място заемат паричните средства, средствата по разплащателни сметки в банки, междубанковите депозити до 7 дни. От 2011 година до 2015 г. има съществена промяна в коефициента на ликвидни активи – той нараства с 10%, а по стойност ликвидните активи достигат 27,7 млрд. лева, което е около 1/3 от съвкупните активи на банковата система. Вероятно под влиянието на кризата с Корпоративна търговска банка и Първа инвестиционна банка за 2015 година ликвидните активи са нараснали с над 3 млрд. лева и са достигнали 5,4 млрд. лева. В определена степен може да се твърди, че системата е във висока степен на ликвидност, което, от една страна, е добър сигнал по отношение стабилността, но вероятно се отразява негативно върху рентабилността. Увеличението на ликвидните активи се дължи и на макропруденциалната политика на БНБ, която през 2014 година увеличава изискванията за ликвидни буфери, които изискват по-висок дял на активите с незабавна ликвидност, поради което и дялът на паричните средства в общата сума на ликвидните активи за 2014 г. е 44%.

През лятото на 2016 година е проведена проверка на качеството на активите на банковата система на България за периода февруари – юни 2016 година. Резултатите от проверката показват, че банковата система в страната е добре капитализирана, като съотношението на собствен капитал и рискови активи е на ниво от 18,9%, което е доста над нормативния минимум от 4,5%. Тези показатели са и над средните аналогични европейски равнища. Проверените активи са за 84,2 млрд. лева (96% от всички активи на банковата система) в 22-те работещи банки в страната.

Всички финансови институции са преминали успешно и стрес тестовете за стабилността на системата при два сценария – на нормална обстановка и на влошени показатели. Проведените стрес тестове при двата сценария – базисен и утежнен, показват, че капиталовата адекватност, изчислена при вземане предвид базовия собствен капитал от първи ред (Common Equity Tier 1), е между 15,6% и 14,4%. Това означава загуби на банките от порядъка на 1,4 млрд. лева от базовия собствен капитал, но като цяло системата остава стабилна и би била устойчива на шокове с вън-

шен произход. Стрес тестът показва, че ако актуалните макроикономически прогнози до 2018 г. се материализират, този показател допълнително ще се подобри до 22,2%. В случай на дълбока икономическа криза, която е малко вероятна, показателят би се понижил до 14,4%. За европейските банки данните са значително по-ниски и възлизат съответно на 13,9 и 9,4%. Следователно капиталовата позиция на българските банки на системно ниво е стабилна, с възможност да абсорбира шокове при неблагоприятни пазарни условия. Въпреки че всички банки покриват изискванията за капиталова адекватност, при четири от тях БНБ излиза с препоръки за увеличение на капиталовите буфери. Това са Първа инвестиционна банка АД, Инвестбанк АД, Банка Пиреос България АД и Токуда банк АД.

В научната литература съществуват и други предложения за измерване на стабилността на банковата система. Едно от тях¹¹ предлага при изчисляването и анализирането ѝ да се вземат предвид и коефициентите на ливъридж предвид високата степен на задлъжнялост на някои финансови системи в страните с развита пазарна икономика. Пример в това отношение са САЩ, като за разлика от тях българската банкова система по показателя ливъридж е с 10,89%-тно равнище на коефициента, което БНБ оценява като ниско.¹²

Основен показател, по който може да се измери степента на финансова интеграция на една банкова система, е качеството на портфейла от активи, и най-вече – наличието на необслужвани кредити. Това налага провизиране на активите и заделяне на средства от страна на банката, която, вместо да ги инвестира и да печели от тях, ги държи като гарант за сигурността на вложенията в нея. Кредитен риск се генерира не само когато има несигурни ситуации от гледна точка на отпуснатите кредити, но и при закупените от банката ценни книжа. Състои се в това, че е възможно кредитополучателите или емитентите на финансовите

¹¹Anat R. Admati, Rethinking Financial Regulation: How Confusion Has Prevented Progress, in Progress and Confusion. The State of Macroeconomic Policy, 2016, Ed. By O. Blanchard, R. Rajan, K. Rogoff and L. Summers, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, pp. 61 – 71.

¹² БНБ. Годишен отчет, 2016 г., стр. 65.

инструменти да обявят неплатежоспособност. Неопределеността в поведението на длъжниците и емитентите довежда до вътрешнобанкови кредитни рестрикции по отношение на емитенти, гаранции, срок, размер и процент, дадени в т.нар. „кредитни стандарти“ на банката. Последните са индивидуални за отделната институция, но освен специфични черти имат и много общо с поведението на другите банки спрямо кредитен риск.

Таблица 4. Брутни кредитни експозиции с просрочие над 90 дни, в %

	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.
Годишен растеж	13,7	5,7	14,6	-5,1
Дял в брутните кредити	14,97	16,6	16,9	16,75
Коефициент на покритие	46,1	48,0	52,5	59,1

Източник: БНБ

Данните в таблицата са до 2014 година, тъй като от 2015 година БНБ променя методиката на отчитане на необслужваните кредити. Към края на годината (2015) размерът на необслужваните експозиции е 11,2 млрд. лева, от които 11,158 млрд. лв. са кредити и аванси. Общият размер на брутните кредити и аванси е 74,5 млрд. лева – делът в тях на необслужваните кредити е 15,5%. Експозициите с просрочие над една година са 6,9 млрд. лева, а нетният размер на брутните необслужвани кредити е 5,7 млрд. лева, напълно покрит от капитала в банковата система – 11,5 млрд. лева (собствен капитал). За сравнение – през 2006 г. делът на класифицираните кредити е 3,2%, значително по-нисък, отколкото във времето, когато страната е член на ЕС. Причината за това е, че в периода до 2009 година икономиката на страната е във възходяща фаза и поради сравнително високото и устойчиво ниво на доходите кредитополучателите нямат проблеми с обслужването им.

Подобна е ситуацията при възвръщаемостта и печалбата в банковия сектор. За 2006 г. възвръщаемостта на активите е 2,2%, а на капитала – 23,7%. За целия следкризисен период от 2009 до 2016 г. българските банки работят на печалба независимо от ситуацията в реалния сектор. Една определена част от техните печалби се формира от такси и комисиони, които те налагат на клиентите си извън плащаните лихви. В структурно отношение ос-

новен дял в нетния оперативен доход на банковата система (печалбата) към края на 2016 г. заемат нетните доходи от лихви – 69,15%. На второ място са доходите от такси и комисиони – 22,6%, като бележат нарастване спрямо декември 2015 г. с 1,4%.¹³ Според данните от Таблица 9 след 2011 година печалбата на банковата система нараства, и то почти три пъти. Докато за 2011 година тя е 474 млн. лева, за 2016 година е 1,263 млрд. лева. По този показател само може да се направи заключение, че банковата система на страната е стабилна и с доста добро равнище на рентабилност.

Измерители на доходността в сектора са и показателите за възвръщаемост на капитала – ROE, и на активите – ROA. Тяхната динамика от 2011 до 2016 година е дадена в Таблица 9. Доходността на активите нараства от 0,6% на 1,37%, а на собствения капитал – от 4,9% на 10,41%. Тези измерения дават основания да се повтори горният извод – банковата система е стабилна и като цяло има приемливо равнище на нетните доходи.

Таблица 5. Рентабилност в банковия сектор

	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.
Неодитирана печалба, млн. лв.	474	525	504	711	847	1263
ROA, %	0,6	0,7	0,60	0,85	0,97	1,37
ROE, %	4,9	5,3	4,90	7,15	7,35	10,41

Източник: БНБ

Степента на финансова интеграция на банковата система с аналогичните европейски структури се е засилила след приемането в ЕС, но при някои от показателите, цитирани по-горе, има спад спрямо равнището им през 2006 година. Това вероятно се дължи на състоянието на икономиката като цяло, която за времето до 2016 г. все още се намира под влияние на кризата от 2009 година и се възстановява от нея.

¹³ БНБ. Годишен отчет, 2016 г., стр. 64.

1.4. Съвместимостта на законодателството в сектора с европейското

Българското законодателство не съответства на всички изисквания за независимост на централната банка, на забраната за парично финансиране и правна интеграция в Евросистемата. България е държава – членка на ЕС, с дерогация и следователно трябва да спазва всички изисквания за привеждането на законодателството си в съответствие съгласно с член 131 от Договора.

2. Номинални конвергентни ефекти от членството в ЕС

България е длъжна да приеме еврото с подписване на Договора за членство в ЕС. Докладите за конвергенция на ЕЦБ и ЕК показва, готовността на страните – членки на ЕС, които още не са членове на ИПС, да се присъединят към Еврозоната. Докладът от юни 2016 г. показва, че нито една страна нечленка не е готова за членство в Еврозоната, включително България. Програмата¹⁴ на МС за стабилно развитие на Република България за периода 2014 – 2018 г. се ангажира със създаване на институционален механизъм и изготвяне на план за осъществяване на дейностите, необходими за успешното въвеждане на единната валута в България (Приоритет 4.4, цел 8).

2.1. Изпълнение на Маастрихтските критерии

От влизането си в ЕС България е била обект на 5 конвергентни доклада. По 3 от тях са изпълнени изцяло числовите критерии за номинална конвергенция.

- През 2008 г. не е изпълнявала само 1 критерий (за ценова стабилност) с отклонение от около 8% от референтната стойност.
- През 2010 г. не изпълнява 3 (за ценова стабилност с 0,7 пр. п., този за дългосрочните лихвени проценти с 0,9 пр. п. и за бюджетното салдо на сектор „Държавно управление“).
- От 2015 г. досега изпълнява всички числови критерии.

¹⁴ https://www.bia-bg.com/uploads/files/Government_programmes/2014-2018-Government%20programme-GERB.pdf

България е единствената страна в ЕС, която заедно с Швеция в продължение на няколко години изпълняват числовите критерии за номинална конвергенция.

Преди началото на финансово-икономическата криза в условията на висок икономически растеж съществуваша повече предизвикателства пред изпълнението на критериите за номинална конвергенция. След кризата тяхното изпълнение е по-устойчиво, но при слаб икономически растеж, който не дава възможност за ускоряване на процеса на догонването.

Таблица 6. Изпълнение на критериите за номинална конвергенция

Критерий	2008	2010	2012	2014	2016
Брутен дълг/БВП	Да	–	Да	Да	Да
Държавна бюджетна позиция	Да	Не	Не	Не	Да
Дългосрочни лихвени проценти	Да	Не	Да	Да	Да
Инфлация	Не	Не	Да	Да	Да
Промяна в индекса на стабилност	Не (практически ДА)	Не (практически ДА)	Не (практически ДА)	Не (практически ДА)	Не (практически ДА)

Източник: Евростат, БНБ, ЕС

България отговаря на критериите за членство във ВКМ II, с изключение на критерия за законово съответствие, според който БНБ не е достатъчно независима, както и не са изключени всички възможности за парично финансиране от БНБ „в полза на институции, органи, служби или агенции на ЕС, органи на централната власт, регионални, местни или други органи на публичната власт, други органи, регулирани от публичното право, или публични предприятия на държавите членки“ (виж. чл. 123, параграф 1 от Договора за функционирането на Европейския съюз (ДФЕС) .

Според последните конвергентни доклади на ЕЦБ и ЕК от юни 2014 и 2016 г. (предстоящ доклад през юни 2018 г.) България покрива и четирите числови критерия, видно от Табл. 7

Таблица 7. Обзорна таблица на икономическите показатели за конвергенцията

Година	Инфлация	Дългосрочен лихвен процент	Бюджетен дефицит	Държавен дълг	Участие в ERM II
2012	2,4 (1,2)	4,5 (3,7)	-0,3	16,7	Не
2013	0,4 (0,2)	3,5 (4,5)	-0,4	17,0	Не
2014	-1,6 (-0,1)	3,3 (2,8)	-5,4	27,0	Не
2015	-1,1 (-0,7)	2,5 (1,9)	-2,1	26,7	Не
2016	-1,0 (0,7)	2,5 (4,0)	-2,0	28,1	Не

Източник: ЕЦБ, Доклад за конвергенцията 2016,
В скобите са референтните стойности.

Като се изследват ефектите от членството в ЕС през призмата на банковия сектор, ще бъде анализирана номиналната конвергенция по два от Маастрихтските критерии – инфлация и дългосрочни лихвени проценти.

Ако се оцени динамиката на инфлацията по отношение на референтната стойност на критерия за ценова стабилност, през последните 5 години след кризата стойностите за България са под референтните. Дори през 2016 г. инфлацията в България беше използвана при изчисляването на референтната стойност, тъй като отговаряше на критерия „най-добре представящи се страни в ценовата стабилност“.

Таблица 8. Динамика на инфлацията в България

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ХИПЦ	7,6	12	2,5	3	3,4	2,4	0,4	-1,6	-1,1	-1,3	1,2
Референтна	3	3,2	2,5	1	3,4	3,1	2,7	1,7	1,7	0,7	0,6

Източник: БНБ

Динамиката на инфлацията в България за целия 10-годишен период на членство в ЕС показва силна волатилност. В предкризисните години на висок икономически растеж силно влияние върху инфлацията оказват регулираните цени и цените на горивата.

От началото на кризата ниската инфлация и дефлацията са свързани основно с низходящата динамика на международните цени на горивата и суровините, както и със свитото вътрешно търсене.

Плавното и постепенно излизане от дефлационната спирала ще продължи и през настоящата година. През 2018 и 2019 г. се очаква инфлацията плавно да се повиши в съответствие с допусканията за възходяща динамика на международните цени и очакваното повишение на базисната инфлация в резултат на изчерпването на ефекта от действието на специфични за страната фактори.

От 2006 до 2009 г. дългосрочният лихвен процент следва възходяща тенденция във всички нови държави – членки на ЕС, извън Еврозоната. Рязкото му покачване от края на 2008 г. и 2009 г. се дължи на външни фактори – главно ефектите от финансово-икономическата криза. Лихвите в България, независимо че е извън ERM II, следват общата тенденция и не са много по-различни от тези на новите страни – членки на Еврозоната. При тях се наблюдава известно сближаване на лихвените проценти, но то е далеч по-малко от това, което се наблюдава при старите страни членки. След кризата и опита със страни като Гърция, Ирландия, Португалия, Испания и Италия, както и затрудненията в Литва и Латвия, лихвите по дълга отново се разделят. Т.е. пазарите отново започват да правят индивидуални оценки за рисковете на всяка страна поотделно, а не да слагат всички под общия „нискорисков“ знаменател.

В България 12-месечният среден лихвен процент спадна от над 7% до под 3%. Трябва да се има предвид обаче, че ликвидността на референтните облигации остава ниска. Ето защо динамиката на лихвените проценти следва да се интерпретира внимателно и само в по-дългосрочен времеви период. Трусът в банковия сектор през 2014 г. оказа известно влияние върху доходността на дългосрочните държавни облигации. През 2015 г. дългосрочните лихвени проценти отново спаднаха.

След 2010 г. диференциалът между дългосрочния лихвен процент в България и средния за Еврозоната следва низходящ тренд (през 2012 г. е близък до нула). Оттогава диференциалът между дългосрочния лихвен процент и средния за Еврозоната отново леко се увеличи и в края на референтния период беше 1,5 пр. п. (2,2 пр. п. спрямо доходността на облигациите от Еврозоната с рейтинг AAA). Тези тенденции са силно повлияни по-скоро от състоянието и динамиката на международните дългови пазари,

отколкото на вътрешни фактори. Повишаването на рисковата премия в Еврозоната в резултат на кризата в някои от страните в нея също влияе върху сближаването.

Фиг. 1. Конвергенция на дългосрочните лихвени проценти

Забележка: Дългосрочните лихвени проценти са изчислени по методиката за изчисляване за целите на конвергентния критерий (лихви по 10-годишни държавни ценни книжа).

Източник: ЕЦБ

Наред с това ЕЦБ взема под внимание и допълнителни фактори.¹⁵ По-специално като държава – членка на ЕС, с дерогация, която подлежи на процедура при прекомерни дисбаланси, България едва ли може да бъде разглеждана като постигнала висока степен на устойчива конвергенция.

Българската икономика натрупа значими дисбаланси преди кризата, които се самокоригираха в условията на кризата и в

¹⁵ Законодателният пакет относно икономическото управление на ЕС влезе в сила на 13 декември 2011 г. Въз основа на разпоредбите, залегнали в член 121, параграф 6 от Договора, Европейският парламент и Съветът на ЕС приеха подробни правила относно процедурата за многостранно наблюдение, откриването на макроикономически и макрофинансови дисбаланси, които биха могли да затруднят постигането на висока степен на устойчива конвергенция, както постановява член 140, параграф 1 от Договора.

следкризисния период. Като цяло дисбалансите на догонващите икономики намаляха от началото на кризата, но сближаването се забави. Тъй като тези дисбаланси не бяха в основата на икономическата криза, тя спомогна за тяхното самокоригиране.

Към края на 2015 г. единствено по 3 от 14-те показателя от таблото с индикатори са надхвърлили границите, като и при трите страната е близо до референтните стойности.

Табл. 9. Показатели за макроикономическите дисбаланси в България

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Салдо по текущата сметка	-17,5	-21,0	-18,1	-10,7	-3,2	-0,7	0,3	0,2	0,6	1,8
Нетна МИП	-39,4	-48,0	-49,7	-91,9	-82,8	-77,9	-73,3	-75,2	-60	-47
Ефективен реален валутен курс	9,9	18,5	18,3	9,7	1,9	-4,1	-1,0	-2,8	-4,1	-4,7
Дял от световния износ	45,67	35,58	19,37	8,32	11,65	-0,28	0,56	6,01	12,8	8,2
Номинални разходи за труд	16,7	25,5	34,6	29,5	17,7	12,2	15,6	18,0	-14	9,5
Цени на жилищни имоти	18,4	17,6	-21,0	-12,3	-8,7	-5,3	0,4	1,5	1,6	7,1
Кредити за частния сектор	41,2	33,3	4,7	3,7	1,4	3,0	7,2	-1,1	-0,3	4,0
Дълг на частния сектор	123,4	131,4	133,8	132,5	124,2	125,0	131,9	123,6	110,5	104,9
Брутен държавен дълг в % от БВП	16,3	13,0	13,7	15,3	15,2	16,7	17,0	27,0	26,0	29
Безработица	8,7	7,2	6,4	7,6	9,5	11,3	12,2	12,2	11,2	9,4
Пасиви на финансовия сектор	29,3	-0,8	1,3	-5,4	5,4	10,2	4,3	5,6	7	11,1
Коефициент на икономическа активност	4,5	5,7	2,7	0,4	-1,9	-0,1	1,7	3,1	2,2	0,3
Дълготрайна безработица	-3,1	-3,1	-2,1	0,7	3,4	3,9	2,7	0,6	-1,2	-2,9
Младежка безработица	-10,2	-9,1	-3,2	7,8	13,1	13,0	6,5	-1,2	-6,5	-11,2

Източник: Евростат

Контролът върху повечето показатели е извън възможностите на икономическата политика на страната, а тези, които са под контрола на държавата, България изпълнява.

Парадоксът е, че така подбраните показатели в таблицата сигнализират за дисбаланси в случаите, когато икономиката е в по-добро състояние и ускорена конвергенция: висок икономически растеж, ръст на доходите, фискален баланс и нисък дълг. „Цена-та“ на всичко това е свързана с повече внос и ПЧИ, с по-голям растеж на цените на жилищата, по-висок частен дълг, което се отчита от процедурата като макроикономически дисбаланси и налага „коригиращи действия“.

В резултат на постигнатата висока степен на номинална конвергенция икономиката на България показва относителна устойчивост на външните шокове, свързани с кризата. Въпреки значителната отвореност на българската икономика и обвързаност с Еврозоната и страните, най-сериозно засегнати от кризата, тя премина през кризата без външна подкрепа и без финансови споразумения с МВФ и други институции.

Поддържането на паричния съвет и устойчива фискална политика дават възможност да се създадат буфери, осигурили финансовата и икономическата стабилност.

Това обаче се оказва недостатъчно за догонване на европейската икономика.

2.2. Ускоряване на процеса на интеграция

Режимът на паричен съвет в България (аналогично на тези в Естония, Литва и Латвия)¹⁶ позволи на страната да запази устойчива стабилност на публичните финанси през целия период след присъединяването си. Същевременно високата фискална устойчивост и надеждност на страните от BELLS и предимствата от прилаганата дълги години политика на фиксиран валутен курс бяха постигнати с висока алтернативна цена на ограничени възможности за реструктуриране на икономиката, потиснат трудов

¹⁶ Тези страни бяха включени в групата BELLS като противоположност на групата PIGS (Португалия, Италия, Гърция и Испания) – свръхзадължители страни – членки на Еврозоната.

пазар, силна емиграционна вълна, вкл. и поради забавеното присъединяване към Еврозоната.

Присъединяването към Еврозоната на трите балтийски държави в периода 2011 – 2015 г. (започнали своята подготовка през 2005 г.) позволи да бъдат преодолені или значително смекчени ефектите от глобалната икономическа криза, от т. нар. „имотен балон“ и влошените политически и икономически връзки с Руската федерация.

Продължителното пребиваване в режим на паричен съвет е свързано все повече с действието на мащабни негативни ефекти, с нарастваща икономическа и социална цена.

Присъединяването на България към Еврозоната е без алтернатива. Основният въпрос е „кога“, при какви условия и с каква подготовка това ще стане. Страната следва да ускори радикално подготовката за постигане на заявената отдавнашна цел за бързо присъединяване към Еврозоната. Всяко по-нататъшно забавяне ще води до нарастващи неизвестности, заплахи и рискове, стесняване на външнополитическата подкрепа, до поредно отлагане или само симулиране на реформи в ключовите сфери, до влошаване на перспективите за дългосрочен растеж, макроикономическа и фискална стабилност.

3. Ефекти от членството в Европейския банков съюз

С присъединяването си и с пълноценното участие в ЕБС България би могла да се възползва активно както от общите, произтичащи от членството на всяка държава преимущества, така и от специфични за конкретната действителност на банковата система ползи.

3.1. Общи ползи

Поуките от кризата през 2008 година показаха ясно, че банковите фалити могат да представляват системен риск. Създаването на ЕБС¹⁷ и присъединяването на България към него е опит да се намерят ефикасни решения за минимизиране на този риск. В ре-

¹⁷ Създаден на основание на чл. 114 и чл. 127, пар. 6 на ДФЕС, респ. идеята за него е развита и конкретизирана в официален документ под наименованието „Към един истински икономически и паричен съюз“ („Докладът на четиримата председатели“).

жим на силна обвързаност на банковите системи и при монетарен съюз подобна допълнителна застраховка е от голяма важност.

Едновременно с това подобен съюз съдейства за намаляване на различията в условията за финансиране между отделните страни членки (засега само в Еврозоната, но с възможност за участие и на останалите държави от ЕС). Това без съмнение води до по-добра алокация и ефективност на производствените фактори.

В рамките на ЕБС ЕЦБ провежда стрес тестове (asset quality review), чиято цел е да покажат действителното състояние на банките под пряк надзор и да диагностицират евентуалната нужда от рекапитализация, оздравяване или затваряне на банковите институции. Паралелно с надзора Единният механизъм по реструктуриране налага идентични процедури и условия за реструктуриране на проблемните банки в Съюза.

С въвеждането на bail-in механизма на ниво ЕС по същество се преустановява възможността загубите на проблемните банки да се прехвърлят върху бюджета и следователно върху данъкоплатците. Разкъсва се „порочната връзка“ между оказването на натиск върху публичната задлъжнялост на държавите членки – от една страна, и от друга – влошеното състояние на дълга да тежи върху банковите баланси.

Гарантирани остават само спестяванията до 100 000 евро и притежателите на инструменти на гарантиран дълг. Всички разходи са за сметка на акционерите и вложителите. При недостиг може да се прибегне до общия фонд¹⁸ за реструктуриране, формиран от самите банки, и то в размер на максимум 5% от активите.

Този солидарен взаимоспомагателен фонд за банките от ЕБС е натоварен с отговорната задача да разкъса „порочния кръг“ между банковите фалити и кризата на суверенен дълг. Неговото постепенно попълване от 2016 година за период от 8 години и в размер на 55 млрд. евро (което е едва 1% от депозитите на банките от ЕБС) цели да постави акцента върху отговорното поведение на самите банки, а не да превърне фонда в „спасителен пояс“.

¹⁸ Фондът се предвижда да е напълно комплектуван чак през 2023 година. Той може да покрива 5% от пасивите на дадена банка, но чак след като акционерите и негарантираните вложители са поели първите загуби в размер на 8% от пасивите.

Същевременно трябва ясно да се подчертае, че подобен фонд, макар и нужен, е крайно недостатъчен в ситуация на банкова криза, подобна на тази от 2008 г. Дори да приемем, че самият фонд може да прибегва до заеми от финансовите пазари, засега няма нито съгласие, нито яснота дали тези заеми ще са общога-рантирани от държавите членки. Следователно опасността да се стигне отново до подкрепа от бюджета и пряка държавна помощ съвсем не е елиминирана. Дестабилизиращите ефекти на дълго-вата спирала продължават да са налице.

Възможно решение в тази посока е увеличаването на ресурси-те, акумулирани във фонда по реструктуриране, увеличаване на изискването за собствения капитал на банките, още по-строг над-зор над дейността най-вече на по-малките банки, намиращи се извън прекия контрол на ЕЦБ, и по-активно участие при нужда на Европейския стабилизационен механизъм. Това дава допълни-телна сигурност, повишава доверието в ЕБС и служи за по-голяма гаранция.

Единният механизъм по реструктуриране (ЕМП) има за цел да унифицира действията по оздравяване на проблемните банки и да ограничи риска от „заразяване“ на банковата и финансовата система. Отговорността по диагностицирането на проблемната банка е на ЕЦБ, а контролът върху процеса на реструктуриране (или закриване) на национално ниво е в ръцете на Комитета по реструктуриране.

Този наднационален контрол, снабден с нужните инструмен-ти, за да се минимизират разходите по оздравяване за данъкоп-латците и те основно да се поемат от акционерите и вложителите (над гарантираното), би могъл да се окаже онзи мощен фактор за реактивиране на дисциплината на пазарите, която от години е разхлабена.

Друга важна задача и преимущество на ЕМП е съкращаването на сроковете за реструктуриране, което от своя страна е тясно свързано както с разходите по този процес, така и с ограничава-нето на „заразните“ ефекти върху банковия сектор в страната.

Изземването на осъществяването и контрола върху процеса на реструктуриране на дадена банка (особено на значима) от ръце-те на местни (национални) интереси гарантира невъзможността

да се оказва политически или лобистки натиск и така да се компрометира ефикасността на процеса.

3.2. Специфични ползи за България

Банковата криза, породена от случая с КТБ, разкри слабости в банковия надзор, осъществяван от БНБ, които рефлектираха в цялостното доверие и отношение към институцията. Преодоляването на това недоверие изисква радикално политическо решение. Първата стъпка за това бе направена с постигането на политическо съгласие още в средата на юли 2014 г. за предприемане на незабавни стъпки за приемане на България в ЕБС.

До влизането в Еврозоната България може да участва в Европейския надзорен механизъм (ЕНМ)¹⁹ посредством т.нар. Механизъм за близко сътрудничество, с което се ползват предимствата на единния надзор, но без да се участва с право на глас във вземането на решения от Съвета на надзорниците.

Действащият вече ЕНМ възложи на ЕЦБ функцията на директен надзор върху най-значимите в Еврозоната около 130 от общо над 6000 банкови институции. Предвидена е и възможността при необходимост и по преценка ЕЦБ да поема надзора и над по-малки банки, подчинени на националните надзорни институции, когато това се счете за целесъобразно.

ЕНМ позволява да се прилага един системен подход към надзора на управлението на риска, включително задграничен такъв. Той спомага за идентифицирането и превенцията на риска в банковия сектор. С неговото въвеждане се налага подходяща и единна регламентация в целия ЕС (а не само в Еврозоната, за да се избегне формирането на зони с различна скорост и правила).

Това е особено важно за България, която, макар и извън Еврозоната, е с режим на паричен съвет, а значителна част от банките в страната са чуждестранни – на страни – членки на Еврозоната.

Основната полза от влизането на България в Европейския банков съюз е елиминиране на местните политически свързаности с управлението на българските банки и ограничаване на нера-

¹⁹ С Декларация на Европейския съвет от 29.06.2012 г. се постави началото на нов политически етап в развитието на евроинтеграцията – преход от координиране на националния банков надзор към директен, единен европейски надзор.

ционалните финансови интереси, упражняващи негативно влияние над дейността на някои банки и на надзора над тях. Интегрирането на БНБ в единния надзорен механизъм в голяма степен ще осигури по-голямата оперативна независимост на дейността на банковия надзор на базата на строго съблюдаване и стриктно изпълнение на общите европейски правила и надзорни методики под контрола, ръководството и процедурите, приети от Съвета на надзорниците към Европейската централна банка. Освен директен надзор на трите най-големи банки ЕЦБ поема надзора на всички банки, получили държавна подкрепа.

Нито една от действащите в България банки не отговоря пряко на критериите за значимост. Но не бива да се забравя, че големината на банката не е единственият фактор за системен и банков риск. По-скоро проблемните банки са средни, а понякога и помалки. В случая с КТБ това беше така. За проблемите на тази банка (както стана ясно вече от част 1) от решаващо значение се оказаха политически и лобистки интереси, както и индулгенцията, получена от националния надзор. Вътрешните кредити към мажоритарния собственик са 33,36% (при законово позволени 10%). Ако страната участваше в ЕБС и се прилагаха правилата на Единния надзорен механизъм, подобно нарушение по-трудно би било допуснато.

Самата процедура от поставянето под особен надзор до решението за закриване на банката и изплащането на гарантираните влогове отне повече от пет месеца. Стигна се до предупредително писмо от Европейската комисия на ЕС до БНБ за ускоряване на процеса по плащане на депозитите от Фонда за гарантиране на влоговете в банките. Самият фонд разполагаше с 1,1 млрд. евро, а гарантираните влогове в КТБ и банка „Виктория“ възлизаха на 1,9 млрд. евро. При прилагането на bail-out механизма това означаваше покриване на разликата от бюджета, с държавен дълг (за което имаше и политическо съгласие).

Неясните и дълги процедури по реструктуриране, изпразването на Фонда за гарантиране на влоговете и поемането на допълнителен риск при евентуална нова банкова криза да се увеличи цената за бюджета и данъкоплатците, но най-вече подкопава-

нето на доверието в стабилността на банковата система беше цената, която страната плати за случая КТБ.

Дори присъединяването към ЕБС не би премахнало напълно подобен риск, особено при по-малките банки, оставащи под национален надзор. Но би засилило контрола и качеството на този надзор. Концентрирането на повече контрол и повече информация за състоянието на банковия сектор в ръцете на ЕЦБ позволява много по-рано и по-бързо да се реагира при евентуален риск. Това безспорно също е от полза за устойчивостта на банковата система и гарантира микропруденциална сигурност. По този начин се повишава не само монетарната, но и фискалната стабилност. Присъединяването към ЕБС е крачка и към овладяването на макроикономическите дисбаланси на страната, препоръки за което бяха отправени най-вече във финансовата сфера. В този смисъл участието в ЕБС е допълнителна гаранция не просто за финансова стабилност, но и за икономическа и политическа стабилност.

Ето защо „охладнелият ентузиазъм“ за присъединяване към ЕБС, изоставянето на дебата за членство и подценяването на риска от бъдещи подобни кризи са неоправдани.

Силна страна на ЕНМ, която съдейства не само за идентификацията на действителното състояние на водещите (структуроопределящи) банки, но и за преценка на готовността им да реагират на евентуална ликвидна криза, са проведените под контрола на ЕЦБ стрес тестове. За България, която след случилото се с КТБ също направи през лятото на 2016 година такава оценка (по методика, близка, но не напълно идентична с тази на ЕЦБ), това беше от много голяма полза.

Стана ясно, че болшинството банки са стабилни, нямат сериозни проблеми и биха понесли сравнително безпроблемно дори негативен сценарий. Повечето от тези банки обаче са дъщерни на европейски банки на страни, участващи в ЕБС. Причината за това условно деление е по-доброто управление на риска от страна на чуждите банки и най-вече по-високите стандарти, идващи от „майките“, тоест привнесени банкови практики.

Банките, които показаха нужда от рекапитализация или бяха близко до критичния праг, са български банки. Това е своеобраз-

но косвено доказателство за ползите и дисциплиниращия ефект от членството в ЕБС.

Индивидуалните резултати от прегледа на активите по банки наистина показват покриване на всички регулаторни изисквания и след направените корекции. Размерът на корекциите по банки обаче говори за по-различно поведение на някои местни банки, които имат наложени по-сериозни корекции и съответно трябва да увеличат капитала си.

Притеснително е, че огромното мнозинство от направените корекции се случват в две банки с български собственици, като около 420 млн. лв. са корекциите само за ПИБ, третата най-голяма банка в страната. Нейният капитал така се свива от 11,3% до 5% – близо до регулаторния минимум, като остава само една от двете банки с капиталова адекватност под 11% след прегледа на активите (заедно с Инвестбанк).

Същите две банки имат и единствените отрицателни резултати при хипотетичния утежнен сценарий на стрес теста, като за ПИБ капиталът пада до -6,9%, което обяснява и усилията на банката за повишаване на капиталовата адекватност в следващите месеци. Докладът на БНБ за резултатите от стрес тестовете не разкри особени данни относно рисковите експозиции със свързани лица – именно проблема, който доведе до краха на КТБ.

Друга значима полза от единния надзор е по-високата прозрачност и отчетност. Налице е засилване на обществения контрол над дейността на две нива – национално и европейско. На европейско равнище контролът се осъществява посредством ресорната комисия в Европейския парламент и Съвета на финансовите министри на държавите от Евразоната. Функционирането и ефективността на единния надзор е обект на одитни проверки от страна на Европейската сметна палата, а дейността на ЕЦБ може да бъде разследвана от страна на Европейския парламент.

За страна като България, в която доминиращата част от банковата система принадлежи на чужди европейски банки, участието в ЕБС има още едно допълнително преимущество. То произтича от допускането, че трансграничната дейност на банките ще се съсредоточава повече в рамките на банковия съюз поради по-голямата хомогенност на правилата за дейността им. Засиленият надзор, който върви успо-

редно с изграждането на съюза, несъмнено ще дисциплинира банките и ще повиши доверието на инвеститорите и спестителите.

Членството ни в Европейския надзорен механизъм и по-късно в Европейския банков съюз има много повече ползи, отколкото недостатъци. Това е своеобразна форма на обща застраховка (чрез достъпа до фонда за реструктуриране, прекратяване на фискалния натиск и единна гаранционна схема). Това, разбира се, повдига и някои допълнителни въпроси, свързани с една истинска реформа на банковата структура в ЕС и съпоставимостта на рисковете за различните банки, подхранващи с вноските си фонда за реструктуриране и този за гарантиране на депозитите да 100 000 евро.

- Намаляване на общото ниво на лихвите – по кредитите, държавния дълг, улесняване на достъпа до финансиране, в частност – на МСП, по-ниски минимални задължителни резерви на банките. При всяка страна от приелите еврото след 2007 г. ясно си личи покачване на кредитния рейтинг или подобряване на перспективата по рейтинга половин до една година преди приемането в ЕРМ II и същият ефект известно време преди приемането на еврото. Всичко това ще има своя непосредствен ефект върху лихвените равнища както за държавния дълг, така и за кредитополучателите в страната;
- Отпадане на риска от девалвация, свързана с промени в бюджетната политика, контрола над инфлацията, състоянието на търговските банки, външните капиталови и текущите трансфери. Нарастване на преките чужди инвестиции и общата инвестиционна активност;
- Засилена конкурентоспособност, улесняване на структурните промени и повишаване на иновативния потенциал на предприятията;
- Подобрени възможности за догонващ растеж и подобряване на производителността;
- Намаляване на натиска върху пазара на труда.

Рискове и несигурност

Наред с позитивите от присъединяването към Еврозоната и ЕБС не бива да се подценяват и някои произтичащи от членството рискове и породили се опасения и несигурност.

На *първо място* – засилване на зависимостта на българската икономика от дългосрочния и краткосрочния цикъл на функциониране на икономиката на Еврозоната, вкл. синхронизиране на условията на бизнес цикъла за подем или за нестабилност, рецесии, дългови кризи, което предполага още по-голям трансфер на смущения.

На *следващо място* – ограничаване на националния суверенитет и увеличени възможности на по-големите страни – членки на ЕС, в Еврозоната за допълнителен икономически и финансов натиск, което невинаги е израз на наднационални общностни интереси.

Пораждат се и *съмнения* в ефективността на контрола над краткосрочните инфлационни очаквания в началния период на присъединяване²⁰.

Рискове, свързани със забавените структурни реформи, неефективната бюджетна политика, оздравяването на банковия сектор и присъединяването към Шенгенското пространство.

Опасност крие и преждевременното сближаване на икономическите политики (данъчни и социални системи), за да се избегне моделът „Европа на две скорости“.

Несигурността в бъдещото развитие на процесите в ЕС и предстоящите промени в „архитектурата“ и функционалния механизъм на интеграционната общност, породени от упорито проявяващите се недостатъци в развитието ѝ, също засилват скептицизма по отношение на ефектите от членството в Еврозоната. Функционирането на обща парична система и единна валута в Еврозоната без обща бюджетна и данъчна политика са част от тази несигурност. Перманентната липса на реална конвергенция между страните вътре в Еврозоната, а още повече между тези, които все още не са членове на монетарния съюз, също е повод за растяща несигурност и евроскептицизъм. Доходът на човек от населението в редица държави от Еврозоната спада спрямо този в Германия: в Испания – 63% за 2016 г., спрямо 76% за 2008; във Франция – 88% за 2016 г., срещу 100% през 2008 г., и в Италия –

²⁰ На 1 януари 1999 г. в Германия стойността на НСП е 77,6, а година по-късно е 78,9 (за сравнение с 1 януари 1998 г., когато стойността е 77,4). Подобна е динамиката и за останалите страни – членки на Еврозоната. Фактите отхвърлят твърденията за повишение на цените в резултат на ефект на закръгляване от страна на търговците.

72%, срещу 87%. На този фон България регистрира ръст до 49% при първоначален доход от 43% през 2008 г. Според теоретичните анализи тази дивергенция ще се задълбочава още повече, тъй като монетарната интеграция благоприятства производствената специализация, която е различна в отделните държави. Делът на индустриалния сектор в Германия възлиза на 21% от общото производство, в Италия той е 15%, в Испания – 12%, и само 10% – в Франция. Различията продължават да се задълбочават между най-индустриализираните страни и останалите. А това има значими последици върху търговския баланс, тъй като търговията с промишлени стоки представлява над 75% от международния търговски стокообмен.

Предложенията на френския президент Макрон за отделни парламент, бюджет и финансов министър на еврозоната, за да се ускори развитието ѝ, поражда не само несигурност за бъдещето, но и категорично налагат необходимостта да се върви към последователно присъединяване към ERM II и след това – към Еврозоната.

Заклучение

За единадесетгодишен период на членство в ЕС България извървя дълъг и труден път на реформиране на икономиката си. Най-сериозни резултати в осъществяването на конвергенцията са реализирани в банковия сектор и при изпълнението на номиналните макроикономически критерии. Банковата система на страната и реално конвергира към аналогичните европейски структури. Основания за това твърдение дават засиления дял на чуждия (европейски) капитал в нея, въвеждането на еврото като резервна валута и интегрирането във финансовата сфера. Показатели като ликвидност на системата, капиталова адекватност и рентабилност показват сходство с тези на европейските банки. Все още в процес на уеднаквяване е законодателството в банковата област.

Продължават да съществуват определени затруднения (вкл. от неикономически характер), които забавят членството в ERM II, Еврозоната и ЕБС. Това забавяне носи повече негативи и рискове за по-нататъшното трансформиране на икономиката и успешното и ефективно интегриране в ЕС. Ето защо е необходимо да се ускори работата по фактическото присъединяване към Еврозоната.

Банковата система изпитва известен дефицит на доверие и има нужда от промени. Инвеститорите все още са несигурни както в надеждността на банковите баланси, така и в строгостта на националния надзор, а и в способността на държавата да осигури необходимите средства за гарантиране на депозитите. В този смисъл допълнителната гаранция за сигурност и презастраховането на наднационално ниво, което ЕБС дава, са донякъде отговор на потребността от промяна в банковия сектор.

Разбира се, на ЕБС трябва да се гледа като на предпоставка, като на необходимо, но не и достатъчно условие за доброто функциониране на финансовата система в България. Този съюз едва ли може да разреши всички проблеми или поне не бързо и изведнъж.

Но оформянето на обществено съгласие за приемане и ускорено изпълнение на този план ще осигури необходимата яснота и логична последователност, като ще гарантира стабилността на банковия и фискалния сектор, изплащането на гарантираните депозити и интеграцията ни в единния надзорен механизъм. Така процесът на европейска интеграция на банковия сектор ще премине плавно и ще бъдат положени основите за последващо въвеждане на единната валута.

Допълнително развитието в ЕС през 2016 г. и реалната опасност от „Европа на две скорости“ също водят до извода, че България трябва да предприеме стъпки към ЕБС колкото се може по-скоро или да рискува да остане „отвъд борда“ на основни интеграционни процеси.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. БНБ. Годишни доклади за съответните години.
2. БНБ. Наредба № 11 на БНБ за управлението и надзора върху ликвидността на банките.
3. БНБ. Наредба № 38 за капиталовата адекватност на банките.
4. БНБ. Наредба № 6 за кредитиране на банки в левове срещу обезпечение.
5. Наредба № 21 от 26 ноември 2015 г. за задължителните минимални резерви, които банките поддържат при Българската народна банка.
6. ЕК Конвергентни доклади за 2014, 2016.

7. Регламент (ЕС) № 575/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 г. относно пруденциалните изисквания за кредитните институции и инвестиционните посредници и за изменение на Регламент (ЕС) № 648/2012, публикуван в „Официален вестник на Европейския съюз“ от 27.06.2013 г.
8. Иванова, В. Икономическа и финансова система на ЕС и Еврорезоната, 2010.
9. Anat R. Admati, Rethinking Financial Regulation: How Confusion Has Prevented Progress, in Progress and Confusion. The State of Macroeconomic Policy, 2016, Ed. By O. Blanchard, R. Rajan, K. Rogoff and L. Summers, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, pp. 61 – 71.
10. Ferran, E., et Babis, V., The European Single Supervisory Mechanism, University of Cambridge Faculty of Law Legal Studies Research Paper Series, 2013.
11. Gortsos, C. VI., „The „Single Supervisory Mechanism“: a major building-block towards a European Banking Union (the full Europeanisation of the „bank safety net“)\", 2 conference annuelle sur la recherche de l'IADI, 2013.
12. Huertas, T., et Nieto, M. J., „Banking union and bank resolution: How should the two meet?“, VOX, 2012.
13. Kern, A., Bank resolution and recovery in the EU: enhancing banking union?, ERA (Academie de droit europeen), 2013.
14. Lannoo, K., Banking Union in three steps, Centre d'etudes de la politique europeenne, Commentaire du CEPS, 2012.
15. Lane, P. (2015), „Macro-financial stability under EMU“, CEPR Discussion Paper 10776.

ФИСКАЛНА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРИЯ И ЕС ПРЕЗ ПЕРИОДА 2007 – 2017 Г.

Ас. д-р Игнат Игнатов

I. Дискреционна фискална политика на България

С изключение на 2009 г. България успява да удовлетвори номиналните критерии за дълг и дефицит през периода 2007 – 2017 г. Следователно официално страната е фискално консолидирана и правителството поема ангажименти тази фискална стабилност да се запази в средносрочен план. Под привидното добрите фискални фундаменти обаче се крият различни секторни дисбаланси поради липса на реформи. Държавният бюджет се опитва да балансира между секторните проблеми, които се задълбочават във времето.

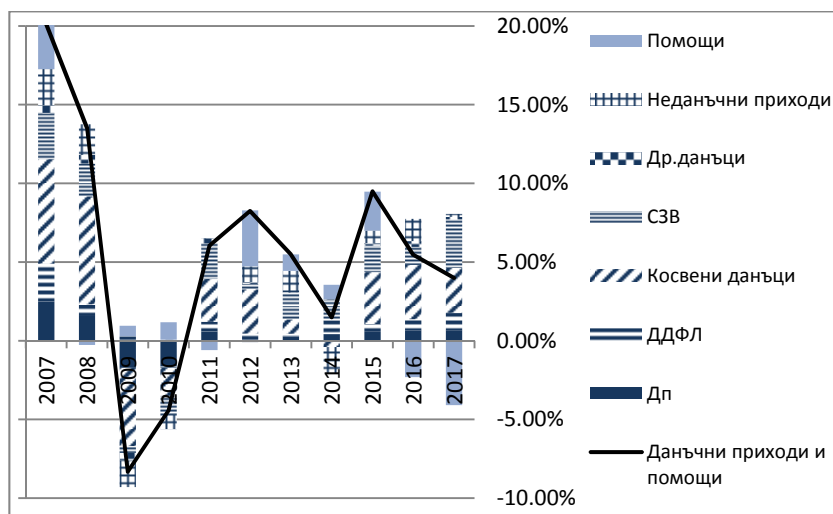
Фиг. 1. Прираст на данъчните приходи и текущи разходи по КФП на България за 1999 – 2016 г.

Източник: МФ

Според Фиг. 1 2008 г. маркира края на изпреварващия темп на увеличение на данъчните приходи над прираста на текущите раз-

ходи на правителството. След началото на кризата от 2009 г. за България темпът на прираст на данъчните приходи спада рязко, като правителството не е в състояние да свие пропорционално текущите си разходи. Последващият бюджетен дефицит води след себе си напрежение в публичните финанси и създава стимули за прибегване до дългово финансиране. Едва от 2015 г. данъчните приходи, подкрепяни от по-добрата икономическа конюнктура, покриват текущите разходи.

Проучването на изменението на отделните бюджетни показатели откроява техния принос към промяната на бюджетното салдо през 2007 – 2017 г.

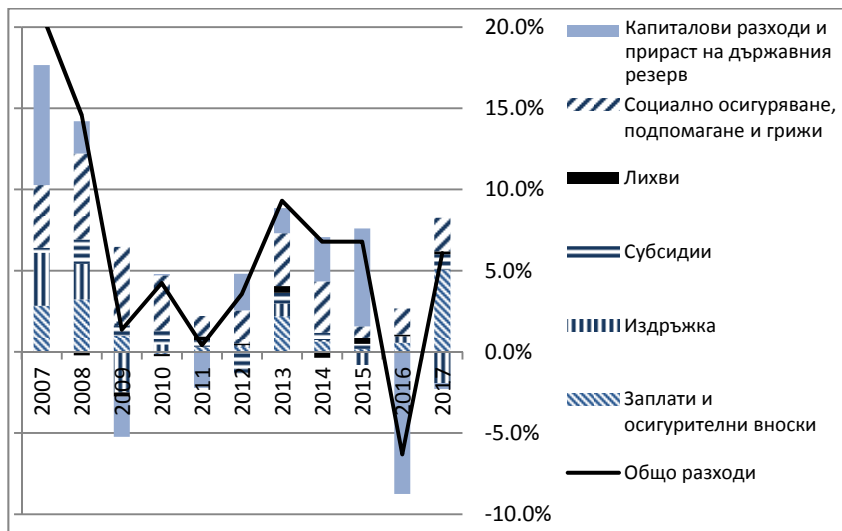
Фиг. 2. Приноси на отделните компоненти към общите приходи по КФП за 2007 – 2017 г.

Източник: МФ

На Фиг. 2 прави впечатление чувствителността на косвените приходи спрямо общата икономическа ситуация. Обяснението произтича от същността на тези данъци, тъй като те зависят от потреблението на домакинствата. Най-голям е техният принос през 2007 – 2008 г., а през първите две години от кризата е дори отрицателен. Впоследствие до края на периода, с изключение на

2014 г., приносът на приходите от косвени данъци допринася за прираста на общите приходи. Подобна е динамиката на приноса на приходите от данъка върху печалбата (Дп). Загубата на външни пазари и свитото вътрешно потребление силно намалиха приходите на фирмите. В опит да компенсират кризисното влияние върху тяхната дейност фирмите се опитаха да се приспособят чрез разходите си, включително чрез преход в сивата икономика. Това обяснява и сходното поведение на приходите от социални и здравни осигуровки. През периода на отрицателен производствен разрыв, с изключение за 2011 г., приходите от помощи, включващи средствата от ЕС, подкрепят приходите на правителството. Този вид приходи са дори единствените, които генерират нарастващ принос през 2009 – 2010 г.

На Фиг. 3 приносът на социалните разходи е осезаем през целия разглеждан период. За разлика от тях, капиталовите разходи в определени години съдействат за понижение на общите разходи. На фона на отлива на преки чуждестранни инвестиции и спада на вътрешните частни инвестиции през кризисната 2009 г. публичните капиталови разходи се понижават с 14,7% до 3645 млн. лв., като нарастват осезаемо едва през 2012 г. Придържането към заявените ангажименти за финансова стабилност лиши България от бърза и адекватна антикризисна реакция. ***При отрицателен производствен разрыв и принудително ограничена фискална свобода публичните инвестиции не успяха да изпълнят своята антикризисна функция, а краткосрочната икономическа активност остана предимно зависима от динамиката на социалните разходи. Тези разходи за социално осигуряване обаче не бяха предназначени за активна социална политика, а по-скоро изтичаха под формата на трансфер от държавния бюджет към ДОО.*** За засилване на социалното напрежение спомогна и потискането на динамиката на разходите за заплати и осигурителни вноски на държавната администрация през 2009 – 2012 г. Значително увеличение на този вид разходи се наблюдава през 2017 г.

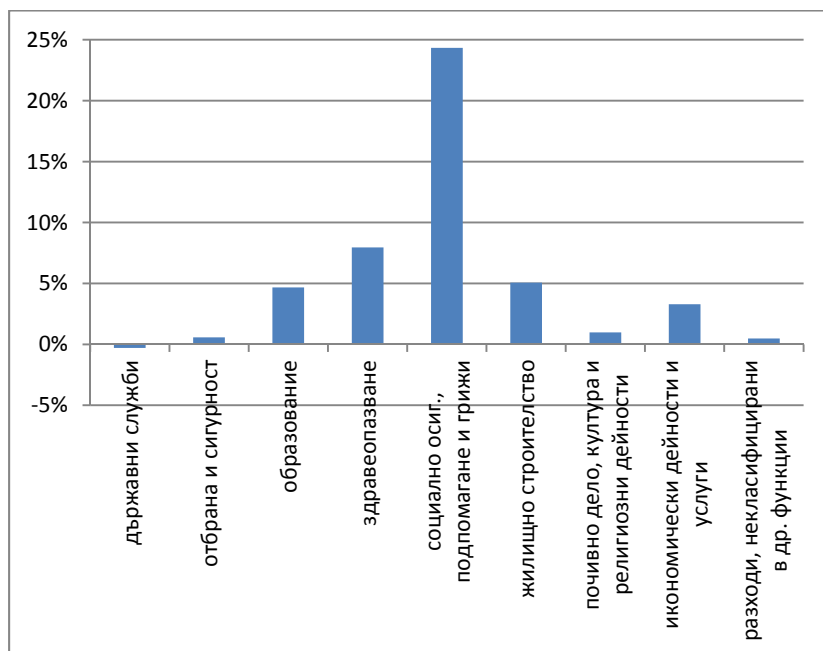
Фиг. 3. Приноси на отделните компоненти към общите разходи по КФП за 2007 – 2017 г.

Източник: МФ

На Фиг. 4 приоритетите на правителството намират отражение в изменение на неговите разходи по функции. За разглеждания период 2007 – 2016 г. разходите за социално осигуряване, подпомагане и грижи имат принос от 24 пр.п. Те нарастват с почти 77% за периода. На практика тяхното увеличение не се основава на съзнателно водена по-социално ориентирана политика, а се дължи на нуждата от покриване на нарастващите дефицити във фондовете на ДОО. По закона за държавния бюджет необходимата сума се увеличава от 1,9 млрд. лв. през 2007 г. до 4,7 млрд. лв. през 2017 г.

Разходите за здравеопазване имат принос от 8 пр.п. и се нареждат като втори приоритет в разходната дейност на правителството. Здравният сектор също изисква влагане на повече публични средства с всяка следваща година.

Разходите за образование индуцират принос от 4,7 пр.п., което ги нарежда малко след разходите за жилищно строителство, благоустройство, комунално, стопанство и опазване на околната среда с 5,1 пр.п.

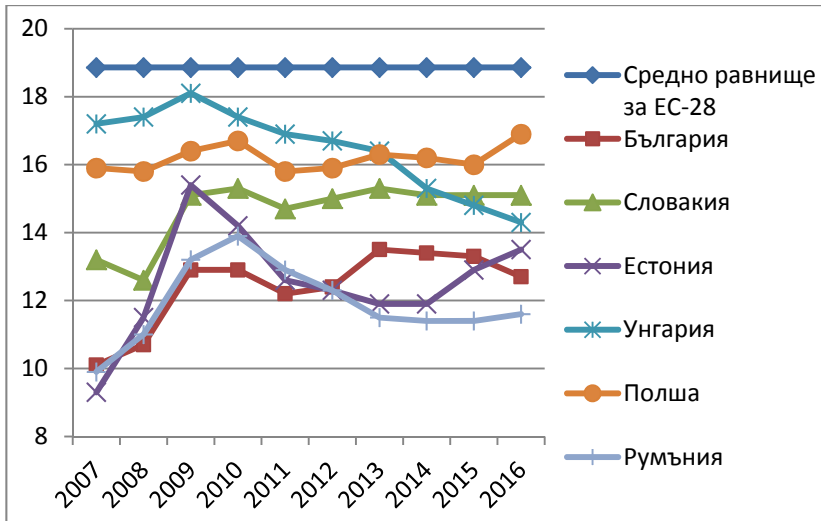
Фиг. 4. Приноси на разходите по функции в България за периода 2007 – 2016 г.

Източник: МФ

Сравнението на България спрямо различни страни от ЕС по функционални разходи разкрива нейната относителна позиция. Избраните страни от ЕС са Словакия, Унгария, Полша, Румъния и Естония, като главното съображение е за относителна съпоставимост по степен на икономическо развитие на страните. За попълна ориентация е добавено и средното равнище на конкретните видове разходи по функции за ЕС-28 през 2007 – 2016 г.

В България социалният аспект на икономическото развитие придобива особена важност, тъй като делът от населението в риск от бедност или социално изключване е традиционно висок. Въпреки неговия спад стойността на индикатора за 2017 г. е 38,9%. Динамиката на социалните разходи на правителството на Фиг. 5 в сравнителен план не оспорва този факт. България заедно с Естония и Румъния отделят значително по-малък дял от БВП за социални

разходи от средното равнище за ЕС-28. При тези страни се забелязва тенденция към повишение на социалните разходи за целия период. За 2007 – 2016 г. най-голямо е увеличението на Естония с 4,2 пр.п., следвано от това на България с 2,6 пр.п. и Румъния с 1,7 пр.п. Забелязва се, че в началото на периода правителството на Естония увеличи рязко своите социални разходи с 6,1 пр.п., които достигат максимум точно през кризисна 2009 г. и изпълняват ролята на навременна антикризисна мярка. Макар да са под средното за ЕС-28 равнище, Словакия и Полша отделят повече разходи за социална защита от България, Румъния и Естония. След 2009 г. правителството на Унгария последователно намалява своите социални разходи с 2,9 пр.п., за да достигнат 14,3% от БВП.

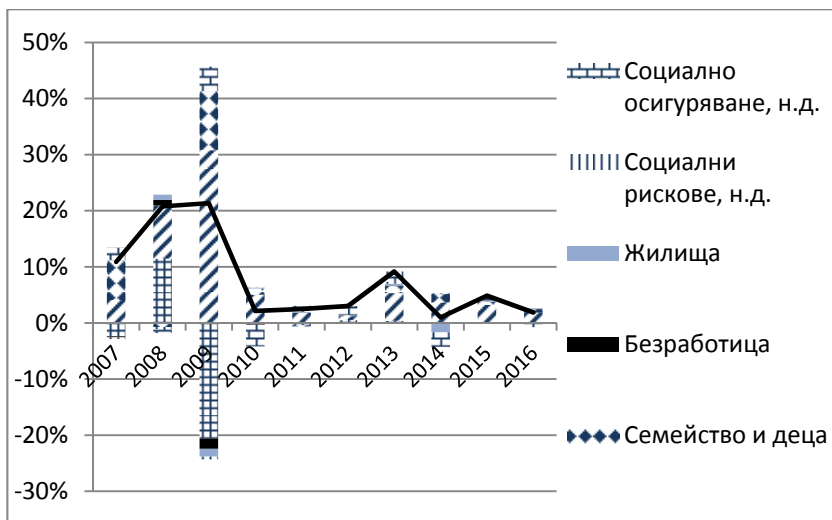

Фиг. 5. Разходи за социална защита в България през 2007 – 2016 г. в % от БВП

Източник: Евростат

Анализът на приносите на Фиг. 6 показва, че тенденцията на повишение на разходите за социално осигуряване и подпомагане през целия период се доминира от разходите за пенсии. Тази тенденция е силно изявена до 2010 г. заради ниската база, но съществува до края на периода. Разходите за временно намалена работос-

пособност, временна неработоспособност и инвалидност допринасят с 11 пр.п. за повишението на общите социални разходи единствено през 2008 г. През следващата кризисна 2009 г. обаче техният отрицателен принос от 21 пр.п. е в основата на задържането на прираста на социалните разходи на еднакво равнище на годишна база. Липсата на антикризисна мярка в тази посока утежнява икономическата ситуация на частта от населението, която е бенефициент на тези разходи. Разходите „Семейство и деца“, които включват детски надбавки, социални помощи за самотен родител и др., генерират положителен принос единствено през 2007 и 2009 г. и до края на периода реализират почти символически принос в динамиката на социалните разходи. Социално осигуряване и подпомагане, н.д. (некласифицирани другаде), включва помощи за жертви при пожари, наводнения и други природни бедствия, така че техният принос в социалните разходи е непредвидим.

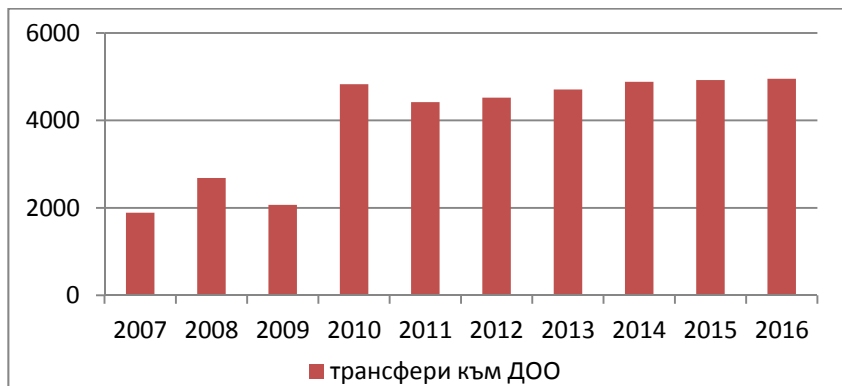

Фиг. 6. Приноси по компоненти към разходите за социално осигуряване и подпомагане на България през 2007 – 2016 г.

Източник: Евростат

Прирастът на разходите за пенсии за 2007 – 2016 г. възлиза на почти 139%. Повече от двойното им нарастване се дължи на редица

фактори, като размер на сивата икономика, неблагоприятната демографска структура, ниския размер на социалноосигурителната вноска и др. Невъзможността на НОИ да покрие социалноосигурителните плащания със събираните приходи задължава правителството да осъществява трансфери от централния бюджет към ДОО през всяка отделна година. Трансферите на Фиг. 7 нарастват със 162% в номинално изражение за 2007 – 2016 г. Бремето върху бюджета се засилва, което изправя правителството пред необходимостта ежегодно да преразпределя финансови ресурси и най-вече да планира своите разходни политики в по-тесни граници. Реализирането на тези дейности не представлява трудност в условията на растящи приходи във фазата на експанзия. При криза обаче съвместяването на всички бюджетни разходи не е възможно, а разходите за пенсии не са особени гъвкави, което може да попречи на правителството да формира пълноценна антициклична позиция. При неблагоприятна икономическа конюнктура е възможно дори правителството да прибегне до нов дълг в опит да удовлетвори социалните очаквания.

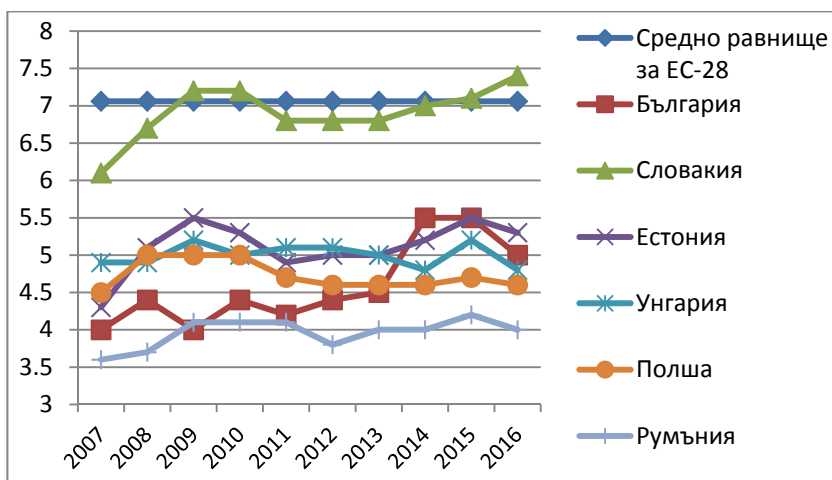
Фиг. 7. Трансфери от централния бюджет към ДОО за 2007 – 2016 г. в млн. лв.

Източник: МФ

Прирастът на социалните разходи ще продължи да оказва натиск върху държавния бюджет в средносрочен план. Пътят към облекчаване на това напрежение в публичните фи-

нанси минава през реформи и повишаване на социалноосигурителната норма.

На Фиг. 8 по дял на разходите за здравеопазване в БВП всички разглеждани страни в началото на периода изостават спрямо средноевропейското равнище. Единствено Словакия успява да увеличи и да поддържа относителния дял на тези разходи около средното ниво за ЕС-28 от 2009 г. до края на периода. За този напредък допринася и добрата изходна позиция на страната в началото на периода. Останалите страни съществено изостават по този показател спрямо средното европейско равнище. Те могат да бъдат разграничени в две групи – едната увеличава относителния дял на тези разходи като дял от БВП, а другата група поддържа постоянен показателя, макар през периода да са налице известни вариации. В първата група Естония и България увеличават тези разходи с 1 пр.п. за периода, докато Румъния – с 0,4 пр.п. Ако спадът на тези разходи като дял от БВП в България през 2016 г. е временен, то крайното повишение на тези разходи е дори по-голямо – с 1,5 пр.п., което е увеличение с 2,27 млрд. лв. за 9 години. Във втората група Полша и Унгария запазват относителния дял на тези разходи в БВП.

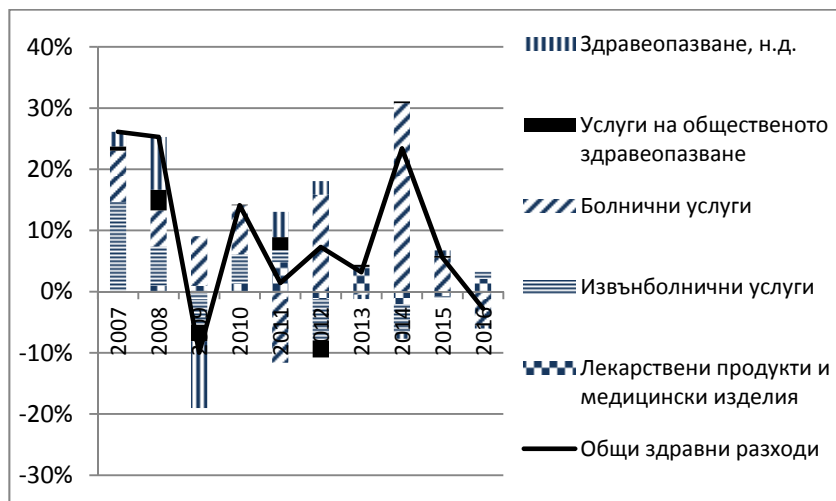
Фиг. 8. Разходи за здравеопазване в България през 2007 – 2016 г. в % от БВП

Източник: Евростат

В заключение България е страната, в която общите здравни разходи като дял от БВП нарастват в най-голяма степен. Тази тенденция се дължи до голяма степен на прираста от 142% в номинално изражение на разходите за болнични услуги, което нарежда България на първо място по този компонент на здравните разходи в ЕС-28.

Анализът на приносите по компоненти на общите здравни разходи на Фиг. 9 потвърждава извода за несъразмерно повишение на разходите за болнични услуги – техният принос възлиза на 75 пр.п. за 2007 – 2016 г. Останалите компоненти не проявяват отчетлива тенденция в определена посока. Въпреки това в началото на периода разходите за извънболнични услуги оказват значителен положителен принос върху общите разходи.

Годишникът по конкурентоспособност за 2017 г. нарежда България на 52. място от 63 страни според степента, в която здравната инфраструктура покрива очакванията на обществото. Тази незавидна позиция на страната потвърждава, че **е наложително подобряването на ефективността на здравната система да се превърне в приоритет на българските правителства.**

Фиг. 9. Приноси по компоненти към общите здравни разходи на България през 2007 – 2016 г.

Източник: Евростат

Проблемът за нереформирания здравен сектор прелива в проблема за неговото систематично недофинансиране според Фиг. 10. Неефективното функциониране на здравеопазването през периода изисква нарастващи трансфери от централния бюджет към НЗОК за покриване на дефицита. За всяка от последните седем години НЗОК получава сума, надвишаваща 900 млн. лв. *Липсата на адекватна концепция за реформа, честата смяна на здравни министри и нерегламентираното отбягване на плащане на здравни осигуровки обричат населението на недоволство от полаганите здравни грижи и лишават държавния бюджет от ресурси.*

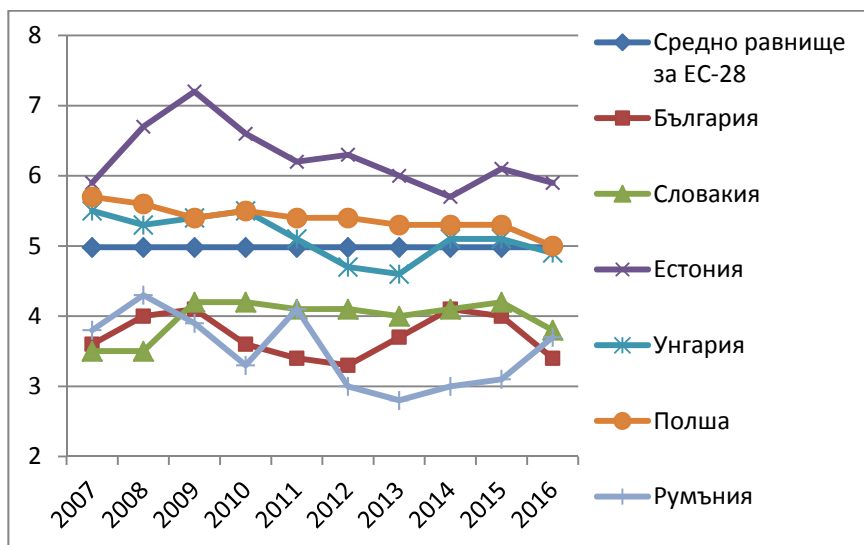

Фиг. 10. Трансфери от централния бюджет към НЗОК за 2007 – 2016 г. в млн. лв.

Източник: МФ

Доброто образование е основа за перспективното бъдеще на всяка нация. Сравнението на България по разходи за образование с различни страни от ЕС, както и спрямо средноевропейското равнище, не дава обаче поводи за оптимизъм. По дял на тези разходи от БВП България, Румъния и Словакия заемат последни позиции на Фиг. 11. като изразходват около 4% от БВП за образование. За разлика от тях Чехия и Унгария успяват да отделят

средства, с които покриват средноевропейското равнище от 5% от БВП. Полша надхвърля средното за ЕС-28 равнище, като изразходва средно 5,4% от БВП за образование. Страната, която отделя за образование най-много като % от БВП, е Естония. **За да бъде конкурентоспособна в бъдеще, България трябва да намери начин да увеличи разходите за образование.**

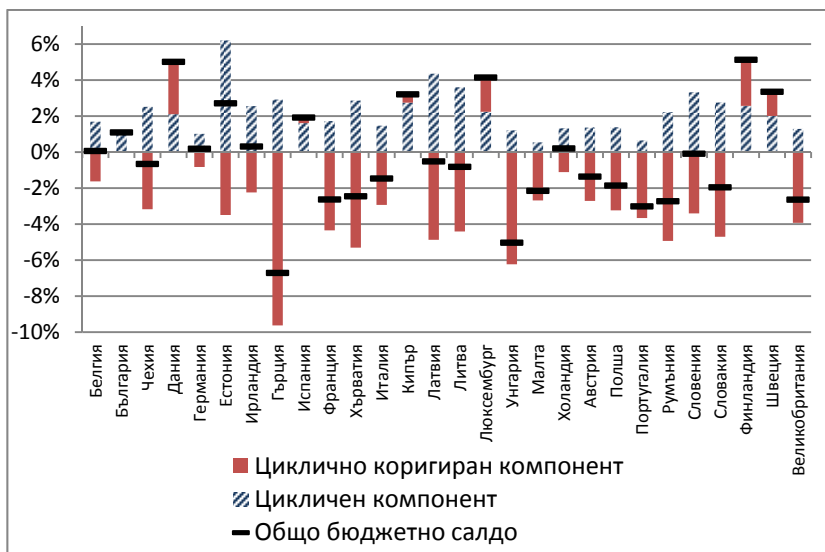
Фиг. 11. Разходи за образование в България през 2007 – 2016 г. в % от БВП

Източник: Евростат

II. Дискреционна фискална политика на страните в ЕС-28

Макар през 2007 г. бюджетните салда на страните – членки на ЕС-28, да са на приемливи равнища, не липсват сигнали на Фиг. 12 за не особено стабилни бюджетни позиции в европейски контекст. На практика 12 страни от ЕС имат положително бюджетно салдо. Сред тях Дания, Естония, Кипър, Люксембург, Финландия и Швеция дори имат общо бюджетно салдо, което превишава 2% от БВП. За разлика от тях Гърция, Франция, Хърватия, Унгария, Малта, Португалия, Румъния и Великобритания имат салдо по държавния бюджет под -2%. При всички страни цикличният компонент на

бюджетното салдо е положителен и отговорен за раздуването на редица от тях. Най-осезаем цикличен компонент на бюджета се наблюдава при Естония, Латвия и Литва, а най-незначителен е при Малта, Португалия и България. Базовите бюджетни позиции се различават по знак при отделните страни. На фона на предимно отрицателните позиции се отличават България, Дания, Испания, Кипър, Люксембург, Финландия и Швеция с циклично коригиран излишък. Стойността на този излишък за България е 0,14% от БВП. С най-голямо циклично коригирано салдо са Дания, Финландия и Люксембург, а страните с най-малко са Гърция, Унгария и Хърватия. *Бюджетните позиции преди кризата изглеждат по-благоприятни, отколкото са в реалност, което създава изкуствен оптимизъм сред правителствата.*

Фиг. 12. Общо бюджетно салдо по компоненти като % от БВП за ЕС-28 през 2007 г.

Източник: Атесо

След началото на кризата от 2009 г. бюджетните салда се влошиха рязко, което потвърди съмненията, че те не са били оценени адекватно. Те отразяваха временни циклични фактори, а не

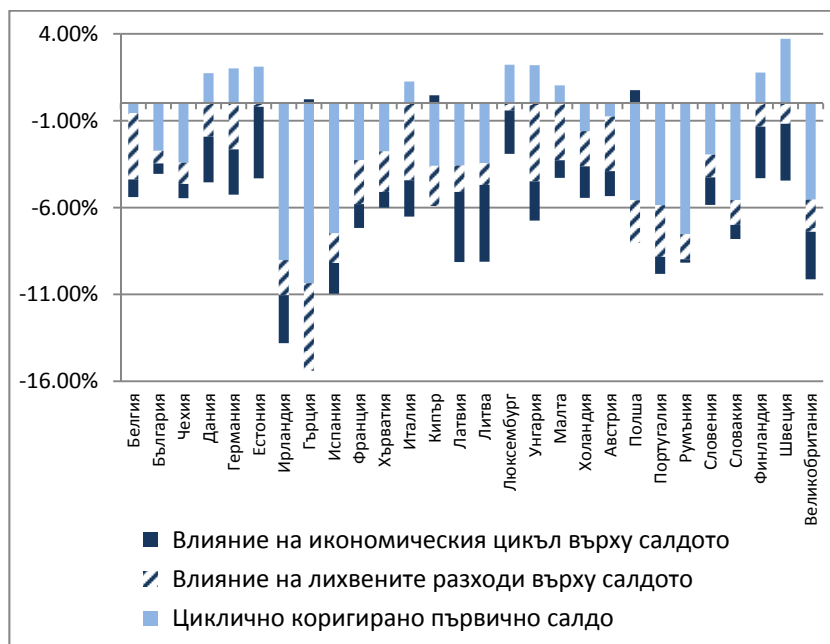
структурно подобрене във фискалните позиции на страните. За това спомогнаха силният икономически растеж и снижаващата се цена на финансиране на правителствата преди 2009 г. Влиянието на кризата върху бюджетните позиции на отделните страни ограничи силно възможностите им за значителна и продължителна антициклична фискална реакция, която да стимулира икономическата активност. Фактически **кризата елиминира фискалния комфорт на правителствата в ЕС и повдигна съмнения за фискалната устойчивост на страните членки.**

Опитите за съживяване на икономиките доведоха до допълнително влошаване на циклично коригираните бюджетни баланси наред с нарастващите лихвени разходи и влиянието на икономическия цикъл. Разлагането на общите бюджетни баланси на страните от ЕС-28 през 2009 г. откроява тези тенденции на Фиг. 13. Най-голямо отрицателно влияние на лихвените разходи върху цикличното салдо през 2009 г. се наблюдава при Гърция, Унгария и Италия и е най-незначително при Естония, Люксембург и България, които са и най-малко задълженелите страни спрямо средното равнище в ЕС. Влиянието на вградените стабилизатори през първата година от кризата насочва бюджетните баланси към дефицит при всички страни – членки на ЕС-28. Автоматичната стабилизация е най-голяма при Литва, Естония и Латвия и е относително най-малка при Полша, Кипър и Гърция. С изключение на 9 страни базовите бюджетни баланси са отрицателни, което се дължи на допълнителното отхлабване на фискалната политика с антициклична цел.

На фона на слаби базови бюджетни позиции нарасналите лихвени разходи и автоматичната стабилизация през 2009 г. влошават допълнително общите бюджетни баланси. Влиянието на нарасналите лихвени разходи за повечето страни от ЕС допринася в по-голяма степен за влошените дефицити, отколкото икономическият цикъл. Относително високата задълженост увеличава уязвимостта на икономиката към външни шокове.

В началото на кризата страните отчитат своята задълженост при изготвянето на антикризисните мерки за стимулиране на икономическата активност. Възможно е първоначалното нарастване на дълговото отношение да се превърне както в ефективно

ограничение за размера на фискалните стимули, така и в причина за тяхното преждевременно оттегляне. Поради тази причина проследяването на бюджетните импулси трябва да се извърши за достатъчно дълъг период, за да обхване и възможното затихване на антикризисните мерки с цел последваща консолидация на публичните финанси.

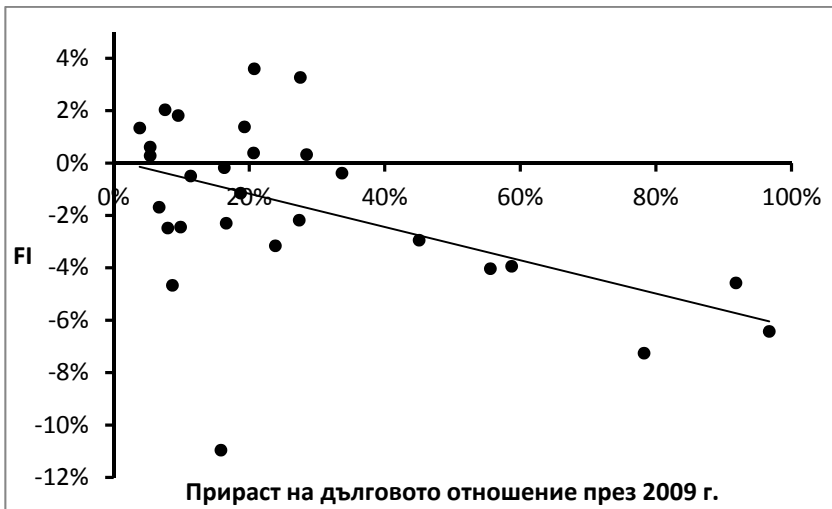

Фиг. 13. Показали за бюджетното салдо на страните от ЕС през 2009 г.

Източник: Атесо

Възникването на кризата създаде хаос на финансовите пазари, което увеличи доходността по държавните облигации, респ. дълговите отношения на страните – членки на ЕС. Сравнението на първоначалния темп на прираст на отношението дълг към БВП през 2009 г. и последващата динамика на фискалните импулси на Фиг. 14 води до извода, че *страните с първоначално рязко влошена дългова динамика прибавят по-бързо до фискална*

консолидация в обозрим период. Вероятността за успех на усилията в тази посока ще бъде толкова по-голяма, колкото по-уверени са финансовите пазари в ангажиментите за консолидация на правителството. Решението на силно задлъжнялите вече страни да индуцират ограничен по размер фискален импулс, за да продължат по-бързо с консолидацията впоследствие, ще задълбочи техните дългови проблеми, тъй като ще отслаби влиянието на икономическия растеж върху дълговата динамика.

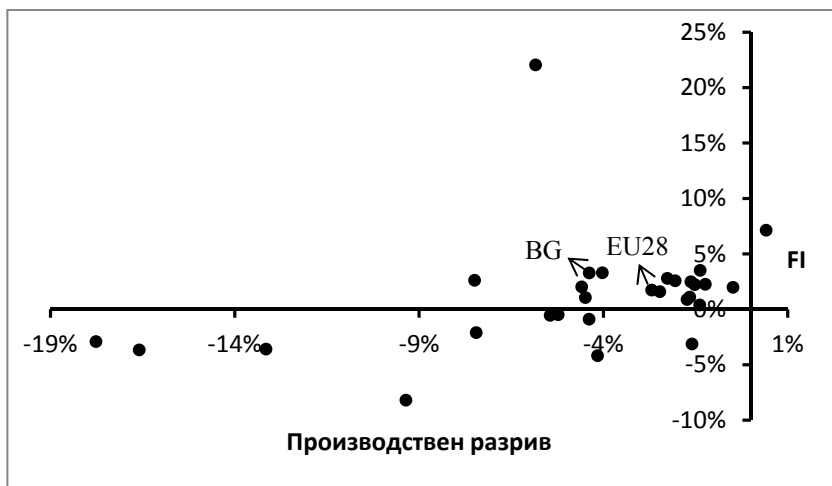

Фиг. 14. Кумулативен фискален импулс (FI) на страните от ЕС през 2009 – 2012 г. и темп на нарастване на дълговото отношение през 2009 г.

Източник: Ameco, Eurostat, собствени изчисления

Навременната реакция срещу кризата задължава правителствата да са фискално по-активни в нейното начало. Поради тази причина Фиг. 15 съпоставя кумулативния фискален импулс през първите две години от кризата на фона на средния производствен разрыв за този период. С влошаването на икономическите условия 18 страни индуцират положителен фискален импулс. 16 от тези страни генерират фискален импулс до 5 пр.п. от БВП през

първите две години от кризата. Най-големи по размер фискални импулси реализират Ирландия с 22,1 пр.п. от БВП и Португалия със 7,1 пр.п. от БВП. Средният фискален импулс за страните – членки на ЕС, е 1,8 пр.п. от БВП. България индуцира фискален импулс от 3,3% от БВП през периода. Страни като Литва, Естония и Унгария предприемат фискални импулси през 2011 и 2012 г., които са извън обхванатия период на Фиг. 15, поради което не е отчетена тяхната експанзивна фискална позиция. **Страните използват експанзивна фискална политика за противодействие срещу кризата. Повечето страни от ЕС прилагат кумулативни фискални импулси под 5 пр.п. от БВП през 2009 – 2010 г. Страните обръщат посоката на фискалната политика през 2012 г., като оттеглят фискалните стимули.**

Фиг. 15. Кумулативен фискален импулс (FI) на страните от ЕС на фона на производствения разлив през 2009 – 2010 г.

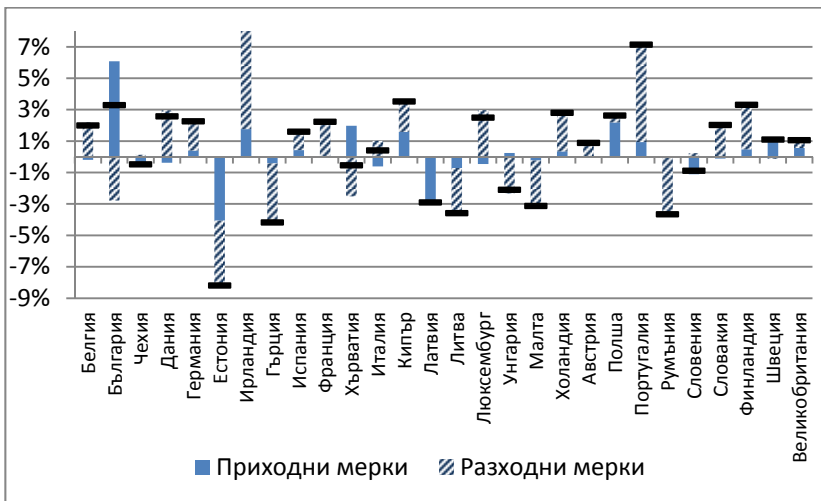
Източник: Ameco, Eurostat, собствени изчисления

Влиянието на фискалните импулси зависи както от техния размер, така и от тяхната структура, която е представена на Фиг. 16.

19 страни генерират положителни разходни импулси, като при 9 от тях разходните импулси надхвърлят 2 пр.п. от БВП. Ирландия реализира най-осезаем положителен разходен импулс от

20,3 пр.п. от БВП, следвана от Португалия с 6,2 пр.п. от БВП и Люксембург с почти 3 пр.п. от БВП. Чехия, Латвия, Полша и Словения са единствените страни, които индуцират разходни импулси под 0,5 пр.п. от БВП. 9 страни, сред които е и България, реализират съкращаване на разходи. Естония въвежда най-голям отрицателен разходен импулс от 4,1 пр.п. от БВП, следвана от Гърция с 3,8 пр.п. от БВП и Румъния с 3,7 пр.п. от БВП.

Като цяло страните генерират относително по-малки приходни импулси. Възможно предварително обяснение е, че данъчните мултипликатори са по-малки от разходните, така че за даден размер на фискалния импулс ефектът от промяна в разходите ще е по-значим. Страните с най-голям приходен импулс са България с 6,1 пр.п. от БВП, Полша с 2,2 пр.п. от БВП и Хърватия с 2 пр.п. от БВП. Тъй като България не променя данъчните ставки през кризата, спадът в приходите се дължи по-скоро на потиснатото вътрешно търсене, занижената инфлация и по-ниската събираемост на данъците. Най-малък приходен импулс генерират Естония с 4,1 пр.п. от БВП, Латвия с 2,9 пр.п. от БВП и Словения с 1,1 пр.п. от БВП.

Фиг. 16. Фискален импулс по компоненти на страните от ЕС през 2009 – 2010 г.

Източник: Атесо, собствени изчисления

През 2009 – 2010 г. за 11 страни от ЕС приходните импулси превишават разходните, но само за 7 от тях абсолютната стойност на приходните импулси е по-голяма от тази на разходните. Следователно *страните – членки на ЕС, разчитат преимуществено на разходни импулси за преодоляване на отрицателното влияние на Голямата рецесия.*

III. Недискреционна фискална политика на България

Фискалните променливи реагират в резултат на дискреционни действия на правителството и автоматични ефекти, индуцирани от макроикономическата среда. Следователно наблюдаването само на промените в бюджетното салдо може да бъде подвеждащо, тъй като неговата динамика може да насочва към експанзивна (или рестриктивна) фискална политика, въпреки че тези промени са изцяло циклично обосновани.

Фиг. 17. Автоматични бюджетни стабилизатори и бизнес цикъл в България през 2007 – 2017 г.

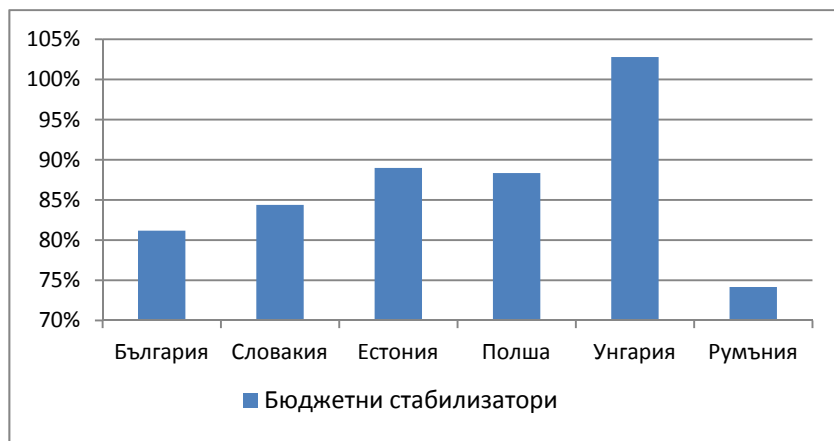
Източник: Евростат, собствени изчисления

Ролята на вградените стабилизатори се изразява в автоматично влошаване на бюджетното салдо по време на икономически спад и подобрение по време на експанзия, което има стабилизиращо влияние върху икономическата активност. Вградените стабилизатори

гарантират адекватен фискален отговор при шок на търсенето. Според Фиг. 17 в България автоматичната бюджетна стабилизация успява да смекчи част от влиянието на бизнес цикъла през периода 2007 – 2017 г. Приносът на бюджетните стабилизатори към изменението на общото бюджетно салдо¹ през 2007 г. достига до 3,3 пр.п., докато през кризисната 2009 г. приносът възлиза на –2,6 пр.п. След 2010 г. влиянието на вградените стабилизатори към бюджетното салдо отслабва в съответствие с динамиката на икономическия цикъл.

IV. Недискреционна фискална политика на страните в ЕС-28

Според Фиг. 18 *бюджетните стабилизатори на България за периода 2007 – 2017 г. са средно 81% от тези на ЕС-28*. В другата крайност е Унгария, чиято автоматична стабилизация е над тази на ЕС-28. До 2010 г. Унгария разчита на прогресивно подоходно облагане. Впоследствие то е заменено от пропорционално облагане, като ставката в края на периода спада до 15%.

Фиг. 18. Автоматични бюджетни стабилизатори на България и други страни от ЦИЕ спрямо ЕС-28 за 2007 – 2017 г.

Източник: Евростат, собствени изчисления

¹ Бюджетните стабилизатори са изведени при допускане за приходна еластичност от единица и разходна еластичност от нула.

Автоматичната стабилизация в Естония се доближава до 89% от средната в ЕС. Страната облага доходите на физически лица с плосък данък от 20%, но необлагаемият минимум до 6000 € годишно превръща облагането в прогресивно. Подоходното облагане в Полша е прогресивно през целия период със съответни данъчни ставки за доходи под и над 19 671 €, като е предвиден необлагаем минимум до 710,93 €. По автоматична стабилизация Словакия се нарежда след Полша, като възстановява прогресивното подоходно облагане след 2012 г. Подоходното облагане на Румъния предвижда пропорционална данъчна ставка от 16% без необлагаем минимум за целия период 2007 – 2017 г.

Таблица 1. Данъчни системи на избрани страни

	Годишно подоходно облагане	Необлагаем годишен минимум
България	плосък данък от 10%	няма
Полша	за доход до 19 671 € – 18% за доход над 19 671 € – 32%	710,93 €
Словакия	плосък данък от 19% до 2012 г.	2679,81 €
	след 2012 г. за доход до 35 022,31 € – 19% за доход над 35 022,31 € – 25%	3803,33 €
Естония	плосък данък от 20%	до 6000 €
Унгария	за доходи под 5270 € – 18% за доходи над 5270 € – 36%	няма
	плосък данък от 16% през 2011 г. 15% от 2016 г.	няма
Румъния	плосък данък от 16%	няма

Вградените бюджетни стабилизатори имат тенденция да се засилват с въвеждане на прогресия в подоходното облагане, както и при наличие на необлагаем минимум. Относително слабата автоматична бюджетна стабилизация в България снижава допълнително ефективността на систематично консервативната фискална политика.

V. Дългова динамика в България

Въпросът за устойчивостта на публичните финанси придава допълнителни нюанси, които при определени обстоятелства налагат ограничения върху възможните ходове пред правителството по време на криза. Невъзможността или ограничеността за адекватна антикризисна позиция изправя всяко правителство пред дилемата да избира между противодействие на кризата или финансова устойчивост на държавата. Балансът между целите обаче е възможно да се окаже непостижим. В случая финансовите пазари определят до каква степен могат да бъдат постигнати и двете цели. Те се явяват последна инстанция, чиято оценка за целесъобразността на фискалната политика ще предопредели посоката на изменение на дълга. Негативната реакция на пазарите на ДЦК ще направи безсилна дори безалтернативната антициклична фискална политика в период на криза. Следователно въпросът за първоначалните фискални фундаменти е с подчертано значение. *Провежданата фискална консолидация в България в годините преди кризата увеличи осезаемо възможностите за запазване на финансовата стабилност впоследствие чрез натрупаните буфери – нисък дълг и голям фискален резерв.*

На Фиг. 19 е представена дълговата динамика на България през 2007 – 2017 г. Тъй като ефектът на снежната топка отчита кумулативно реакцията на финансовите пазари и вътрешните за страната икономически условия, той е своеобразна външна оценка за параметрите на водената фискална политика. Предвид едновременно разразилата се дългова криза в страните от ЕС *относително ограниченият ефект на снежната топка на България през 2009 – 2014 г. е доказателство за доверието на финансовите пазари към фискалните действия на правителството*, което намира потвърждение от реализираните доходности по емитираните ДЦК. Натрупаното доверие към икономиката проличава още веднъж през 2015 г., когато благодарение на ефекта на снежната топка дълговото отношение спада, а не нараства.

Бюджетното салдо има разнопосочно влияние върху изменението на дълговото съотношение. Различават се няколко периода на фискално въздействие. Годините преди кризата маркират спад на публичния дълг поради синергичното взаимодействие на бюджет-

ните излишъци, икономическия растеж и спадащата доходност по държавните облигации, а 2015 г. е началото на подобно намаление на дълга към БВП. През периода на кризата дълговото съотношение нараства рязко и е подкрепяно от реализирани дефицити през 2009 – 2011 г. и отново през 2014 г.

Фиг. 19. Разлагане по компоненти на динамиката на дълговото съотношение на България за 2007 – 2017 г.

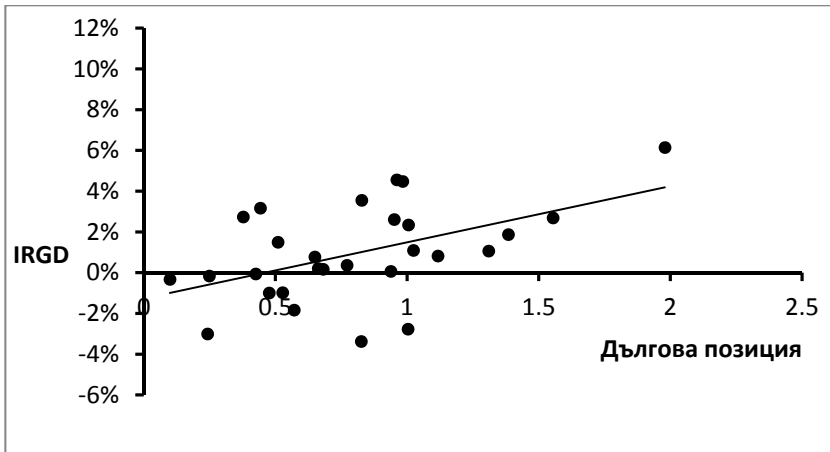
Източник: Eurostat, Ameco, собствени изчисления

През кризисния период правителството продължи да поддържа консервативна фискална позиция, което засили ефекта на доверието на финансовите пазари, но лиши страната от възможността да се възползва пълноценно от натрупаните буфери преди кризата. В известна степен социалният аспект беше пренебрегнат, което дава основание за дискусия относно нереализирани потенциални ползи от по-адекватна антициклична реакция.

IV. Дългова динамика в страните от ЕС-28

Страните от ЕС са средно с 55% дълг от БВП, когато започва кризата от 2009 г. Тази стойност е средна и не разкрива голямата хетерогенност в моментните данни. Размахът в данните за 2009 г.

е 120 пр.п., като до края на периода нараства до 170 пр.п. Дори без Гърция в данните изменението на размаха остава внушително – от 106 пр.п. през 2009 г. до 123 пр.п. през 2017 г. Прекомерната употреба на дълг стимулира финансовите пазари да санкционират разточителното поведение на страните членки. На Фиг. 20 е показано относителното дългово позициониране на страните членки в ЕС-28 и средната стойност на диференциала лихвен процент – икономически растеж през периода 2007 – 2017 г. При конструиране на диференциала е използван реалният фактически лихвен процент по дълга на страните членки. За намиране на относителната позиция на дадена страна фактическото дългово отношение се разделя на средното дългово отношение на ЕС-28. По този начин, ако дадена страна употребява повече дълг от БВП спрямо средната стойност на този показател в ЕС-28, тя ще има отношение, по-голямо от единица, и обратно.

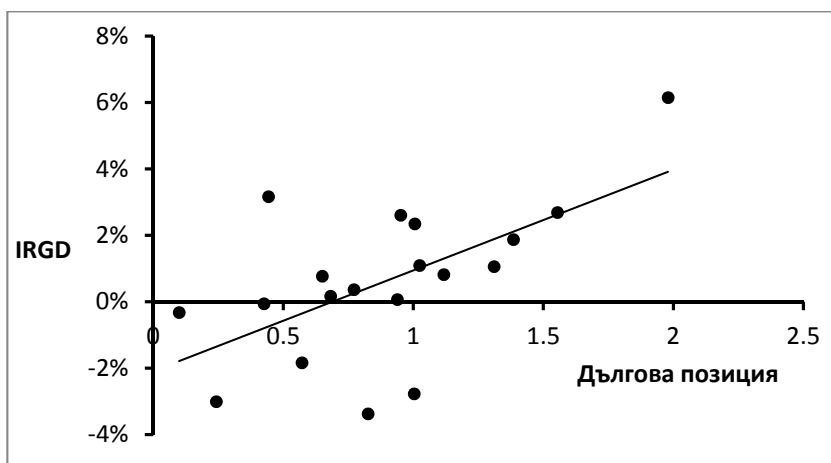
Фиг. 20. Относителна дългова позиция на страните членки в ЕС и средно равнище на диференциала лихвен процент – икономически растеж (IRGD) през 2007 – 2017 г.

Източник: Евростат, Атесо, собствени изчисления

Реакцията на финансовите пазари зависи от редица фактори, като обща стопанска конюнктура, поведение на правителството, перспективи за развитие на страната и т.н. Въпреки това на

Фиг. 20 е налице убедително доказателство, че *диференциалът между лихвения процент и икономическия растеж е положително свързан с дълговото отношение на всяка страна членка спрямо средното ниво в ЕС-28. Повишението на задлъжнялостта с 10 пр.п. на дадена страна спрямо средноевропейското равнище увеличава нейния диференциал между лихвения процент и икономическия растеж средно с 0,276 пр.п. Страните с по-голямо дългово отношение в сравнение със средното на останалите страни трябва да поддържат относително по-ниски бюджетни дефицити, за да компенсират завишения в известни граници ефект на снежната топка.*

Въпросът дали тази зависимост е еднакво валидна за всички страни членки, насочва към проверката ѝ сред страните от Еврозоната (ЕЗ) и сред тези извън нея. Според Фиг. 21 в контекста на Еврозоната зависимостта се засилва слабо. *Повишението на задлъжнялостта с 10 пр.п. на дадена страна – членка на Еврозоната, спрямо средноевропейското равнище увеличава нейния диференциал между лихвения процент и икономическия растеж средно с 0,303 пр.п.*

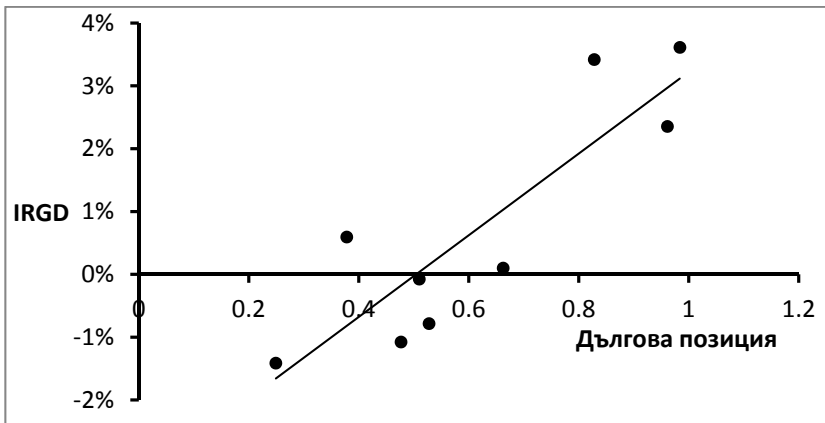

Фиг. 21. Относителна дългова позиция на страните в ЕЗ и средно равнище на диференциала лихвен процент – икономически растеж (IRGD) през 2007 – 2017 г.

Източник: Евростат, собствени изчисления

Вероятно по-силната интеграция и лостовите за справяне с различни шокове създават сигурност на финансовите пазари. Трябва да бъде посочено, че невключването в анализа на екстремните стойности за Гърция не изменя основния извод, че относително по-високата задлъжнялост кореспондира с по-висок дългосрочен лихвен процент и/или с по-нисък икономически растеж.

Продължението на проверката на зависимостта сред страните извън ЕЗ на Фиг. 22 потвърждава предварителните очаквания за последствията от по-слаба конвергенция. По-конкретно зависимостта се засилва повече от два пъти. **Повишението на задлъжнялостта с 10 пр.п. на дадена страна извън Еврозоната спрямо средноевропейското равнище увеличава нейния диференциал между лихвения процент и икономическия растеж средно с 0,641 пр.п. Резултатите посочват, че по-слабо конвергиращите икономики не могат да извлекат ползите, на които се радват страните от ядрото на ЕС. Асиметричните ползи имат ясно проявление на финансовите пазари.**

Фиг. 22. Относителна дългова позиция на страните извън ЕЗ и средно равнище на диференциала лихвен процент – икономически растеж (IRGD) през 2007 – 2017 г.

Източник: Евростат, собствени изчисления

Изводите от анализа категорично посочват, че **прилежното спазване на номиналните критерии за дълг и дефицит помага**

на България през първите 11 години от нейното членство в ЕС. Спазването на европейските правила в областта на публичните финанси генерира ползи на финансовите пазари, като осигурява по-ниски лихви по държавните облигации, но същевременно изпраща сигнали за готовност за по-голяма бъдеща конвергенция.

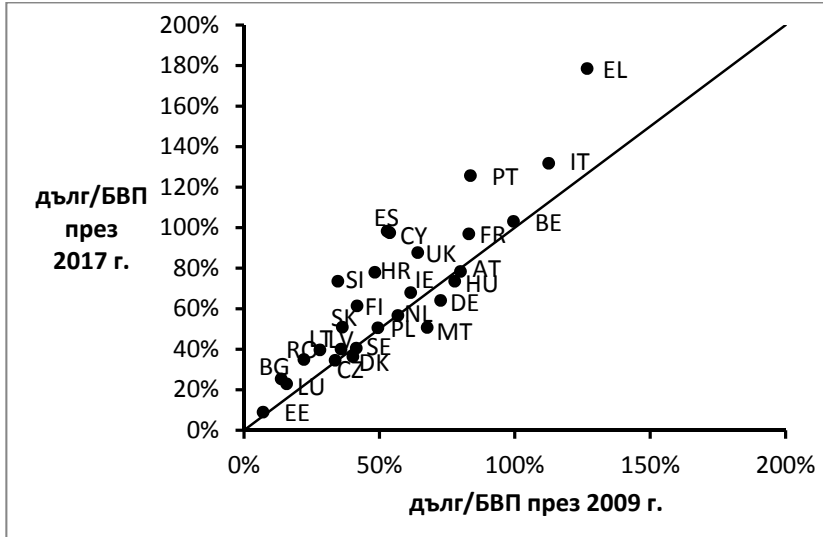
Световната финансова и икономическа криза прерасна в дългова криза сред страните в ЕС, като техните дългове нараснаха осезаемо. Основателно е да се очаква, че вследствие на настъпилите трудности от прекомерната употреба на дълг страните са си взели поуки и са предприели действия за редуциране на своята задлъжнялост. Резултатите от анализа обаче не насочват убедително към подобен извод. Сравнението на дълговите отношения в момента на възникване на кризата и стойностите в края на анализирания период дават необходимата перспектива за наблюдение на дълговото поведение на страните от ЕС.

Позиционирането на страните над ъглополовящата свидетелства за нарастване на отношението дълг към БВП през периода. Фиг. 23 показва, че 21 страни са увеличили първоначалното дългово отношение от 2009 г. спрямо края на периода. Средното увеличение е 19 пр.п. Сред тези страни с увеличение на задлъжнялостта е и България с почти 12 пр.п. Максималното нарастване е на Гърция от 52 пр.п., а второто и третото най-голямо увеличение са 46 пр.п. на Испания и 44 пр.п. на Кипър. Средното намаление на дълговото отношение при останалите 7 страни е 5 п. п. Най-голямо намаление са постигнали Малта със 17 пр.п., Германия с 9 пр.п. и Унгария с 4 пр.п.

Страните от ЕС не са положили достатъчно усилия за намаляване на своето дългово бреме, така че проблемът за високата задлъжнялост остава нерешен. Самото редуциране на дълговете обаче не трябва да се реализира за сметка на перспективите на страните да растат.

Увеличението на дълговото бреме на дадена страна може да отразява както неспособността на правителството да се справи с проблемите на публичните финанси, така и необходимостта да се финансира икономическият растеж. Коя от тези две причини е водеща, може да се определи при съпоставяне на относителната

дългова позиция на дадена страна спрямо ЕС-28. Дълговата позиция се определя като прекомерна, ако е над средната, и ограничена – в обратния случай.

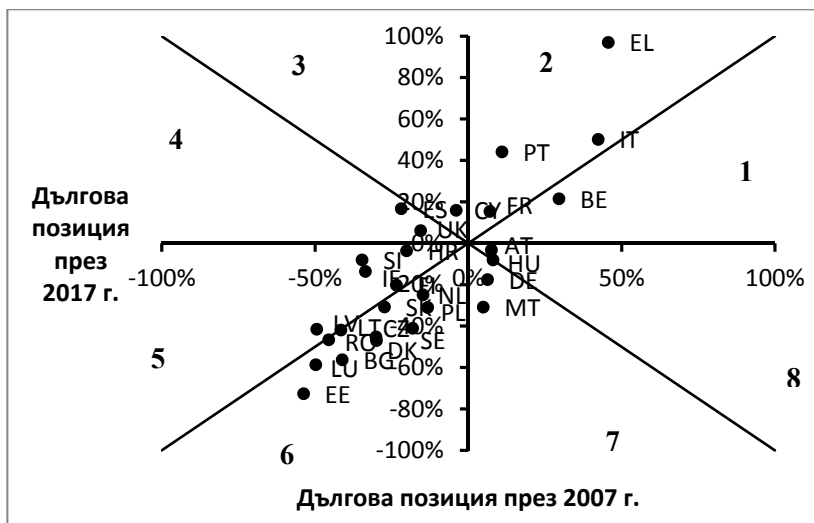
Фиг. 23. Дългово отношение (d) през 2009 г. и през 2017 г. за ЕС-28 в %

Източник: Евростат, собствени изчисления

На Фиг. 24 разположението на страните в I и III квадрант показва запазване на тяхната относителна дългова позиция по отношение на прекомерна или ограничена задлъжнялост, т.е. страни, които са били първоначално задлъжнели над средното ниво, са продължили да бъдат такива и обратно. Разположението на страните във II и IV квадрант показва промяна в тяхната относителна дългова позиция по отношение на прекомерна или ограничена задлъжнялост, т.е. страни, които са били първоначално с ограничена задлъжнялост спрямо средното ниво, са се превърнали в такива с прекомерно дългово бремене и обратно.

Зоните на задлъжняване и на намаление на дълга се намират съответно над и под ъглополовящата, която сключва ъгъл от 45° с абсцисата. Фиг. 24 **показва, че 12 страни са увеличили своята**

задлъжнялост над средното равнище за ЕС през 2017 г в сравнение с 2007 г. Средното увеличение е 21,3 пр.п. Страните с най-голямо увеличение са Гърция с 51 пр.п., Испания с 39 пр.п. и Португалия с 33 пр.п. **Средното намаление на задлъжнялостта спрямо това в ЕС при останалите 16 страни е 14 пр.п.** Сред страните с намаление спрямо средноевропейското ниво е и България с 15 пр.п. Най-значимо намаление са постигнали Малта с 36 пр.п., Германия с 24 пр.п. и Швеция с 23 пр.п.

Фиг. 24. Относителна дългова позиция на страните членки спрямо средното дългово отношение в ЕС-28 през периода 2007 – 2017 г.

Източник: Евростат, собствени изчисления

Допълнителното разполовяване на квадрантите II и IV на с помощта на ъглополовящата, сключваща ъгъл от 135° с абсцисата, допринася за маркирането на 8 сектора, които разкриват допълнителни аспекти на дълговото поведение на страните – членки на ЕС. Тяхното групиране по сектори е представено в Таблица 2. Тъй като Унгария се намира върху ъглополовящата, нейното разпределение в сектор 7 е по-скоро продиктувано от по-продължител-

ните усилия на страната да намали своята задлъжнялост в сравнение с Австрия от сектор 8.

Таблица 2. Разпределение на страните по сектори

Сектор							
1	2	3	4	5	6	7	8
Белгия	Гърция	Кипър	Испания	Хърватия	Литва	Германия	Австрия
	Италия		Велико-британия	Словения	Холандия	Малта	
	Португалия			Ирландия	Полша	Унгария	
	Франция			Финландия	Словакия		
				Латвия	Швеция		
					Чехия		
					Дания		
					България		
					Румъния		
					Люксембург		
					Естония		

Страните от секторите 2, 3 и 4 са най-застрашени от дългови проблеми. Гърция, Италия, Португалия и Франция продължават да задлъжняват спрямо средното равнище за ЕС, което поражда притеснения за перспективите за бъдещото им икономическо развитие. В групата на рисковите страни попада и Кипър, чието дългово отношение нараства от 4 пр.п. под средното ниво в ЕС през 2007 г. до 16 пр.п. над средното равнище. Незавидно е положението и на Великобритания и Испания, които първоначално при дългови позиции под средните за ЕС от 16 пр.п. и 22 пр.п. надхвърлят средното ниво с 6 пр.п. и 17 пр.п. през 2017 г.

Страните от сектор 1 продължават да бъдат задлъжнели над средното ниво, но спадат спрямо позицията им през 2007 г., т.е. конвергират към средното равнище на задлъжнялост. Белгия спада до 22 пр.п. над средната задлъжнялост, като попада в този сектор главно защото нейният дълг в номинално изражение расте средно по-бавно от този на ЕС. Несправянето с натрупването на дълг може да се превърне в сериозен проблем на бъдещ етап.

Страните от сектор 5 също конвергират към средното равнище на задлъжнялост на ЕС, но при първоначално по-ниско от средноевропейското ниво. Придвижването към средното ниво е най-голямо при Словения с 27 пр.п., Ирландия с 20 пр.п. и Хърватия със 17 пр.п.

Приближението на страните към средната задлъжнялост в ЕС е продиктувано главно от по-бързото нарастване на националното дългово отношение спрямо това в ЕС. По-високият икономически растеж действа в обратна посока, но той се ускорява едва от 2016 г.

Страните от сектор 6 засилват фискалната дисциплина през периода, с което се отдалечават от средноевропейското ниво на задлъжнялост. През 2017 г. страните с най-ниска задлъжнялост в сравнение със средната в ЕС са Естония с -73 пр.п., Люксембург с -59 пр.п. и България с -56 пр.п. За по-ниското дългово отношение на тези страни от средното в ЕС спомагат както водените разумни национални фискални политики, така и нарастващата дългова динамика в европейски контекст.

Страните от секторите 7 и 8 прибягват до финансова дисциплина след период на задлъжняване над средноевропейското равнище. Като цяло Германия, Малта, Унгария и Австрия поддържат дългови отношения около средното за ЕС в началото на периода. На практика благоприятната изходна позиция и добрата последваща икономическа конюнктура са причините тези страни да намалят своята задлъжнялост под средното ниво. Ако обаче подобен преход се осъществи с помощта на значителни бюджетни икономии, съществува опасност от свиване на съвкупното търсене. Рискът от криза е толкова по-голям, колкото по-отдалечена от координатното начало е икономиката в четвъртия квадрант.

Делението на задлъжнели и незадлъжнели страни спрямо средното равнище в ЕС е заложено в позиционирането на страните по квадранти на Фиг. 24, докато ъглополовящата с ъгъл от 45° с абсцисата представлява делителна линия между зоната на задлъжняване над нея и зоната на намаление на дълга под нея. На основата на тази логика всички страни могат да се разпределят или към група на сближаващи се, или към група на отдалечаващи се страни спрямо средното дългово отношение в ЕС. Разпределението на страните е извършено в Таблица 3.

Страните от секторите 2 и 3 се отдалечават нагоре спрямо средното дългово равнище в ЕС през 2017 г. В тази група спадат както вече силно задлъжнели страни, така и такива, които в началния момент са били под средната задлъжнялост, но са допуснали осезаемо увеличаване на дълга спрямо БВП.

Таблица 3. Разпределение на страните на сближаващи се или отдалечаващи се

Зона на задлъжняване		Зона на намаление на дълга	
Дивергенция нагоре	Конвергенция нагоре	Дивергенция надолу	Конвергенция надолу
Сектори 2 и 3	Сектори 4 и 5	Сектори 6 и 7	Сектори 8 и 1
Гърция	Хърватия	Литва	Австрия
Италия	Словения	Холандия	Белгия
Португалия	Ирландия	Полша	
Франция	Финландия	Словакия	
Кипър	Латвия	Швеция	
	Испания	Чехия	
	Великобритания	Дания	
		България	
		Румъния	
		Люксембург	
		Естония	
		Германия	
		Малта	
		Унгария	

Страните, които конвергират нагоре към средното ниво на задлъжнялост, са тези от секторите 4 и 5, които в началния момент не са имали дългови проблеми. Впоследствие едната част от тях се приближават към, а другата надхвърлят средното дългово отношение в ЕС. Тези страни, които само приближават надолу средното ниво, потвърждават, макар и малко неубедително, следваната линия на фискална стабилност. Останалите страни, превишили средното ниво, вече преминават към групата на задлъжнелите, така че въпросът за предстояща фискална консолидация излиза на преден план.

Секторите 6 и 7 са най-многочислени. Страните в тях укрепват състоянието на публичните си финанси, което ги отдалечава надолу от средното дългово отношение в ЕС. Подобна консолидация може да е продукт на дискреционни действия на правителството или на влиянието на по-добри икономически условия.

Първоначално задлъжнелите над средното ниво страни се позиционират в секторите 8 и 1. На практика те конвергират надолу към средното дългово отношение, като могат да застанат в крайна сметка над или под него в зависимост от размера на техните усилия. Тези страни, които прилагат целенасочено фискално

преструктуриране на фона на спадаща доходност по облигациите и ускоряващ се икономически растеж, е по-вероятно да достигнат равнище на задлъжнялост под средното. Останалите страни, които разчитат само на ефекта на снежната топка, е по-вероятно да снижат дълговото отношение, но да останат над средното.

Ясно се открояват страните, които систематично полагат усилия за фискална консолидация, така че дивергират надолу под средната задлъжнялост в ЕС. За разлика от тях е налице и малка група от страни, която последователно задлъжнява и дивергира нагоре над средното дългово отношение. Не на последно място – могат да се посочат и страни, които гравитират около средната за ЕС задлъжнялост, като разчитат по-скоро на ефекта на снежната топка. По този начин при дадена бюджетна позиция те автоматично намаляват своята задлъжнялост при експанзия и обратно – при криза. Средната задлъжнялост в ЕС обаче нараства с 24 п.п. за периода 2007 – 2017 г. Следователно оправданието или дори изтъкването, че дадена страна е запазила относителната дългова позиция спрямо средната в ЕС, е неоснователно. Усилията към фискална консолидация в европейски контекст не са се състояли и предстоят.

ЛИТЕРАТУРА

1. Arbatli, E., Baunsgaard, T., Guerson, A. and Min, K. (2014), Fiscal policy Response in Advanced and Emerging Market Economies”, in Post-crisis Fiscal Policy, ed. by C. Cottarelli, P. Gerson, and A. Senhadji, MIT Press.
2. Fedelino, A., Ivanova, A. and Horton, M. (2009), „Computing Cyclically Adjusted Balances and Automatic Stabilizers”, Fiscal Affairs Department, IMF IMD World Competitiveness Yearbook 2017.
3. Jonas, J. and Petrova, I. (2014), „Fiscal trends and Fiscal Stress prior to the Crisis“, in Post-crisis Fiscal Policy, ed. by C. Cottarelli, P. Gerson, and A. Senhadji, MIT Press.

СОЦИАЛНА КОХЕЗИЯ В СФЕРАТА НА ОБРАЗОВАНИЕТО – ДОСТИГНАТО РАВНИЩЕ В БЪЛГАРИЯ, ЕС И ЗАПАДНИТЕ БАЛКАНИ

*Гл. ас. д-р Добринка Стоянова, гл. ас. д-р Блага Маджурова,
гл. ас. д-р Стефан Райчев*

I. Въведение

Европейският съюз следва идеята за поддържане на мира, демокрацията, стабилността и просперитета в Европа. Поемането на ангажимент за прилагането на тази идея е и едно от условията за присъединяване на новите страни членки.

Стремежът на ЕС е насочен към постигане на единна Европа, като за целта е необходимо да подобри свързаността между отделните страни в региона. Процесът на свързаност между страните е подчинен в голяма степен на икономическото, социалното и териториалното сближаване.

Възможностите за разширяване на ЕС се разкриват с европейската перспектива за присъединяване на Западните Балкани¹ към ЕС, като ключова роля за поставянето на този въпрос като приоритетен има страната ни по време на българското председателство на Съвета на Европейския съюз.

Част от политиката по разширяване на ЕС е постигане на социална кохезия между ЕС и страните от Западните Балкани. За целите на настоящата разработка социалната кохезия е разглеждана в контекста на постигнатото равнище на образователна свързаност. На базата на аналитичен преглед на основните теоретични модели и концепции, имащи отношение към разбирането на социалната кохезия, и инструментариума за измерване на социална кохезия е изградена методологичната рамка на изследването, при реализацията на която е оценено достигнатото равнище на социална кохезия по линия на образованието на Западните Балкани спрямо ЕС. Анализирани е и ефективността на кохезионните политики.

¹ Сърбия, Албания, Черна гора, Македония, Босна и Херцеговина, Косово.

II. Теория

Социалната кохезия (сближаване) е обект на редица теоретични и приложни анализи и има многобройни дефиниции за нейното измерване и прилагане, които зависят от сферата, в която се използва понятието.

Съществена особеност и трудност в изследването на социалната кохезия между ЕС и Западните Балкани е, че липсва общоприета дефиниция на понятието „социална кохезия“ както на национално, така и на международно равнище. При изясняването му е важно да се представят по-утвърдените разбирания за него и да се избере най-подходящото за целите на настоящото изследване.

В модела на Dayton-Johnson (2003) социалното сближаване се разглежда като характеристика на обществото и зависи от натрупания социален капитал, който е потокът от инвестиции на физически лица. Увеличаването на социалния капитал зависи от степента на сближаване.

Easterly, Ritzan and Woolcock (2006) определят социалното сближаване като „природата и степента на социално и икономическо разделение в едно общество“. Разделенията в обществото, които възникват например поради различия в етническа принадлежност, език, образование и други, водят до намаляване на социалния капитал.

Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) (OECD 2011) първоначално дефинира социалното сближаване посредством социалното включване, социалния капитал и социалната мобилност. Впоследствие въвежда и нов инструмент за определяне на социалното сближаване, а именно оценка на политиката за социална кохезия. При използването на този подход се изследва въздействието на политики във водещи сектори, като трудова заетост, образование, околна среда, фискална политика, върху подобряването на социалната кохезия. Целта е провежданите от страните икономически и социални политики да достигнат такова равнище, което да кореспондира с по-голямо социално сближаване.

За по-доброто разбиране на същността на социалната кохезия Европейският комитет за социално сближаване изготви Стратегия за социално сближаване (Council of Europe 2000). Този доку-

мент определя факторите, влияещи на социалното сближаване, като по-важните сред тях са:

- Ефективно действащи институции и мерки, които се стремят към преодоляване на разделенията в обществото;
- Адекватно възнаграждение на заетостта като основен способ за насърчаване на социалното сближаване;
- Провеждане на подходящи политики, които подпомагат образованието, обучението, търсенето на работа, насърчаването на предприемачеството и като краен ефект повишават заетостта;
- Прилагане на мерки за намаляване на бедността и социалното изключване, особено в области като жилищното настаняване, здравеопазването, образованието и обучението, заетостта и разпределението на доходите, образованието и социалните услуги;
- Стабилна система за социална сигурност.

Дефиницията за социална кохезия, която предлага Съветът на Европа, определя социалното сближаване като „способността на обществото да гарантира благополучието на всички свои членове – минимизиране на несъответствията и избягване на маргинализацията – за управление на различията и разделенията, и да осигурят средствата за постигане на благоденствие за всички членове. Социалното сближаване е политическа концепция, която е от съществено значение за изпълнението на трите основни ценности на Съвета на Европа: човешки права, демокрация и върховенство на закона“ (Council of Europe 2010).

На базата на направения преглед на някои по-известни дефиниции за социална кохезия се обособяват три направления: социалното сближаване като функция на социалния капитал, социалното сближаване като функция на социалното включване и социалното сближаване като функция на политиките.

В настоящото изследване е възприето социалното сближаване да се разглежда, от една страна, като функция на социалното включване посредством достъпа до образование и развитие на човешкия капитал, и от друга страна, като функция на политиките в образователната сфера. Социалната кохезия е резултат от провеждането на добра политика за социално развитие.

В разработката са наложени ограничения, които се свеждат до изследване на социалното сближаване само в контекста на образованието между страните от ЕС и страните от Западните Балкани.

Изграждането на подход за оценка и анализ на социалната кохезия в областта на образованието и на кохезионните политики изисква разглеждането на инструментариума за измерване на социалната кохезия. За целта в настоящото изследване се акцентира върху инструментариума, който се използва в рамките на ЕС, и така се допринася за концептуалното изясняване на проблема.

В преобладаващите документи на Съвета на Европа и ЕС ключовите показатели за измерване на социалната кохезия са в следните направления: *демография; включване в пазара на труда; социално осигуряване; образование*.

Основните инструменти за постигане на социално сближаване, които се използват на европейско равнище, са политики и показатели, насочени към предоставяне на по-добър достъп до образование, здравеопазване и заетост, както и към намаляване на неравенството в доходите. В рамките на Съюза са разработени 21 показателя², които обхващат четирите тематични области (образование, здравеопазване, заетост, доходи). Тези показатели измерват постигнатия напредък в сближаването в Европейската общност.

В областта на образованието се включват няколко показателя за оценка на социалната кохезия (ECLAC, 2007):

- *Показател 9 – Преждевременно напускащи училище, които не са завършили образование или обучение*

Този показател е насочен към младежите на възраст между 18 и 24 години и чрез него, от една страна, се оценява ефективността на образователната система в дадена страна, а от друга страна, се оценяват възможностите за преодоляване на бедността и постигане на социалното сближаване;

- *Показател 10 – Петнайсетгодишни ученици с ниска степен на грамотност при четене*

² Показателите са приети на заседание на Европейския съвет в замъка Лаакен, Брюксел, поради това те са известни като Лаакенски индикатори за социално сближаване в ЕС.

Този показател се фокусира върху нивото на придобитите знания и върху проблема с недостатъчните умения за четене сред учениците. Показва, че липсата на образование е сериозна пречка за интеграция на младите хора на пазара на труда;

- *Показател 21 – Лица с ниско образование*

Показателят е насочен към лицата на възраст между 25 и 64 години, които са завършили само първия цикъл на средното образование, което според Международната стандартна класификация на образованието отговаря на ниво 2 – начален или прогимназиален етап на основното образование.

Прегледът на теорията, насочена към разбирането на социалната кохезия, показва, че в преобладаващата част от нея социалното сближаване се разглежда като резултат, който произтича от качеството на провежданата политика. Именно поради тази причина в настоящото изследване е разгледано развитието на основните индикатори, които измерват образователната кохезия в страните от ЕС и от Западните Балкани, и е оценена политиката за сближаване в сферата на образованието

III. Методология и анализ

Като **обект** на настоящото изследване е възприета социалната кохезия в България, ЕС и Западните Балкани в контекста на образователната система. В този смисъл като **предмет** на изследването се обособява процесът на сближаване и намаляване на дисбалансите в образователната сфера между България, Западните Балкани и ЕС.

Пред настоящото изследване се поставят три основни **цели**, свързани с предмета и обекта на изследването:

- **Цел 1.** Да се оцени мястото на държавите от Западните Балкани спрямо предстоящото им членство в ЕС в контекста на идеята на Европа на 2 скорости и възможността за обособяването на Балканите като втора или трета скорост;
- **Цел 2.** Да се потвърди или отхвърли в светлината на актуалното приобщаване на държавите от Западните Балкани в ЕС дали е налице процес на **сближаване между тях и ЕС** през изследвания период;

- **Цел 3.** Да се потвърди или отхвърли в светлината на актуалното приобщаване на държавите от Западните Балкани в ЕС дали е налице процес на **сближаване между тях и България** през изследвания период.

За постигане на заложените цели се предвижда изпълнението на следните **ЗАДАЧИ**:

Задача 1. Посредством графичен анализ да се изследва **динамиката в реални стойности** по ключови показатели между България, ЕС и държавите от Западните Балкани в периода 2008 – 2016 г. и по този начин да се направи опит да се изведе тенденция или динамична зависимост на промяна в анализиранията стойности през периода;

Задача 2. Посредством графичен анализ да се изследва **динамиката на разликата в процентни пунктове** по ключови показатели между държавите от Западните Балкани и България/ЕС в периода 2008 – 2016 г. и по този начин да се направи опит да се изведе тенденция или динамична зависимост на промяна в разликите на стойностите през периода. Целта е да се премахне объркването, породено от различната динамика в реалните стойности на всички субекти.

Задача 3. Посредством графичен анализ да се сравни 2016 спрямо 2008 г. по **разлики в процентни пунктове на държавите от Западните Балкани и България/ЕС**. Това дава възможност да се даде отговор на въпроса дали регионите в България са по-далеч, или по-близо до сближаване с ЕС и по намаляване на регионалните дисбаланси.

Задача 4. Посредством графичен анализ да се сравни 2016 спрямо 2008 г. по **реални стойностите** на индикаторите за социална кохезия в държавите от Западните Балкани и България/ЕС. Целта е да се намери отговор на въпроса дали има **съвпадение** между намаляването, или увеличаването на сближаването и регионалните дисбаланси през 2016 спрямо 2008 г.

Задача 5. По основни индикатори да се изследва размахът в показателите през изследвания период и да се направят изводи в кои държави от Западните Балкани промяната в **реални стойности** е почти незначителна и кои региони търпят сериозни **флуктуации** през този период.

Задача 6. Посредством дву- и триизмерен графичен анализ да се направят обобщения и изводи за държавите от Западните Балкани по групи индикатори, за да се изведат зависимости между показателите за социална кохезия и тяхната динамика във времеви мащаб.

Задача 7. Посредством рангов анализ да се подредят регионите спрямо близостта им с ЕС по години от изследвания период и по този начин да се даде ясна рангова оценка относно сближаването им с ЕС.

В настоящото изследване са възприети следните **допускания и ограничения**:

- За да се отчете различното влияние на световната криза върху държавите, както сближаването, така и дисбалансите между България и страните от Западните Балкани ще се анализират според индикаторите не само по техните реални абсолютни или относителни стойности, а също и по-сериозно внимание ще се обърне на техните относителни разлики спрямо средните стойности на ЕС-28 и България;
- Социалната кохезия се разглежда в по-общ смисъл като измерение на сближаването посредством индикатори, свързани с образованието, които имат пряко отношение към благосъстоянието и социалната устойчивост;
- При изследване на държавите от Западните Балкани се анализират всички шест държави (Сърбия, Черна гора, Македония, Албания, Босна и Херцеговина и Косово);
- Използваният времеви период на анализ предвид наличието на данни и даващ възможност за обективна оценка, е 2008 – 2016 г.
- Поради липса на статистически данни за изследвания период или наличие на сериозни липси като основни индикатори на образованието в контекста на социално приобщаване са използвани: *Равнище на младите индивиди 18 – 24 г., ранно напуснали образователната система (early leavers) и Равнище на индивидите от група NEETS от младежите на възраст 15 – 24 г.*

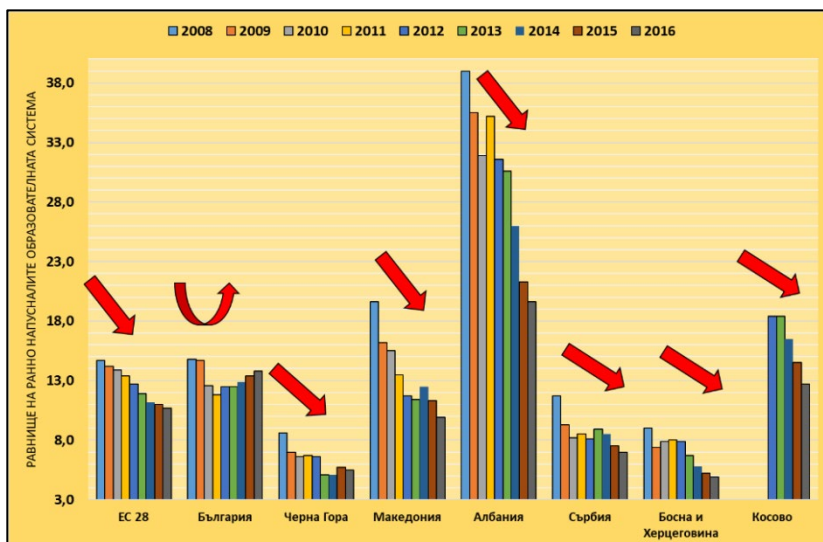
Използваният методологически инструментариум цели да покаже развитието на индикатори – променливи в динамичен ред, посредством сравнение на реални и относителни стойности. В този смисъл

като едни от най-използваните методи за онагледяване на промени, зависимости и тенденции във времеви ред в контекста на динамичния анализ и анализа на разликите са методите на **графичния анализ** и методите на **ранговия анализ**. Чрез тяхното използване се изпълняват заложените задачи и посочените цели на изследването за разкриване на особености и зависимости между Западните Балкани, България и ЕС при динамичната промяна на индикаторите за образованието и социалното сближаване през разглеждания период.

1. ОБРАЗОВАНИЕ – ЕС, България и Западните Балкани

1.1. Коефициент на ранно напусналите образователната система

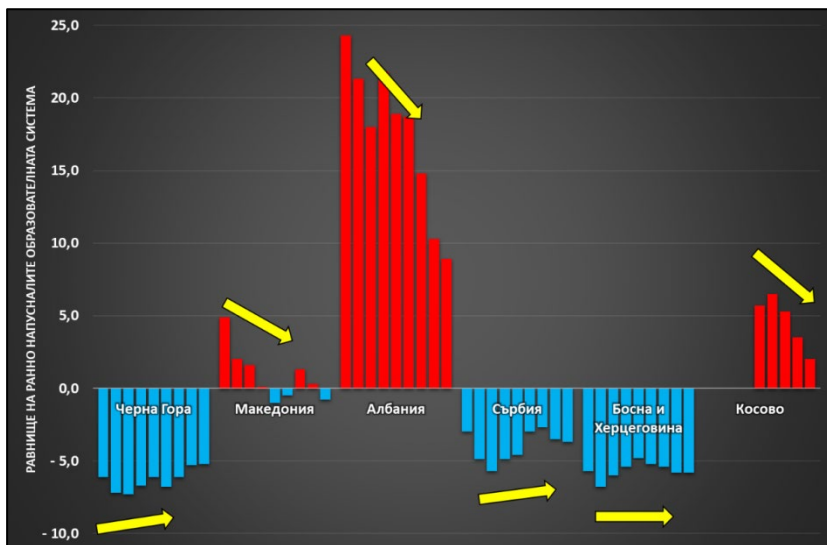
На Фиг. 1 е представена динамиката в равнището на ранно напусналите образователната система в ЕС-28, България и държавите от Западните Балкани, които са реално припознати и като потенциални членове на ЕС.

Фигура 1. Динамика на равнището на ранно напусналите образователната система в ЕС, България и държавите от Западните Балкани за периода 2008 – 2016 г.

Забелязват се няколко основни момента. **Първо**, динамиката е низходяща през изследвания период както в ЕС, така и в останалите държави от Западните Балкани. Единствено при България се наблюдава вдлъбнатост, с което нейната динамика се отличава спрямо останалите държави. **Второ**, най-слабо е понижението в Черна гора, което предвид ниските стойности показва, че страната достига до своето естествено равнище по този показател. **Трето**, от всички държави най-силна промяна се забелязва в Албания, а най-слаба – в Черна гора, което се дължи главно на сериозните политики и мерки в Албания към намаляване на стойностите по този показател. **Четвърто**, всички държави от Западните Балкани са с по-ниска стойност на ранно напусналите образователната система през 2016 г. спрямо този показател през 2008 г. Налице е ясно изразена положителна динамика на развитие и ефективност на предприетите реформи в образователната сфера.

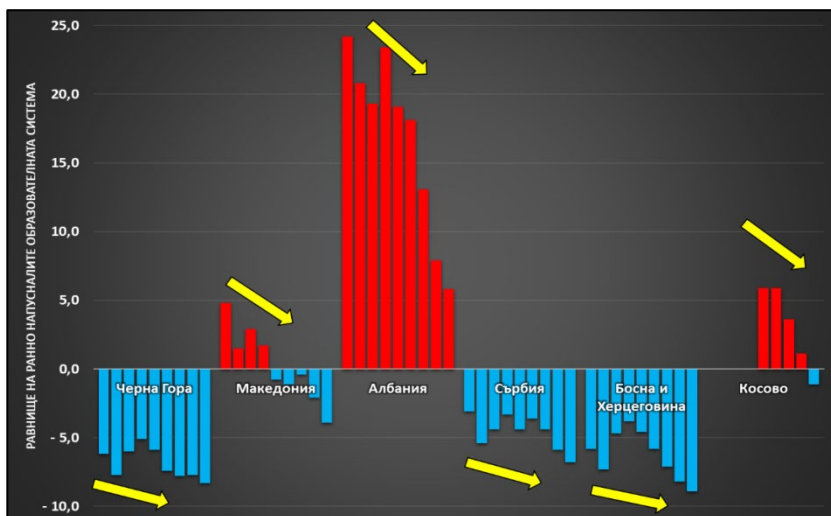
Фиг. 2 представя процеса на сближаване между държавите от Западните Балкани и средната стойност за ЕС-28 по индикатор равнище на ранно напусналите образователната система през периода 2008 – 2016 г. Вместо абсолютни стойности са използвани разликите в процентни пунктове спрямо стойността на ЕС-28 в съответната година, за да се отчете влиянието на различната динамика на индикатора в ЕС и в държавите от Западните Балкани. Ясно могат да се открият няколко момента. **Първо**, половината държави от Западните Балкани са с по-високи стойности от средната стойност на ЕС-28 през целия период на изследване. **Второ**, Черна гора, Сърбия и Босна и Херцеговина през разглеждания период са с по-ниски стойности от тези на ЕС и поради тази причина разликата е отрицателна. При Албания, Македония и Косово се наблюдава обратната тенденция. **Трето**, всички държави бележат тенденция към намаляване на разликите или реално сближаване с ЕС през целия период, като при Албания и Косово тази тенденция е най-забележима. **Основният извод**, който следва от представения графичен анализ, е, че освен две държави (Босна и Херцеговина и Сърбия) всички други показват ясен положителен линеен тренд на промяна към намаляване на разликите с ЕС в процеса на сближаване.

Фигура 2. Динамика на разликите в равнището на ранно напусналите между държавите от Западна Европа и ЕС-28 за периода 2008 – 2016 г.

Фиг. 3 представя диспропорциите в динамичен ред между държавите от Западните Балкани спрямо средната стойност за България като разлики по индикатор равнище на ранно напусналите образователната система през периода 2008 – 2016 г. Ясно могат да се открият няколко момента. **Първо**, в началото на изследвания период три държави са с по-високи стойности от стойността на България по изследвания индикатор – Македония, Албания и Косово. **Второ**, в края на изследвания период само една държава е с по-високи стойности от България – Албания, като Македония и Косово бележат по-ниски стойности от тези на България и това се вижда от отрицателната стойност на разликите. **Трето**, само две държави бележат тенденция към сближаване с България по този показател – Албания и Косово, останалите се отдалечават. Трябва да се отчете, че отдалечаването на държавите от Западните Балкани спрямо България е поради изоставането на България и по-голямата ефективност на мерките и политиките в тези държави.

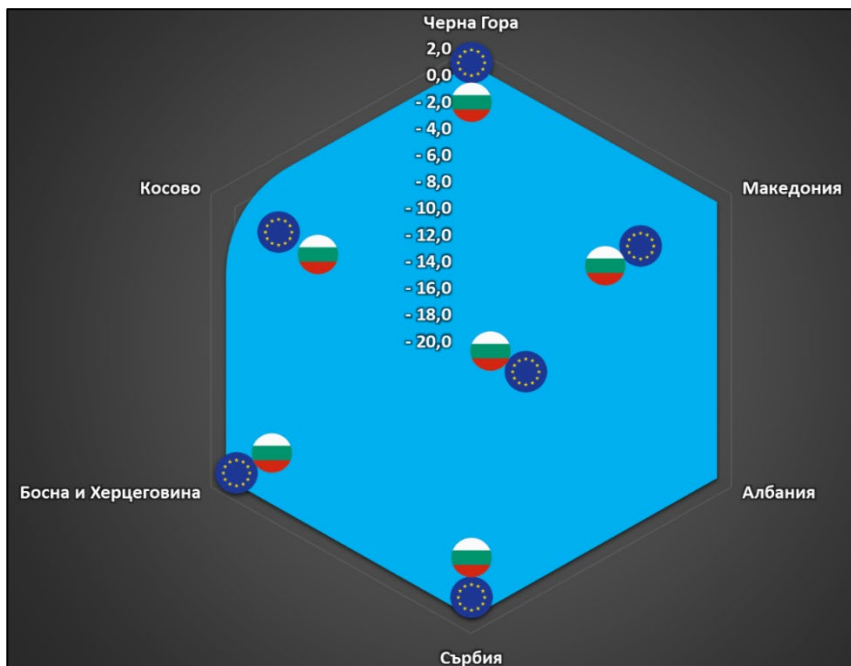
Основният извод, който следва от представения графичен анализ, е, че всички държави от Западните Балкани показват ясен линеен тренд на положителна промяна, което следва да покаже, че не се наблюдава процес на сближаване спрямо България. Въпреки това тези тенденции са положителни от гледна точка на икономическото развитие на държавите и показателни за изоставане на политиките в България спрямо останалите държави.

Фигура 3. Динамика на равнището на ранно напусналите образователната система между държавите от Западните Балкани и България за периода 2008 – 2016 г.

Нетният резултат от процеса на сближаване между държавите от Западните Балкани и ЕС, от една страна, и средната стойност за България, от друга страна, по показател ранно напуснали образователната система е обобщен на Фиг. 4. На нея е представена разликата през 2016 спрямо 2008 г. на отклоненията между държавите и ЕС-28 и между държавите и България. По този начин се цели да се даде отговор на въпроса дали през 2016 г. разликите между държавите от Западните Балкани и средната стойност на ЕС и България са по-големи, или по-малки спрямо разликите през 2008 г. Графиката показва, че всички държави се сближават с ЕС повече през 2016

спрямо 2008 г. Спрямо България обаче е налице сближаване между някои държави и засилване на отдалечаването при други през 2016 спрямо 2008 г., което потвърждава направените вече заключения.

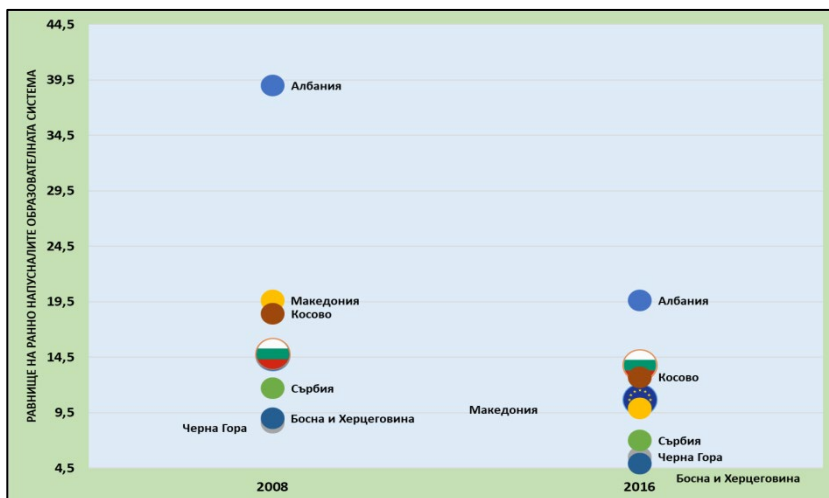

Фигура 4. Нетна промяна в разликите между държавите от Западните Балкани и ЕС-28 и България по равнище на ранно напуснали образователната система през 2016 спрямо 2008 г.

Основният извод е, че сближаването на държавите от Западните Балкани с ЕС по индикатор равнище на ранно напуснали е съпроводен частично със сближаване с България, а дори при някои е налице обратното – отдалечават се от средната стойност за България за съответната година.

Промяната в дисбалансите и сближаването между държавите от Западните Балкани и ЕС/България по показател ранно напуснали образователната система е показано ясно и на Фиг. 5, на която са съпоставени 2016 и 2008 г., но по абсолютни стойности,

а не по разлики спрямо средните стойности на ЕС-28/България. От графиката се вижда, че през 2016 г. е налице ясно изразено сближаване между държавите от Западните Балкани и България главно поради намалението на стойностите по изследвания показател между всички държави.

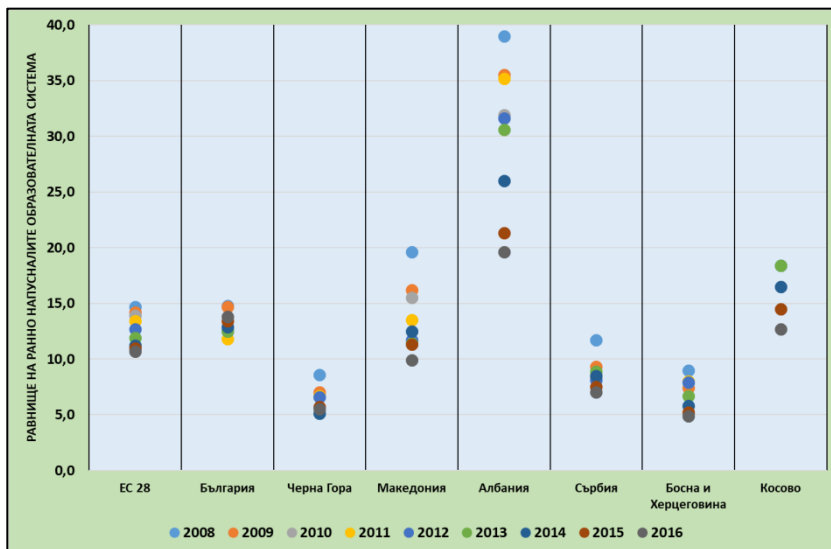

Фигура 5. Равнище на ранно напусналите образователната система в България, ЕС и по региони в България през 2008 и 2016 г.

Най-силна промяна от всички държави се наблюдава в Албания, която увеличава значително сближаването си с България. Също така намалението на дисбалансите на Балканите е съпътствано и с увеличаване в сближаването спрямо ЕС-28 през 2016 спрямо 2008 г. Следователно държавите от Западните Балкани по индикатор равнище на ранно напуснали се приближават **по-балансирано** към ЕС-28.

Основният извод е, че балансираното сближаване на Западните Балкани и България вследствие и на отдалечаването на България от ЕС поражда по-силно обособяване на държавите от Балканите като специфична група, която би могла да се оформи така и в рамките на ЕС по този вид показател. Този извод пряко кореспондира с нагласите за оформяне на ЕС на периферия и център.

На Фиг. 6 е представен размахът в стойностите по индикатор равнище на ранно напуснали образователната система през целия изследван период между ЕС, България и държавите от Западните Балкани. Динамиката на индикатора показва неговата стабилност в съответната държава спрямо средните стойности на ЕС и България.

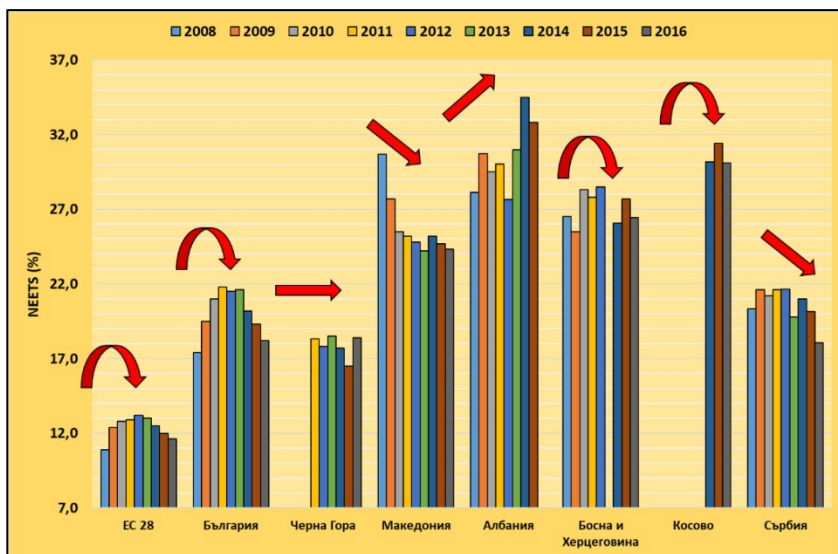
Фигура 6. Размах на индикатора равнище на ранно напусналите образователната система в България, ЕС и регионите в България през периода 2008 – 2016 г.

Графиката показва, **първо**, че с най-малка промяна, по-малка дори от средната стойност на ЕС, е Черна гора, която варира с 3,1 процент пункта между 5,5 и 8,6%. **Второ**, с най-голяма динамика е Албания с 19,1 процентни пункта – между 39% и 19,6%. **Трето**, размахът в България от 1 процентен пункт е най-нисък от държавите на Балканите, по-нисък дори от този на ЕС. **Четвърто**, само една държава от Западните Балкани през целия период не достига стойности от диапазона на ЕС-28, което е изключително благоприятно за икономическото развитие на държавите. **Пето**, само една държава (Черна гора) има толкова ниски стойности, че не успява да достигне нито България, нито ЕС. Всички държави

имат сходен размах освен Албания, което показва, че промяната в стойностите на показателя е подобна за целия регион за периода от 2008 до 2016 г.

1.2. NEETS

На Фиг. 7 е представена динамиката в равнището на индивидите от група NEETS в ЕС-28, България и всички държави от Западните Балкани. От графиката се забелязват няколко основни момента.

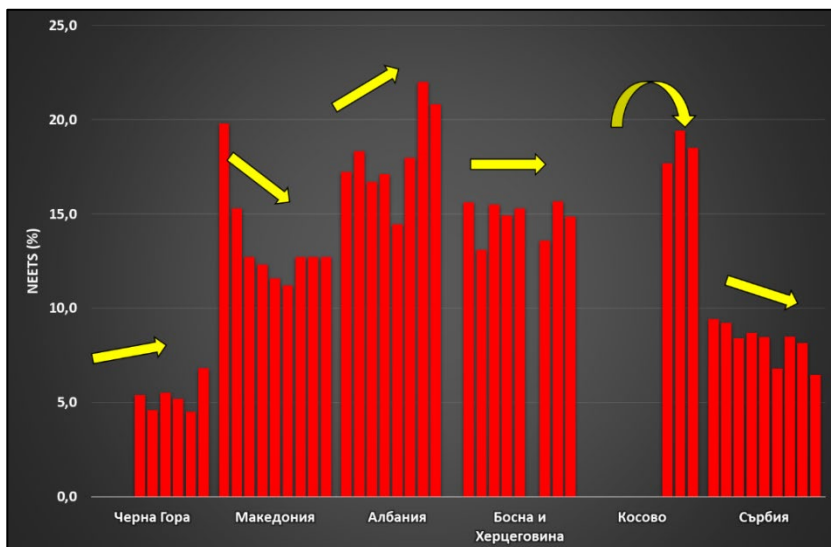
Фигура 7. Динамика на равнището на индивидите от група NEETS в ЕС, България и държавите от Западните Балкани за периода 2008 – 2016 г.

Първо, динамиката на изследваните държави по показателя е изпъкнала през изследвания период при ЕС и всички държави от Западните Балкани, с изключение на Черна гора, Македония и Албания. При тях динамиката показва или липса на промяна (Черна гора), или ясно изразена възходяща (Албания) или низходяща (Македония) тенденция. **Второ**, най-силно е понижението в Македония. Това показва положителното въздействие на проведените реформи и политики в тази сфера. **Трето**, от всички дър-

жави само Албания повишава стойността си по този показател през 2016 спрямо 2008 г. **Четвърто**, всички държави от Западните Балкани са с по-висока стойност по показателя NEETS през 2016 г. спрямо 2008 г.

Изпъкналостта в промяната на индикатора показва ясно влиянието на световната криза към увеличаване на неговите стойности по време на кризата и намалението му вследствие на проведените политики към възстановяване на икономическата активност на държавите.

Фиг. 8 представя процеса на сближаване между държавите от Западните Балкани и средната стойност за ЕС-28 по индикатор равнище на индивидите от група NEETS през периода 2008 – 2016 г. Вместо абсолютни стойности са използвани разликите в процентни пунктове спрямо стойността на ЕС-28 в съответната година, за да се отчете влиянието на различната динамиката на индикатора в ЕС и в държавите от Западните Балкани.

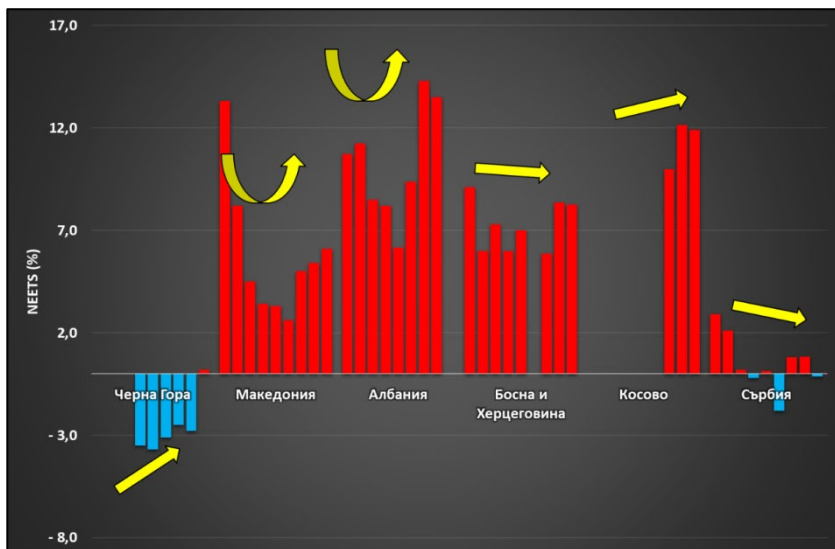
Фигура 8. Динамика на разликите в равнището на индивидите от група NEETS между държавите от Западните Балкани и ЕС-28 за периода 2008 – 2016 г.

Ясно могат да се открият няколко момента. **Първо**, всички държави от Западните Балкани са с по-високи стойности от средната стойност на ЕС-28 през целия период на изследването. **Второ**, въпреки абсолютните си стойности по показателя две държави бележат ясна тенденция на увеличаване на разликите спрямо стойностите в ЕС и реално се отдалечават – Черна гора и Албания. **Трето**, две държави бележат тенденция към намаляване на разликите или реално сближаване с ЕС през целия период – Сърбия и Македония, като при Македония тази тенденция е най-забележима.

Основният извод, който следва от представения графичен анализ, е, че освен две държави (Македония и Сърбия) всички други показват негативна или липса на промяна към намаляване на разликите с ЕС в процеса на сближаване. Това е показателно за трудностите, които изпитват тези държави в процеса на възстановяване след кризата, и различната степен на ефективност на провежданите политики в тази област.

Фиг. 9 представя диспропорциите в динамичен ред между държавите от Западните Балкани спрямо средната стойност за България като разлики по индикатор равнище на индивидите от група NEETS през периода 2008 – 2016 г. Ясно могат да се открият няколко момента. **Първо**, две държави през изследвания период показват отрицателни стойности на разликите, т.е. имат по-ниски абсолютни стойности спрямо България за всяка една година (Черна гора и частично Сърбия за определени години). **Второ**, динамиката на промяна в разликите е специфична, при някои държави е вдлъбната (Македония и Албания), при други е недостатъчно ясно изразена. **Трето**, само три държави бележат тенденция към сближаване с България по този показател – Македония, Сърбия и Черна гора. Последната се сближава, влошавайки собствените си показатели. Останалите се отдалечават или са без промяна.

Основният извод, който следва от представения графичен анализ, е, че държавите от Западните Балкани не показват ясен линеен тренд на положителна промяна, от което следва, че не се наблюдава ясен процес на сближаване спрямо България. Този извод е в противоречие с извода за динамиката в равнището на ранно напусналите образователната система.

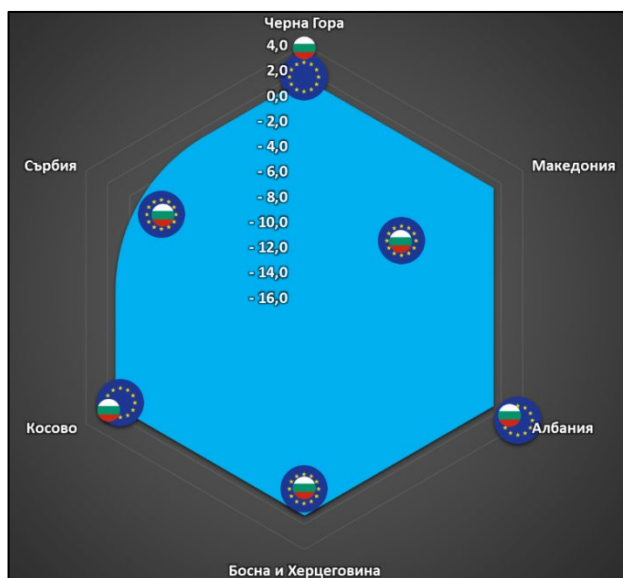

Фигура 9. Динамика на равнището на индивидите от група NEETS между държавите от Западните Балкани и България за периода 2008 – 2016 г.

Нетният резултат от процеса на сближаване между държавите от Западните Балкани и ЕС, от една страна, и средната стойност за България, от друга страна, по показател ранно напуснали образователната система са обобщени на Фиг. 10. На нея е представена разликата през 2016 спрямо 2008 г. на отклоненията между държавите и ЕС-28 и между държавите и България. По този начин се цели да се даде отговор на въпроса през 2016 г. разликите между държавите от Западните Балкани и средната стойност на ЕС и България по-големи или по-малки са спрямо разликите през 2008 г. Графиката показва, че три държави се сближават с ЕС и България повече през 2016 спрямо 2008 г. (Босна и Херцеговина, Сърбия и Македония) и три се отдалечават, т.е. имат по-„лоши“ стойности по показателя през 2016 спрямо 2008 г. (Албания, Черна гора и Косово).

Основният извод е, че е налице тенденция сближаването на държавите от Западните Балкани с ЕС по индикатор равнище на ранно напуснали да е съпроводено със сближаване с България. По същия начин тенденция е налице и при тези държави, които се

отдалечават. Едва половината държави от Западните Балкани са в по-добро положение по този индикатор през 2016, отколкото през 2008 г. Извод, който налага преосмисляне на провежданите политики и реформи в тези държави и разменяне на добри практики.

Фигура 10. Нетна промяна в разликите между държавите от Западните Балкани и ЕС-28 и България по равнището на индивидите от група NEETS през 2016 спрямо 2008 г.

Промяната в дисбалансите и сближаването между държавите от Западните Балкани и ЕС/България по показател индивиди от група NEETS е показана ясно и на Фиг. 11, на която са съпоставени 2016 и 2008 г., но по абсолютни стойности, а не по разлики спрямо средните стойности на ЕС-28/България. От графиката ясно се вижда, че през 2016 г. е налице слабо изразено сближаване между държавите от Западните Балкани и ЕС/България главно поради влошаването на стойностите както на ЕС, така и на България. Забелязва се, че Сърбия и Черна гора през 2016 г. успяват да се изравнят с България по този показател, въпреки че през

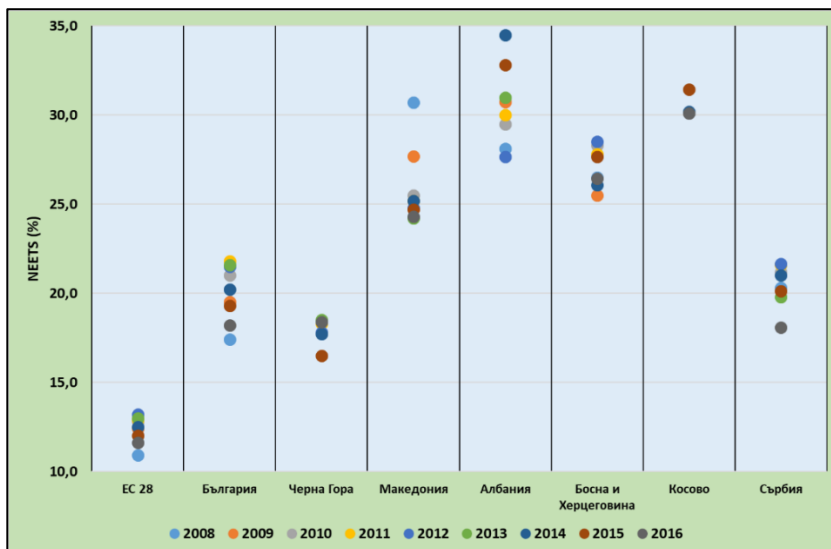
2008 г. са изоставали. Македония също така прави голям скок от над 30 процентни пункта до под 25 процентни пункта.

Фигура 11. Равнище на индивидите от група NEETS в държавите от Западните Балкани и ЕС-28 и България през 2008 и 2016 г.

От регионална гледна точка може да се каже, че България, Сърбия и Черна гора се обособяват в една група като посближени помежду си, както и спрямо ЕС. По този начин за тези държави регионалното сближаване е път към сближаването с ЕС. Значителни промени в политиката си трябва да направят Албания и Косово, които показват отдалечаване на регионално ниво по този показател, и Босна и Херцеговина, при която не се наблюдава почти никакво изменение.

На Фиг. 12 е представен размахът в стойностите по индикатор равнище на индивидите в група NEETS през целия изследван период между ЕС, България и държавите от Западните Балкани. Динамиката на индикатора показва неговата стабилност в съответната държава спрямо средните стойности на ЕС и България.

Фигура 1. Размах на равнището на индивидите от група NEETS в България, ЕС и държавите от Западните Балкани през периода 2008 – 2016 г.

Графиката показва, **първо**, че с най-малка промяна, по-малка дори от средната стойност на ЕС, е Черна гора, която варира с 2 процентни пункта – между 16,5% и 18,5%. Това донякъде се обяснява, с факта, че Черна гора и Косово имат стойности в по-къс времеви ред. **Второ**, с най-голяма динамика е Албания с 6,9 процентни пункта – между 27,6% и 34,5%. **Трето**, размахът в България, наред с Македония и Албания, е най-висок, т.е. стойностите се променят в най-големи граници. **Четвърто**, всички държави от Западните Балкани през целия период не достигат стойности от диапазона на ЕС-28, което е изключително негативно за икономическото развитие на тези държави. **Пето**, всички държави имат сходен размах, което показва, че промяната в стойностите на показателя е подобна за целия регион през периода 2008 – 2016 г.

Графиката потвърждава направения извод, че въпреки сериозните колебания на индикатора главно под въздействие на световната криза и провежданите политики в образованието само Сърбия и Черна гора успяват да задържат сериозните промени в стойностите.

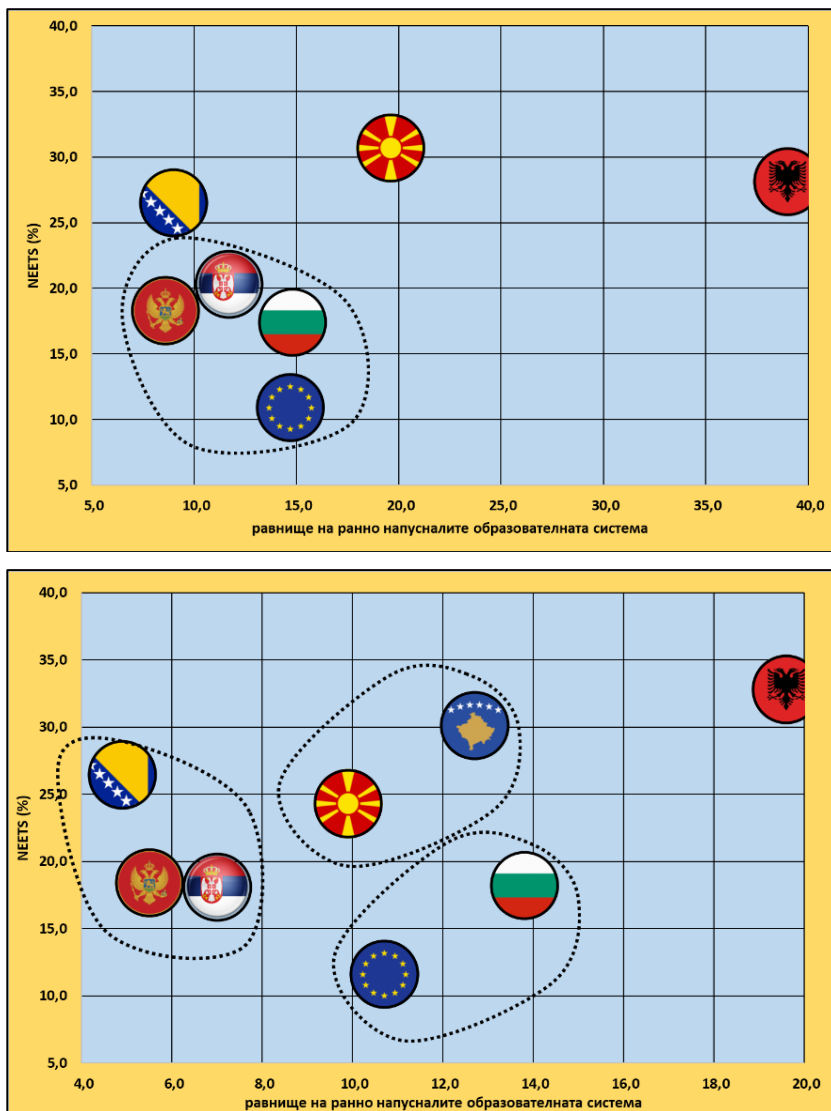
1.3. Обобщение за образованието на равнище ЕС, България и Западни Балкани

1.3.1. Графичен анализ

На Фиг. 13 е представено разположението на ЕС, България и държавите от Западните Балкани в плоскостта „ранно напуснали образователната система – група NEETS“. Отляво е разположението на държавите и ЕС в двуизмерното пространство по индикатори през 2008 г., а отдясно – през 2016 г.

Няколко са основните изводи, които могат да бъдат изведени, като се сравнят двете позиции по години:

- **Първо**, през 2008 г. се обособява ясно изразен блок от държави със сходни показатели. В него влизат България, ЕС-28, Сърбия и Черна гора. Босна и Херцеговина, Македония и Косово са самостоятелно определени.
- **Второ**, през 2016 г. блокът се трансформира в три. Босна и Херцеговина през 2016 се приближава към Черна гора и Сърбия; Македония се приближава в посока към Косово, а България се отдалечава от ЕС, но въпреки това се обособява относително самостоятелно с него.
- **Трето**, основните промени при прехода от 2008 до 2016 г. са значителното изпреварване от Македония, Черна гора, Сърбия и Босна и Херцеговина на ЕС и България по показател ранно напуснали индивиди образователната система, като Сърбия и Черна гора почти се доближават до стойността на ЕС по показателя NEETS и са изравнени с България по тази стойност. Албания бавно се доближава до ЕС, а България се доближава и по двата показателя, но са необходими значителни реформи за преодоляване на разликата в стойностите.
- **Четвърто**, като се сравнят двата показателя, е налице нарастване на дисбалансите на Балканите през 2016 г., водещо до обособяване на държавите в относително обособени блокове. Като цяло нарастването на регионалните дисбаланси е в посока задминаване на равнището дори на ЕС, което е в голяма степен положително за икономическото им развитие.

Фигура 12. Равнище на ранно напусналите образователната система и равнище на група NEETS през 2008 и 2016 г. за ЕС, България и държавите от Западните Балкани

Тези изводи се потвърждават и от Фиг. 14, където нагледно е показана силата и посоката на промяна на всяка една държава в двумерната плоскост на двата използвани показателя.

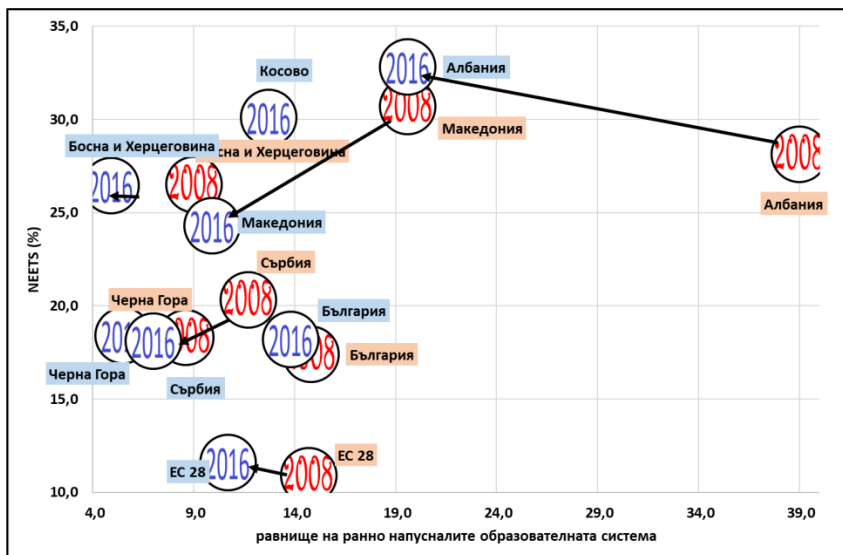

Figure 2. Равнище на ранно напусналите образователната система и група NEETS през 2008 и 2016 г. за ЕС, България и държавите от Западните Балкани

От представената графика могат да се посочат следните основни моменти за динамиката на държавите:

- **Първо**, и по двата показателя промяната като цяло е към подобряване. Въпреки че частичното намаляване на единия показател е за сметка на другия (Албания, ЕС, България), то цялостното движение е към координатното начало. Това движение е най-добре онагледено от промяната в Македония и Сърбия, които успяват да намалят стойностите и по двата индикатора, което е атестат за провежданите икономически и социални политики в тази област.
- **Второ**, относно силата на промяната в най-голяма степен се променят Албания и Македония. В по-малка степен се

променят Босна и Херцеговина и Сърбия, а с най-малка промяна са България и Черна гора.

- **Трето**, слабата промяна в стойностите на България и ЕС не успява да компенсира значителното отдалечаване спрямо част от държавите по показател ранно напуснали образованието индивиди, но създава възможност разликата да бъде значително стопена по показател равнище на NEETS през следващите години.

1.3.2. Рангов анализ

На Таблица 1 е направено рангово разпределение на всяка държава от Западните Балкани по години. Като база за определяне на ранговете служи разликата на стойностите от всяка държава спрямо средноевропейското равнище. Посредством рангове с 1 се отбелязва годината с най-близки до ЕС стойности, а с 9 – годината с най-отдалечени стойности. Така чрез ранговете се вижда кога и по кои индикатори държавите са по-сближени или по-раздалечени от ЕС. Таблицата представя всички използвани индикатори от образованието и чрез рангово маркиране извежда една обща оценка за сближаването на държавите от Западните Балкани в контекста на образованието.

Данните от таблицата помагат да се открият няколко основни момента за държавите от Западните Балкани и тяхното сближаване с ЕС:

Черна гора – резултатите за равнището на ранно напусналите образователната система показват, че най-високите рангове, съответстващи на най-високите стойности на показателя, започват от 2012 г. със средата на икономическата криза и продължават до края на периода – 2016 г. Данните по индикатор ранно напуснали съответства на влиянието на кризата, като най-ниските стойности са преди нея – през 2008 – 2011 г., и с известно забавяне от 2012 г. започват да се повишават. По индикатор индивиди в група NEETS резултатите не показват такова свързано с кризата разпределение. Реално най-високата стойност е през 2016 г., а ранговете стойности не следват никаква определена логика, от което могат да се направят изводи, че структурните проблеми оказват по-силно влияние върху ранговете, отколкото икономическата криза. Об-

щият ранг по образованието показва, че в първата половина на периода Черна гора е по-сближена с ЕС. Тази ситуация постепенно се влошава в следващите години, като най-негативните стойности са именно в края на периода. Изводът за Черна гора по индикатори за образованието е, че по време на изследвания период и по-конкретно в неговия край **не е налице сближаване с ЕС**. Въпреки че по стойности на тези показатели Черна гора е отчасти в по-добро състояние от ЕС, високите рангове показват, че политиките и реформите в последните години водят до забавяне. В резултат преднината се стопява, което поражда необходимост от цялостно осмисляне на предприетите мерки в областта на образованието поради опасността от задминаване на Черна гора от общоевропейските стойности.

Таблица 1. Рангово подреждане на държавите от Западните Балкани по години спрямо разликата от ЕС за периода 2008 – 2016 г. в контекста на образованието

		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Равнище на ранно напусналите образователната система	Черна гора	5	2	1	4	6	3	7	8	9
	Македония	9	8	7	4	1	3	6	5	2
	Албания	9	7	4	8	6	5	3	2	1
	Сърбия	7	3	1	2	4	7	9	6	5
	Босна и Херцеговина	5	1	2	6	9	8	7	3	4
	Косово					4	5	3	2	1
Равнище на група NEETS	Черна гора				4	2	5	3	1	6
	Македония	9	8	4	3	2	1	4	4	7
	Албания	4	6	2	3	1	5	8	7	
	Сърбия	9	8	4	7	5	2	6	3	1
	Босна и Херцеговина	7	1	6	4	5		2	8	3
	Косово							1	3	2
Общ ранг „Образование“	Черна гора				1	2	3	5	4	6
	Македония	9	8	7	3	1	2	6	4	5
	Албания	7	8	1	5	2	4	6	3	
	Сърбия	9	7	1	3	4	5	8	6	2
	Босна и Херцеговина	7	1	3	5	8		4	6	2
	Косово							2	3	1

Относно **Македония** за разлика от анализите на Черна гора в контекста на образованието и по двата индикатора има рангово разпределение по целия времеви период. Още на пръв поглед се вижда, че при ранговото разпределение двата индикатора следват сходна динамика, като в определени години дори се препокриват. При равнището на ранно напусналите образователната система

ясно се забелязва, че най-високите рангове, съответстващи на най-високите стойности на показателя, започват от 2008 г., в началото на икономическата криза, и продължават до 2010 г. По индикатор равнище на група NEETS ранговото разпределение не следва логиката на кризата. Реално най-високите стойности са до 2010 г. и след 2014 г., от което могат да се направят изводи, че по-сериозни структурни проблеми оказват по-силно влияние върху ранговете, отколкото икономическата криза. Общият ранг по образованието показва, че в първата половина на периода Македония е по-отдалечена от ЕС до 2010 г. Тази ситуация се подобрява в следващите години, но в последните три години се влошава отново. Заключение за Македония по индикатори за образованието е, че по време на изследвания период, и по-конкретно в неговия край, **не е налице сближаване с ЕС**. Високите рангове през последните три години налагат необходимостта от ревизиране на политиките и мерките в областта на образованието, за да се избегне стабилност на тази негативна тенденция.

Сърбия в контекста на образованието и по двата изследвани индикатора показва различна динамика. По показател ранно напуснали през 2008 г., в началото на кризата, Сърбия е раздалечена от ЕС. Въпреки че показателят ранно напуснали се понижава през следващите години, през 2013 г. отново се повишава, като до края на периода стойностите му остават относително високи. По индикатор ранно напуснали високите рангове са през първата половина от периода – от 2008 г. до 2012 г., след което се наблюдава неговото понижение. Общият ранг показва промяна в стойностите на принципа на вълната. До 2010 г. са най-високите рангове в областта на образованието, през следващите три години ситуацията се подобрява – до 2013 г., когато е налице ново повишение на ранговете – до 2015 г., а през 2016 г. е налице ново понижение. Общият ранг по образованието ясно показва, че в началото на периода Сърбия е значително отдалечена от ЕС – ситуация, която се подобрява значително след 2010 г. В края на периода се наблюдава сближаване, което води до общото заключение за Сърбия по индикатори за образование, че по време на изследвания период, и по-конкретно в неговия край, **е налице сближаване с ЕС**. Също така подобряването на ситуацията към 2016 г.

дава възможност при повторно изследване след определен период данните да са значително по-положителни към сближаване с ЕС.

Албания в годините преди кризата показва високи стойности по индикатор равнище на група NEETS. Тази ситуация е подобна и при индикатор ранно напуснали образованието. Приликата в ранговете на двата индикатора е само през първите две години, след това в годините е налице разнопосочно разминаване в ранговете. Основната разлика в ранговете на двата индикатора е, че ако ранговете на ранно напусналите показват постепенен низходящ тренд от 2012 до 2016 г., то ранговете по втория индикатор показват намаляване към средата на периода, последвано от ново повишаване в края, както в началните години. Общият ранг по образованието ясно показва, че в началото на периода Албания е отдалечена от ЕС. Тази ситуация се променя постоянно през следващите години. Въпреки това в края на периода е налице значително подобрение като сближеност към средноевропейското равнище спрямо предходните години. Общото заключение за Албания по индикатори за образованието е, че с известна условност по време на изследвания период, и по-конкретно в неговия край, **е налице сближаване с ЕС**. Подобряването в стойностите на индикаторите в последната изследвана година налага допълнително изследване, за да се отчете наличие на постоянна тенденция или случайна стойност. Въпреки това нестабилната промяна на показателите налага ревизия на предприетите политики и реформи в сферата на образованието, особено за група NEETS.

Босна и Херцеговина – през първата година от изследвания период са налице високи рангове и по двата индикатора, след което стойностите им следват различна динамика. Равнището на ранно напусналите се понижава през 2009 г. до 2010 г., след което е налице повишаване през 2011 г. до 2014 г., а в последните две години ранговете се понижават. По индикатор равнище на група NEETS не е налице последователност в ранговете по години. Общият ранг на образованието ясно показва, че в началото на периода Босна и Херцеговина е с лоши показатели – ситуация, която се подобрява значително още през 2009 г. В следващите години ситуацията се влошава и подобрява. Или общото заключение за Босна и Херцеговина по индикатори за образованието е, че по време на изс-

ледвания период, и по-конкретно в неговия край, **е налице сближаване с ЕС**. Въпреки това липсата на постоянство в ранговете налага по-задълбочена оценка за политиките и мерките в сферата на образованието, за да се задържат положителните стойности от 2016 г.

Косово, за разлика от останалите държави от Западните Балкани, изпитва липса на данни и по двата индикатора за повече от половината времеви ред. Поради тази причина изводи могат да се направят основно по индикатор равнище на ранно напуснали образователната система, като обобщеният ранг се възприеме само символично. По този показател е налице подобрение на ситуацията през периода, като тенденцията е почти линейна. Най-ниският ранг е именно през последната година. Заключение е, че Косово успява да проведе значителни реформи в тази област, което показва ясен положителен ефект. За да се задържи тенденцията, която оказва положителен ефект както върху образованието, така и върху пазара на труда, следва да се поддържат предприетите сериозни реформи и политики в тази област.

IV. Кохезионна политика в образованието

1. Политики в образованието – ЕС и Западни Балкани

След реформата на структурните фондове през 1989 г. ЕС направи кохезията една от ключовите си политики. Европейската политика на сближаване не възприема идеята за компромиси между ефективност и справедливост, което предполага, че е възможно да се постигне максимален общ растеж с едновременно и непрекъснато сближаване на икономическите резултати в европейските региони. Въпреки това предвид нарастването на междурегионалните и междудържавните различия не е ясно дали политиката на сближаване реално успява да променя пътя на развитие на отделните страни членки от това, което би се случило при липса на намеса. В контекста на бързо променящата се икономическа, демографска и политическа реалност в ЕС политиката на сближаване става все по-голяма част от бюджета на ЕС. Най-много се предоставят средства за подкрепа на целите на сближаването и те са повече от два пъти в абсолютни стойности от края на 80-те години на миналия век, което прави кохезията най-голямата област на ангажираност в рамките на бюджета на ЕС. За периода 2007 – 2013 г. 347 млрд.

евро (по текущи цени) са отпуснати за кохезионните фондове, над 80% от които са насочени към насърчаване на „сближаването“³.

Кохезионната политика в сферата на образованието инвестира в уменията и компетенциите на хората, които са от решаващо значение за гарантиране на дългосрочната конкурентоспособност на Европа. От ключово значение за насърчаване на социалното сближаване е образованието, чрез което се повишава човешкия капитал и предоставят по-добри възможности за реализация на пазара на труда. Образованието е един от единадесетте приоритета на политиката на сближаване за периода 2014 – 2020 г. и се класифицира като една от основните политики за кохезия. Европейският социален фонд (ЕСФ) и Европейският фонд за регионално развитие (ЕФРР) подкрепят дейности, които спомагат за: модернизиране на системите за образование и обучение, включително инвестиции в образователна инфраструктура; намаляване на ранното напускане на училище; насърчаване на по-добър достъп до висококачествено образование за всички от начално до висше образование; подобряване на достъпа до обучение през целия живот; укрепване на системите за професионално образование и обучение. Тези мерки целят повишаване на квалификацията на работната сила в цяла Европа и изграждане на по-добри връзки между образователните системи и пазара на труда, за да се гарантира, че уменията отговарят на нуждите на компаниите днес и в бъдеще. Бъдещето на страните от Западните Балкани е свързано до голяма степен с политиката на сближаване в сферата на образованието. Страните от Западните Балкани участват в няколко програми за европейско териториално сътрудничество, като „Програма за Югоизточна Европа“, както и в няколко програми за трансгранично сътрудничество.

ЕС подкрепя разширяването към държавите от Западните Балкани чрез разработване на стратегия, в която се включват приоритетните области на засилено сътрудничество. Стратегията е насочена към реформи във важни области като образованието. Целта е да се постигне по-голяма свързаност между страните. Инструментът, който прилага ЕС в кохезионната политика по образованието, е *инициатива за повишаване на подкрепата за социално-икономи-*

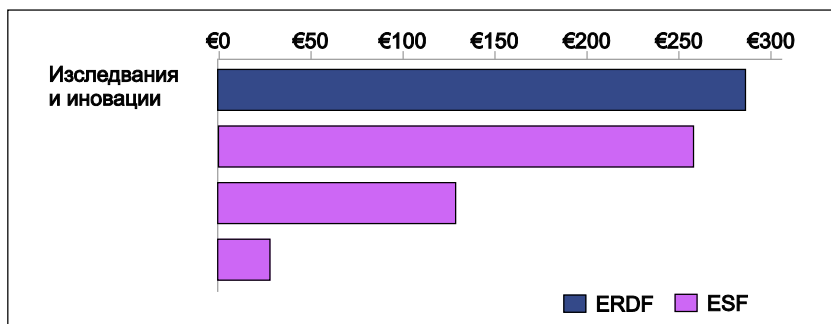
³ Commission, DG Region; see http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/fonds/index_en.htm

ческо развитие. Тази инициатива включва: финансова подкрепа за социалния сектор, като акцент е поставен върху образованието и здравеопазването; подпомагане на научните изследвания и иновации; удвояване на средствата по програмата „Еразъм+“.

В рамките на широката тема „Образователно и професионално обучение“ ЕСФ, ЕФРР и ЕЗФРСР инвестират в редица инвестиционни приоритети и приоритети на ЕС за образование, обучение и професионално обучение за умения и учене през целия живот. Планираният бюджет на ЕС в тази политика за програмния период 2014 – 2020 г. е €48 874 256 644 (€34 548 084 257 – от ЕС). Бюджетът по фондове за образование и професионално обучение е съответно: ЕСФ – 79,5%, ЕФРР – 17%, и ЕЗФРСР – 3,5%.

2. Политики в образованието – България

Образованието и науката са основен приоритет за инвестиции от ЕСФ в България в съчетание с финансиране от ЕФРР. За предходния програмен период – 2007 – 2013 г., 438 млн. евро, или 8% от общото финансиране, са отпуснати за подпомагане на инвестициите в градското развитие и социалната инфраструктура, от тях за образование – 18%, или 49 млн. евро в абсолютна стойност.

Фигура 135. Общ бюджет за България:

Наука и образование за интелигентен растеж

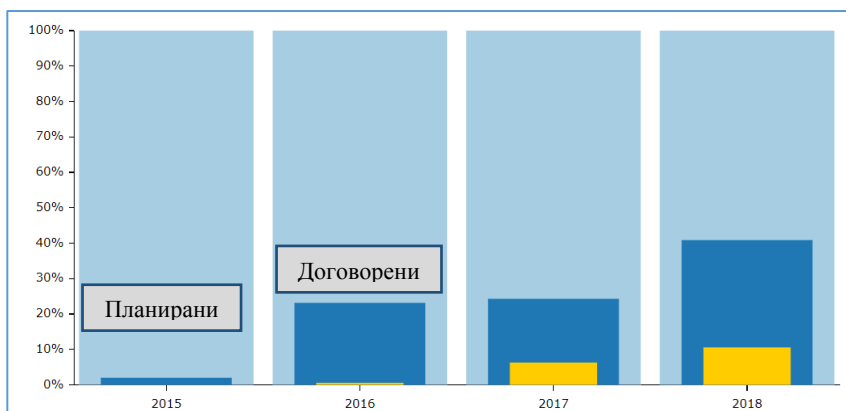
Източник: European Commission, 2018. Open data portal. Brussels.

European Commission. <https://cohesiondata.ec.europa.eu/>

Целият период се характеризира с бавно и непълно усвояване на средствата. Процентът на програмите за изпълнение, отразен в

плащанията, спрямо общото налично финансиране се забавя, като до края на 2011 г., т.е. през първите 5 години на периода, е изразходвана само една четвърт от финансирането. Оттогава нататък този процент се увеличава, като до края на март 2016 г. достига 89% от наличното финансиране, което показва, че всъщност цялото налично финансиране е било изразходвано до края на 2015 г. (5% от финансирането се забавя, докато всички разходи бъдат одобрени, така че максималната ставка на плащанията да е 95%). Образованието не се различава от общата тенденция. За следващия програмен период – 2014 – 2020 г., в рамките на „Наука и образование за интелигентен растеж“ са планирани средства за България в размер на €701 177 274, финансирани от ЕСФ и ЕФРР.

Видно от фигурата, за сегашния програмен период за България са планирани най-много средства за изследвания и иновации, финансирани от ЕФРР.

Фигура 14. Планирани, договорени и усвоени средства за образование (2015 – 2018), % (с натрупване)

Усвояването на средствата показва забавяне, като през 2015 г. са договорени едва 2% от планираните 100%. През 2018 г. с натрупване са договорени вече 41% и са усвоени 11%, което показва нарастване с по-бързи темпове, но все още далече от планираните средства. От анализа става ясно, че в сферата на образованието е налице обратна кохезия, съпътствана от забавяне в реално раз-

ходваните отпуснати средства по линия на кохезионните фондове. Съвсем логично политиката на образованието показва, че въпреки напредването на образователната реформа остават сериозни системни предизвикателства.

	Планирани (евро)	Договорени (евро)	Усвоени (евро)
2015	701 177 274	14 607 014	0
2016	701 177 274	161 582 674	4 925 601
2017	701 177 274	170 410 426	44 079 800
2018 (до м. ноември)	701 177 274	286 603 367	74 739 383

Източник: *European Commission, 2018. Open data portal. Brussels. European Commission.* <https://cohesiondata.ec.europa.eu/>

Инвестициите в образованието се подобряват в реално изражение, но остават под средното равнище за ЕС (през 2015 г. – 4% от БВП спрямо 4,9% за ЕС и 9,8% от общите държавни разходи спрямо 10,3% за ЕС). Голяма част от 15-годишните не притежават основните умения, необходими за намиране на решение на проблемите, с които възрастни днес редовно се сблъскват в съвременните общества. Ниската степен на приобщаване на ромите в сферата на образованието продължава да бъде предизвикателство. 67% от ромите на възраст 18 – 24 години преждевременно напускат училище, като жените са изложени на непропорционален риск от отпадане (77% спрямо 57% при мъжете) (FRA, 2016 г.). Прилагането на забраната на сегрегация на класовете не е задоволително – 48% от ромските ученици в десегрегираните квартали са включени в класове, в които всички или повечето деца са роми. Въпреки някои подобрения въздействието на социално-икономическия статус върху учебните резултати продължава да бъде високо. Делът на ниските резултати сред учениците в неравностойно положение е сред най-високите в ЕС (59% в областта на точните науки спрямо 33,8% средно за ЕС). Разликата в изоставането между облагодетелстваните ученици и тези в неравностойно положение също е сред най-високите (42 процентни пункта в сравнение с 26,2 процентни пункта средно). Разликата в постиженията е тясно свързана със социално-икономическия статус на учениците и на училищата (Доклад на Европейския семестър,

2018). Следва да се отбележи, че и средствата за настоящия програмен период за социално включване в образованието са на трето място от общо четири направления.

Кариерното ориентиране е услуга, допълваща образователната сфера, тъй като то предоставя на учениците и студентите информация, както и подкрепа за развитие на тяхното вземане на решения и други умения, които са важни за управлението на техния образователен и/или професионален избор. Образованието и професионалното ориентиране могат да бъдат част от учебната програма, предлагани чрез официално създадена услуга за ориентиране в училище и/или предоставени чрез външна структура за ориентиране, т.е. извън училищата. Всички европейски държави разполагат с договорености за образование и кариерно ориентиране на разположение на студентите в поне едно образователно ниво. Но също получените резултати показват, че в 12 страни/региона (17) се предлага насочване още в средното образование и не са достъпни за тези на основно ниво. Примери за държави, в които и образованието, и професионалното ориентиране се предоставят в класната стая като задължителна част от учебната програма на начално ниво, са Австрия и Обединеното кралство (Шотландия). Услугите в ориентирането се предоставят от публични агенции, специализирани в образованието, обучението и/или заетостта, но и от НПО-та или частни предприятия. Имат широко портфолио и могат да допълнят услугите, осигурявани в училищата. Тяхната роля е особено важна, когато насоките не са включени в задължителната учебна програма. Подобен вид образователен подход се прилага в Белгия (на основното ниво), Хърватия (в основното и средното образование), България (във висшето и в професионалното средно образование) и Босна и Херцеговина, както и в Македония (в основното и средното образование). В случая България не развива ключови компетенции отрано и поради тази причина има един от най-големите дялове на NEETS. Приложимостта на професионалното образование и обучение (ПОО) на пазара на труда продължава да бъде ограничена. Делът на учениците в горния курс на средното образование в ПОО остава над средния за ЕС, но в действителност един от всеки трима учащи завършва без професионална степен, а равнище-

то на заетост на наскоро завършилите ПОО (64,2%) е с 10,8 процентни пункта под средното за ЕС. Предлагащото качество, привлекателността на ПОО и връзките с пазара на труда остават проблемни. Последните изменения в Закона за предучилищното и училищното образование са свързани с допълнителни финансови стимули за училищата, които предлагат специалности за ПОО, съответстващи на нуждите на пазара на труда. Тези промени целят предоставянето на ПОО да бъде адаптирано към пазара на труда. От януари 2015 г. е въведен нов регламент, който позволява признаването на професионалните знания, умения и компетенции, придобити чрез неформално образование или обучение. Той също улеснява достъпа до обучение, което води до професионална квалификация, която от своя страна осигурява достъп до пазара на труда. Все още не са разработени мерки за структурно проследяване на завършилите ПОО.

Преодоляването на недостига на умения представлява предизвикателство. Процентът на придобиване на висше образование се повишава (33,8% през 2016 г., ЕС – 39,1%), но съществуват секторни дисбаланси в профилите на завършилите студенти. Очаква се недостиг на специалисти, особено в сферата на ИКТ, учителската професия, здравеопазването и инженерните науки. Въпреки това броят на завършилите висше образование в тези специалности е по-скоро малък. Слабото участие в образованието и обучението на възрастни остава критично, като се има предвид недостигът на умения. Почти един на всеки петима възрастни е с ниска квалификация, което води до по-лоши перспективи за заетост. Въпреки това инвестициите в образованието за възрастни продължават да бъдат недостатъчни, оценката и контролът са слаби, а предлагането е разпокъсано и неравномерно развито в отделните региони. Участието на възрастни в учебни занимания през 2016 г. е било едва 2,2% (средно за ЕС – 10,8%). В контекста на препоръката на ЕС за повишаване на уменията се организират обучения, включително за цифрови умения, курсове за ограмотяване и проекти за признаване на придобити компетентности, особено със средства по линия на кохезионните фондове.

Особено големи различия в кохезията в образованието са в градските и селските райони и между отделните региони на стра-

ната. В селските райони процентът на безработица, делът на младите хора, които не участват в никаква форма на заетост, образование или обучение, нивото на риск от бедност и социално изключване и преждевременно напускане на училище са доста над средните стойности на равнище ЕС и на национално равнище въпреки отлива на хора в трудоспособна възраст. Това води до големи неравенства във възможностите. Правителството се стреми да отстрани някои от тези различия. Програмата „Работа“, насочена към високата безработица в най-слабо развития Северо-западен регион, ще бъде въведена в останалите общини с подкрепата на Европейския социален фонд (ЕСФ).

Анализът показва, че планираните средства по линия на ЕСФ и кохезионните фондове се усвояват и разходват със значителен лаг. Това води до забавяне на реформите в образованието, а оттам – и до декохезия с останалите държави – членки на ЕС.

V. Заключение

Вследствие на изложения анализ се налага изводът, че ще са необходими нови методи за прилагане и оценка на кохезионната политика. От контекста на чувствителната политика в областта на образованието и предстоящото разширяване на ЕС иновационните мерки ще трябва да бъдат сериозно обсъдени и анализирани. Прилагането на нов вид политика на сближаване в сферата на образованието ще е абсолютно необходимо поради различното социално-икономическо развитие на страните членки. Именно кохезията в образованието е фундаментът, върху който ще се изгражда бъдещият обединен и икономически развит съюз.

ЛИТЕРАТУРА

1. Европейска Комисия, (2018). Стратегия за Западните Балкани: ЕС представя ориентирания към реформите регион. Страсбург (http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-561_bg.htm) [Последен достъп 1 декември 2018].
2. Европейска Комисия, 2018. Доклад за България за 2018 г., включващ задълбочен преглед относно предотвратяването и коригирането на макроикономическите дисбаланси. Брюксел. Европейска комисия. [pdf]

- <https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2018-european-semester-country-report-bulgaria-bg.pdf> [Последен достъп 28 ноември 2018].
3. Arpaia и Kiss (2015 г.), Benchmarks for the assessment of wage developments: Spring 2015 Analytical Web Note 2/2015.
 4. Годишен доклад „Трудова заетост, социални въпроси и приобщаване“, Европейска комисия.
 5. Bruhn J. (2009) The Concept of Social Cohesion. In: The Group Effect. Springer, Boston, MA.
 6. Cappelen, A., Castellacci, F., Fagerberg, J. and Verspagen, B. (2003) ‘The Impact of EU Regional Support on Growth and Convergence in the European Union’. JCMS, Vol. 41, No. 4, pp. 621 – 44.
 7. Council of Europe (2000). Strategy for Social Cohesion. European Committee for Social Cohesion, Strasbourg.
 8. Dayton-Johnson, J. (2003). Social Capital, Social Cohesion, Community: A Macroeconomic Analysis. In L. Osberg (ed.), The Economic Implications of Social Cohesion. Toronto, ON: University of Toronto Press.
 9. Easterly, W., Ritzan, J., & Woolcock, M. (2006). Social Cohesion, Institutions, and Growth. Working Paper Number 94, Center for Global Development, USA: Washington, DC.
 10. ECLAC (2007). Social Cohesion. Inclusion and a Sense of Belonging in Latin America and the Caribbean. United Nations, New York
 11. European Commission, (2018). Q&A: A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans. Brussels. (http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-18-562_en.htm) [Последен достъп 1 декември 2018].
 12. EU (European Commission). (2005). Promoting social cohesion in Latin America. Brussels: European Commission (Doc. ECFIN/D2 (2005) REP/ 52288).
 13. European Commission, 2013. Reducing early school leaving: Key messages and policy support. Final report of the Thematic Working Group on Early School Leaving. Brussels: European Commission. [pdf]
http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/doc/esl-groupreport_en.pdf [Последен достъп 28 ноември 2018].

14. European Commission, 2016. WP1: Synthesis report Ex post evaluation of Cohesion Policy programmes 2007-2013, focusing on the European Regional Development Fund (ERDF) and the Cohesion Fund (CF). [pdf]
https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/evaluations/2014/ex-post-evaluation-of-cohesion-policy-programmes-2007-2013-financed-by-the-erdf-and-the-cohesion-fund-wp1-synthesis-report [Последен достъп 28 ноември 2018].
15. European Commission, 2017. Structural Indicators on Early Leaving from Education and Training in Europe – 2016. Brussels: European Commission. [pdf]
<https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ffea0a0e-f995-11e6-8a35-01aa75ed71a1/language-en> [Последен достъп 28 ноември 2018].
16. European Commission, 2018. Education and Training Monitoring 2018. Brussels: European Commission. [pdf]
https://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/et-monitor_en [Последен достъп 28 ноември 2018].
17. European Commission, 2018. Open data portal. Brussels. European Commission. <https://cohesiondata.ec.europa.eu/> [Последен достъп 28 ноември 2018].
18. FRA, 2016 г., Second European Union Minorities and Discrimination Survey, EU-MIDIS II: Roma – Selected findings (Второ изследване на положението на малцинствата и дискриминацията в Европейския съюз (EU-MIDIS II): Ромско население — избрани заключения),
<http://fra.europa.eu/en/publication/2016/eumidis-ii-roma-selected-findings> [Последен достъп 28 ноември 2018].
19. Grossman, E.H. and Helpman, E. (2001) Special Interest Politics (Cambridge, MA and London: MIT Press).
20. Hirschman, A.O. (1958) The Strategy of Economic Development (New Haven, CT: Yale University Press).
21. Jenson, J. (2010). Defining and Measuring Social Cohesion, United Nations Research Institute for Social Development.
22. Maxwell, J. (1996). Social dimensions of economic growth. Eric John Hanson Memorial Lecture Series, Volume 8, University of Alberta.

23. OECD (2011), *Perspectives on Global Development 2012: Social Cohesion in a Shifting World*, 10. OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/persp_glob_dev-2012-en. [Последен достъп 1 декември 2018]
24. The Council of Europe (2010). New Strategy and Council of Europe Action Plan for Social Cohesion.

ВНЕДРЯВАНЕТО НА БИС КАТО ФАКТОР ЗА ИНТЕГРАЦИЯ НА СТРАНИТЕ ОТ ЕС

*Доц. д-р Таня Янкова, доц. д-р Галина Илиева,
докт. Станислава Клисарова-Белчева*

Увод

Системите за бизнес анализи, наречени още бизнес интелигентни системи (БИС), са сред най-бързо прогресиращите софтуерни сегменти през последните години. През 10-те години на 21-ви век те стават общодостъпни и практически задължителни като средство за оптимизиране на разходите и повишаване на приходите на бизнес компаниите. Само чрез цифровизация на стопанската си дейност бизнес организациите могат да отговорят адекватно на икономическите промени в съвременните условия на глобализация и да се възползват от новите възможности за развитие. Към настоящия момент водещите софтуерни платформи за бизнес анализи осигуряват изпълнението не само на традиционни заявки и отчети, а включват още различни инструменти за интерактивна визуализация, диагностика и прогнозиране, допълнителни средства за работа с информация, интеграционни механизми.

Внедряването на цифровите технологии в управлението на бизнеса на страните – членки на Европейски съюз, е част от приоритетните политики за развитие. Това е един от показателите, който се следи внимателно и ежегодно от Европейската комисия (ЕК). Настоящата разработка представя кратък, фокусиран само върху този показател преглед на състоянието на нашата страна спрямо състоянието на останалите страни – членки на Европейския съюз (ЕС). Оценяването по този показател е разгледано в контекста на текущото състояние на пазара на БИС. С проследяването на тенденциите в развитието на пазара на БИС са очертани някои силни и слаби страни на предлаганите системи и платформи и са търсени насоки за построяване на съобразена с нашите условия критериална система за сравнение и избор на БИС. Предложен е модел на такава система.

Общата структура на разработката е следната: В точка 1 е описана използваната от ЕК система за измерване на напредъка на

страните в областта на цифровите технологии. Резултатът на България по съответния показател е разгледан и съпоставен с резултатите на останалите страни от ЕС. Точка 2 на доклада е посветена на развитието на пазара на БИС като фактор, от който зависи цифровизацията на стопанската дейност. В тази точка са включени кратки анализи на състоянието на пазара в световен мащаб и в България. В точка 3 са описани утвърдили се стандарти за оценка на софтуер и в частност на БИС и е предложен модел за оценка на БИС. В заключителната част са направени някои обобщения.

1. Измерване на напредъка в областта на цифровите технологии според показателите на ЕК

В документацията на Европейската комисия с английското съкращение DESI, получено от „Digital Economy and Society Index“, е означен индексът на навлизане на цифровите технологии в икономиката и обществото. Показателите, които той включва, са показани в Таблица 1.

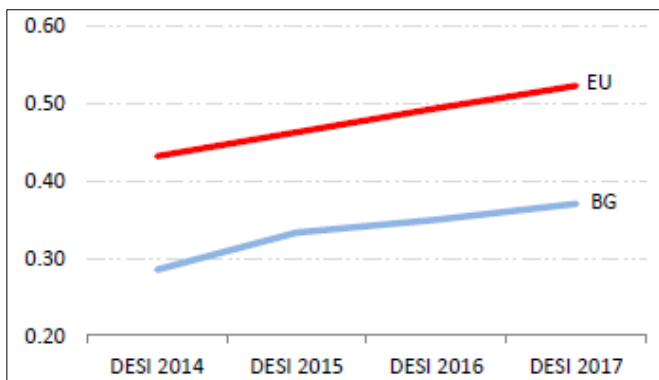
Таблица 1. Показатели, въз основа на които се пресмята съставният индекс DESI

Показател	Описание
1. Свързаност	Фиксирана широколентова свързаност, мобилна широколентова свързаност, скорост на широколентовата връзка и цени
2. Човешки капитал	Използване на интернет, основни и специализирани цифрови умения
3. Използване на интернет	Използване от гражданите на съдържание, съобщителни връзки и онлайн трансакции
4. Внедряване на цифрови технологии	Цифровизация на стопанската дейност и електронна търговия
5. Цифрови обществени услуги	Електронно управление

(Източник: European Commission, Digital Economy and Society Index 2017 – Bulgaria)

Като се проследи изменението през последните 4 години (Фиг. 1) на индекса DESI за България и на средната му стойност за всич-

ките 28 страни от Европейския съюз, става ясно, че нашата страна се развива с по-бавни темпове в сравнение с останалите страни, различията се задълбочават и тенденцията е неблагоприятна. Така с резултат 0,37 на DESI за 2017 г. България се нарежда на 27-о място и е следвана единствено от Румъния в класацията на 28-те страни, чийто общ среден резултат е 0,52. В официално публикуван доклад на ЕК се посочва, че „...слабите резултати по отношение на уменията в областта на цифровите технологии и на цифровизацията на стопанските и обществените услуги действат като спирачка за по-нататъшното развитие на цифровата икономика и общество в България“ (18).

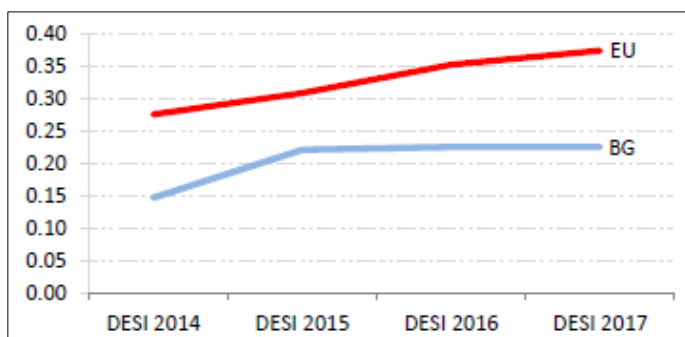
Фиг. 1. Изменение на стойностите на DESI

(Източник: European Commission, Digital Economy and Society Index 2017 – Bulgaria)

В търсенето на пътища за преодоляване на изоставането на нашата страна спрямо останалите страни – членки на Европейския съюз, ще насочим нашето внимание към четвъртия показател на DESI (Таблица 1) (7), отчитащ внедряването на дигиталните технологии в стопанската дейност. Той обхваща компонентите „Бизнес дигитализация“ и „Електронна търговия“. Бизнес дигитализацията се измерва от ЕК с процента на фирмите, които използват следните пет технологични признака: електронен обмен на информация; радиочестотна автоматична идентификация на мобилни обекти; интернет и социални медии; електронни факту-

ри; облачни решения и услуги. Развитието на електронната търговия се отчита чрез три признака: процента на малките и средните предприятия, които продават онлайн; оборота на електронната търговия като процент от общия оборот на малките и средните предприятия; процента на малките и средните предприятия, които продават трансгранично онлайн.

Нивата на изброените признаци определят показаното на Фиг. 2 изменение през последните 4 години на показателя „Внедряване на цифрови технологии“ за България и за средната му стойност за 28-те страни. Негативен е фактът, че през 2017 г. резултатът 0,22 на България все още се задържани нивото си от 2015 г., докато общият среден резултат на страните от ЕС има възходящ тренд и достига 0,37. Една от причините за това е, че малките и средните предприятия в България рядко използват канали за електронни продажби и техният оборот от такива продажби е най-ниският в ЕС. Крайният резултат е, че вместо да се преодолява, изоставането на нашата страна в цифровизацията на стопанската дейност се задълбочава.

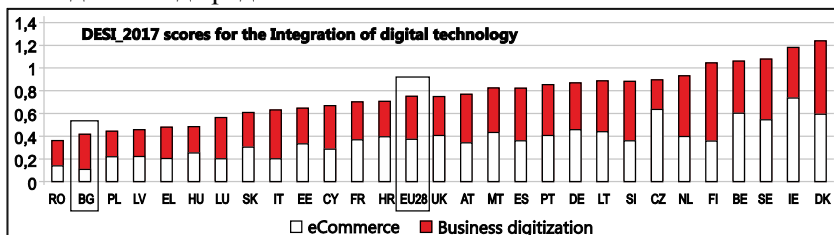

**Фиг. 2. Изменение на показателя
„Внедряване на цифрови технологии“**

(Източник: European Commission,
Digital Economy and Society Index 2017 – Bulgaria)

На Фиг. 3 е представена общата подредба за 2017 г. на страните – членки на Европейския съюз, по показателя „Внедряване

на цифрови технологии“. Позицията на нашата страна в класацията е доста под средното за ЕС.

**Фиг. 3. Резултати за показателя
„Внедряване на цифрови технологии“ за 2017 г.**

(Източник: European Commission,
Digital Economy and Society Index 2017 – Bulgaria)

Данните недвусмислено показват, че България изостава по четвъртия показател на DESI от останалите страни в Съюза, като забавянето е както в областта на цифровизацията в бизнеса, така и в електронната търговия. Ниските инвестиции в нови технологии рефлектират неблагоприятно върху икономическия растеж на страната и ефективността на предприятията. Успешното и своевременно внедряване на БИС може да спомогне за преодоляване на изоставането и да ускори цялостния растеж на българската икономика.

2. Развитието на пазара на БИС като фактор, от който зависи цифровизацията на стопанската дейност

Бизнес софтуерът автоматизира различни бизнес процеси, като увеличава ефикасността и намалява разходите за комуникация и съвместна работа между служителите. Интегрирайки данните от всички фирмени информационни системи в централизирано хранилище, БИС подпомага процесите на вземане на управленски решения чрез модерни методи и инструменти за бизнес анализ (9, 12, 21 – 23).

2.1. Тенденции в развитието на пазара в световен мащаб

За да се улесни изборът и да се ускори процесът на внедряване на БИС, ще анализираме развитието на пазара, поведението на основните играчи и характерните особености на модерните БИС.

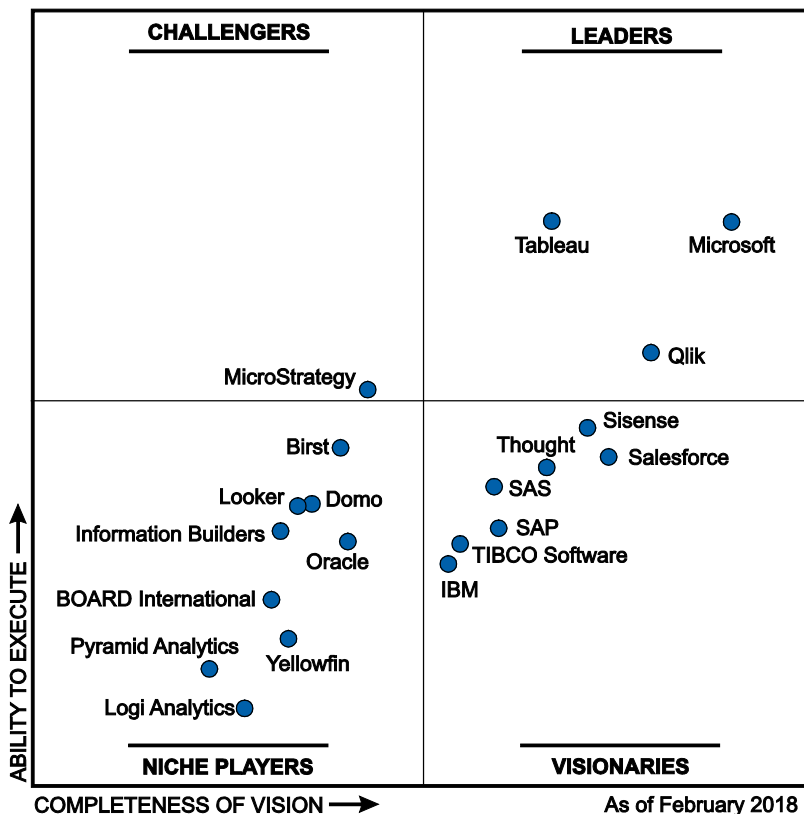
2.1.1. Кратък обзор на пазара на БИС

Към момента съществува голямо разнообразие от БИС, като доставчиците са многобройни. Една част от доставчиците на бизнес софтуер (ERP, CRM и др.) предлагат както вградена бизнес интелигентност, така и цялостни бизнес информационни решения, но на пазара има и множество фирми, произвеждащи единствено БИС. Съвременният пазар на БИС е динамичен – появяват се и отпадат участници, променят се пазарният дял и темпът на ръст на продажбите на участниците. Пазарът е силно конкурентен – нараства броят на доставчиците, предлагат се продукти и технологии с все по-богата функционалност, намаляват цените на традиционните бизнес информационни решения. Редуцираната продуктова диференциация и ценовият натиск са доказателство за зрелостта на пренаселения с доставчици пазар. До фаза на зрелост на продуктите си са достигнали традиционни за пазара играчи, като IBM, SAP, Oracle и MicroStrategy, които успяват да генерират стабилни приходи от инвестициите си от предходните години. Освен тях сред водещите бизнес интелигентни и аналитични платформи се нареждат още Tableau, Microsoft, Qlik, SAS, Alteryx, Birst, TIBCO Software и др.

2.1.2. Пазарът на БИС през 2017 г. според Gartner

Ежегодно от 2006 г. досега Gartner, една от водещите изследователски и консултантски компании в областта на технологиите, публикува резултатите от изследванията си за пазара на БИС. Графичното представяне на класацията във вид на диаграма е известно като „Магически квадрант на Gartner за бизнес интелигентни и аналитични платформи“ (“Magic Quadrant for Business Intelligence and Analytics Platforms”) (14). Позиционирането на конкурентите върху диаграмата се определя от оценките им по два основни критерия – цялостна визия и способност за изпълнение. Оценката за цялостна визия (Completeness of vision) е свързана с разбирането на пазара, пазарната стратегия, стратегиите за продажби и предлагане на продукти и услуги, познаването на потребностите на различните клиенти, географската стратегия и др. Способността за изпълнение (Ability to execute) се оценява чрез определяне на възможностите и постиженията за превръща-

не на визията в реалност и зависи от реализацията на предлаганите продукти и услуги, наличието на ефективни ценови модели, гъвкавост при промяна в условията на пазара и изискванията на клиентите и др. Четирите квадранта, в които могат да попаднат доставчиците на бизнес интелигентни и аналитични платформи, формално ги определят като „Лидери“, „Претенденти“, „Визионери“ и „Доставчици в пазарни ниши“.

Фиг. 4. Магически квадрант на Gartner за бизнес интелигентни и аналитични платформи (14)

Магическият квадрант, показан на Фиг. 4, представя класацията на конкурентите на пазара на бизнес интелигентни и анали-

тични платформи за 2017 г. Изследването на Gartner (февруари 2018 г.) е проведено сред 1526 потребители и показва, че от големите и традиционни доставчици на БИС в квадранта на лидерите през 2017 г. попада само Microsoft. В квадранта на лидерите за поредна година се позиционират Tableau и Qlik, които се развиват с много бързи темпове (14 – 15).

Microsoft продължават да привличат клиенти с разумна ценова политика. Например значителното понижение на цената на Power BI през първото тримесечие на 2015 г. (до 9,99 \$ за потребител месечно) го превръща в едно от най-евтините решения на пазара днес.

Tableau запазва лидерската си позиция, изпреварвайки, макар и с малко, Microsoft по отношение на критерия „Цялостно изпълнение“. Той продължава да отчита известен ръст на продажбите въпреки ценовия натиск от страна на Microsoft и примамливостта на предложенията на някои от традиционните доставчици на пазара. Част от усилията на разработчиците във фирмата са съсредоточени върху липсващите корпоративни функции, прехода към облака, поддържането на по-големи и по-сложни управленски набори от данни и улесняване на визуалните анализи. Стремешът на Tableau за познаваемост на продукта, заедно с плановете за бъдеща диференциация, като обработка и търсене на естествен език, машинно обучение и интелигентно откриване на данни (smart data discovery), допринасят за пълнотата на визията му.

Qlik заема третото място сред водещите бизнес интелигентни и аналитични платформи, като през 2017 г. за седма поредна година се позиционира в квадранта на лидерите. Развитието си Qlik фокусира върху разширяване на пазара с цел обхващане на компании от всякакъв мащаб. През януари 2017 г. фирмата обяви, че базираното на SaaS решение за визуално анализиране Qlik Sense Cloud Business е достъпно за малките и средните предприятия, които ще могат да създават, управляват и споделят анализи в облака. Прилагайки гъвкав нискотарифен месечен абонамент, опростена администрация и осигурявайки изцяло уеб базирана функционалност, Qlik даде възможност на клиентите си да се възползват от Qlik Sense Cloud Business без допълнителни капиталови разходи или ангажименти.

SAP се позиционира в квадранта на визионерите заради получените по-ниски оценки за качеството на продуктите му, за изпълнението на операциите, за подкрепата и качеството на поддръжка, които повлияват на позицията му по отношение на способността за изпълнение. Все пак SAP продължава да се приема за корпоративен бизнес стандарт и може да разчита на компаниите, които вече са инвестирали в негови приложения. С въвеждането на SAP BusinessObjects Cloud (преди това продуктът е известен като SAP Cloud for Analytics) през 2016 г. SAP вече предлага две отделни платформи: SAP BusinessObjects Enterprise за локален достъп и SAP BusinessObjects Cloud за облачен достъп (на базата на облачната платформа SAP Hana). С облачните си решения SAP BusinessObjects Cloud предлага към момента зряла способност за изпълнение от SAP BusinessObjects Enterprise. Неудобство е, че степента на оперативна съвместимост между двете платформи е ограничена до ниво данни, вместо до ниво аналитични приложения. Това означава, че няма обособен функционален инструмент за трансфери между облака и локалното хранилище. Двете платформи имат различни модели за ценообразуване и лицензиране и ако потребител желае да използва едновременно двете платформи, той се нуждае от два лиценза. Въпреки посочените недостатъци SAP получава подкрепата на клиентите си, които свидетелстват за значителни подобрения в сравнение с предходната година и вярват в бъдещото успешно развитие на нейните продукти. Според стратегията си за развитие SAP насочва усилията си към осигуряване на пълен спектър от функционалности, установяване на челна позиция в нововъзникващия сегмент за откриване на интелигентни данни, развитие на иновации, подобряване на клиентския опит. С набраната инерция в развитието си SAP дава заявка, че ще се бори да възвърне лидерската си позиция.

Проследявайки развитието на основните претенденти на пазара на бизнес интелигентните и аналитични платформи, Gartner свързва бъдещето им с напредък в разузнаването на данни (smart data discovery), в изпълнението на заявки на естествен език (natural-language query), в естественото езиково обработване (natural-language processing), в генерирането на естествен език

(natural-language generation). Напредъкът в тази посока ще позволи текстова и гласова комуникация и управление на платформите. Очакванията на Gartner са, че от този напредък до голяма степен ще зависи бъдещото класиране в квадранта (14).

2.2. Тенденции в развитието на пазара в България

Проучване на агенция CBN – Panoff, Stoychev & Co. за развитието на БИС пазара у нас до 2013 г. показва, че през този период компаниите, които предлагат такъв софтуер, са 44, като едва 13 от тях успяват да внедрят решенията си при клиентите. Като най-често предлаган и използван бизнес интелигентен софтуер се утвърждават Oracle и SAP. Пазарът е твърде концентриран и от него се възползват основно фирми от едрия бизнес. От 148 договора по Оперативна програма „Развитие на конкурентоспособността на българската икономика“ (ОПРКБИ) за закупуване на бизнес софтуер само един-единствен проект се оказва свързан с внедряване на БИС (5).

През 2015 г. две трети от компаниите в България все още нямат инсталирани системи за управление на бизнеса. От общо около 7500 големи, средни и малки предприятия само две хиляди дружества разполагат със системи за управление. Бизнесът с БИС се поддържа с помощта на европейските програми, които предлагат финансиране на подобни проекти. Анализаторите установяват обаче, че около 25% от проектите за внедряване на подобни системи за управление на бизнеса (проекти, одобрени от администрацията за финансиране по европейските програми) нямат никаква практическа стойност и полезност за съответната компания и в същото време в едва половината от останалите 75% от проектите внедрената система работи ефективно.

През 2016 г. БИС вече е внедрен в клиенти от 16 индустрии (от общо 35 в страната). Сред потребителите на БИС в България най-голяма е групата на представителите на едрия бизнес (4).

През 2017 г. пазарът на БИС в България вече се развива във всички направления и обхваща микро-, малкия, средния и едрия бизнес. Бизнес софтуерът е внедрен в клиенти от 19 индустрии. Най-големите индустрии в България се оказват и най-големи потребители на този вид софтуер, т.е. търговията и производството са водещи-

те като потребители на бизнес софтуер. Следват ги, но на голяма дистанция информационните и финансовите технологии (17).

Изборът на правилната БИС, която да е целесъобразна за дейността на конкретна стопанска организация, е важна стъпка в развитието ѝ. Мениджър на компания, който не е запознат с пазара на такъв софтуер, трябва да разчита на съветите на доставчиците. Съществува риск от подвеждане и насочване към неподходящи за компанията продукти. За избягване на такава опасност е удачен изборът на утвърден доставчик, който предлага богата гама от бизнес решения. Трябва да се има предвид, че доставчиците на БИС, наречени още интегратори, са не просто дистрибутори, а извършват всички дейности по внедряването, поддръжката, обучението и интеграцията на предлаганите от тях софтуерни системи.

Ежегодното увеличаване в ръста на печалбите, отчитани от интеграторите на БИС, дава надежда, че макар и бавно, процентът на стопанските организации, които внедряват БИС, ще продължава да расте (3).

3. Предложение за критериална система за избор на БИС

Както вече стана ясно, важен момент в развитието на стопанските организации е изборът им на подходяща БИС, съобразена с техните конкретни нужди. За сравнение на предлаганите на този силно динамичен пазар системи е необходима методика за тяхното оценяване, която да съпостави количествена оценка на всеки продукт.

Оценяването на БИС се явява частен случай на процеса на оценяване на софтуер. То изисква определянето на комплексна характеристика на крайния софтуерен продукт, която обобщава ефекта от влиянието на разнообразни фактори. Съществуват множество модели и всеки от тях описва в структуриран вид смисъла на понятието „оценка на софтуерен продукт“, базирайки се на неговите основни компоненти и практически приложения. Част от моделите са общоприложими, независимо от вида на софтуера, докато други са специално разработени за конкретен вид софтуер. Насочвайки се към оценяване на БИС, ние ще отчетем спецификите на този вид софтуер, като едновременно с това се базираме на утвърдили се стандарти в оценката на софтуер.

3.1. Модели за оценка на софтуер

3.1.1. Стандарт ISO 25010

Важна характеристика на софтуерния продукт е неговото *качество*. Основният модел, представящ качеството на софтуерния продукт като синтез от структурно свързани характеристики, е ISO 25010 (наследил ISO 9126). Стандартът се състои от четири части, които са адресирани до следните области:

- модел на качеството (ISO 25010-1);
- външни метрики;
- вътрешни метрики;
- качество при употреба.

Моделът на качеството ISO 25010-1 определя от своя страна шест групи характеристики (набори от свойства) на софтуера, наречени „фактори на качеството“. Това са:

- *функционалност* (functionality);
- *надеждност* (reliability);
- *ефективност* (efficiency);
- *удобство при използването* (usability);
- *възможност за поддържане* (maintainability) и
- *преносимост* (portability) (11,16).

3.1.2. Финансови модели

Полезността на проект за внедряване на информационни технологии може да се определи чрез финансови модели, основаващи се на отчетени и/или очаквани приходи и разходи. Моделите, базирани на капиталовото бюджетиране, са възможна техника за оценяване на стойността на инвестиционен проект за внедряване на нови технологии.

Основните методи на капиталовото бюджетиране, приложими и за оценка на високотехнологични проекти, са: метод на изплащането (payback), счетоводна норма на възвръщаемост на инвестицията (ROI), нетна настояща стойност (NPV) и вътрешна норма на възвръщаемост (IRR).

За съжаление обаче, моделите за оценка на качеството и финансовите модели за оценка на софтуер имат своите ограничения. Традиционното акцентиране върху техническите и финансовите

аспекти на информационните системи води до пренебрегване на техните социални и организационни измерения, което може да повлияе на отчитането на реалните приходи и разходи от инвестициите (19).

3.2. Модели за оценка на БИС

Поради важността си проблемът за оценяване на БИС привлича вниманието на специалисти в областта на ИТ и изследователи. Ще разгледаме накратко няколко подхода при разработката и някои основни черти на описани в литературата модели за оценка на БИС.

Dell'Aquila и др. (6) сравняват БИ платформи според тяхната сложност по метода на функционалните точки, което представлява анализ на функционалната сложност на софтуера. Предложените критерии за оценяване и сравнение на БИС са обединени в две групи: функционални потребителски изисквания (изход, запитвания, вход, вътрешни файлове и външни интерфейси) и четиринадесет функционални възможности.

Ghazanfari и др. (8) предлагат модел на оценка и сравнение на БИС, отчитащ обезпечеността с функционални възможности. Те изграждат модела си въз основа на факторен анализ на данни от анкетно проучване върху шест групи функционални характеристики:

- 1) аналитична и интелигентна поддръжка на вземането на решения (11 критерия);
- 2) предоставяне на експериментални данни и интегрираност с външната среда (9 критерия);
- 3) оптимизационен модел и модел за препоръки (7 критерия);
- 4) разсъждения (3 критерия);
- 5) инструменти за подобро вземане на решения (2 критерия);
- 6) удовлетвореност на заинтересованите лица (2 критерия).

Предложеният модел обхваща общо 34 критерия и е вграден в нов, специализиран софтуер за избор на БИС с три функционални възможности: да оценява нова БИС, да редактира/визуализира оценена система и да сравнява оценени системи.

Brandão и др. (1) предлагат за сравнителен анализ на БИС модел, състоящ се от 23 критерия, обособени за целите на здравния мениджмънт в шест групи критерии с различна степен на влияние

(тегловен коефициент). С помощта на предложения модел са анализирани шест БИС с отворен код.

В своя отчет Gartner сравнява БИС по 15 функционални критерия според пет различни случаи на употреба (10,13).

Свое проучване върху предлаганите на пазара БИС провежда порталът Capterra (11), специализирал се в предоставянето на безплатни ресурси за подпомагане на избора на подходящ бизнес софтуер. Въз основа на събраните данни се оценяват участниците на пазара по скала от 100 точки. Оценката, наречена „Пазарен рейтинг на Capterra“ („Capterra Market Score“), се формира по следния начин:

- 40% от общия брой клиенти;
- 40% от общия брой потребители;
- 20% от репутацията им в социалните мрежи, изградена на базата на последователи в социалните медии и Capterra обзори.

Формирана по този начин, оценка отразява степента на задоволство на потребителите и клиентите от обезпечеността с функционални възможности, качеството на интерфейса и лекотата на употребата му, цената, качеството на обслужване и поддръжка, поддържаните платформи, възможностите за обучение, предоставянето на безплатни и trial версии, мрежата от дистрибутори и партньори и др. При тази методика на оценяване поддържаните функционални възможности не оказват пряко влияние върху оценката, а само посредством изразеното от потребителите задоволство. Това ясно се вижда от Таблица 2, където са представени поддържаните функционални възможности на първите 10 продукта в класацията на Capterra за 2017 г. Конкуриращите се системи са подредени според събраните точки от пазарния рейтинг на Capterra (2, 20).

Резултатите показват, че единствено лидерът Tableau съдържа пълния набор функционални характеристики. Забелязва се, че утвърдени продукти на пазара, като Qlik и Microsoft, които не покриват пълния набор от функционални възможности, все пак успяват да спечелят доверието на потребителите и клиентите си и да изпреварят в класацията продукти като Information Builders и TIBCO Software, които предлагат по-широки функционални възможности. Всичко това свидетелства, че обезпечеността с функционални възможности има важно, но не решаващо значение за рейтинга на БИС според Capterra.

**Таблица 2. Функционални възможности
на топ 10 БИС според Capterra**

	Tableau	SAP	Qlik	Oracle	IBM Cognos	SAS	Microsoft	Information Builders	Yellowfin	TIBCO Software
Оценка (събрани точки)	95	86	86	81	75	72	70	66	60	59
Позиция (февруари 2017)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Модел на внедряване										
Облачна инсталация, SaaS, Web	+	+	+	+	+	+		+	+	+
Функционални въз- можности										
Ad hoc анализ	+			+	+	+	+	+	+	+
Ad hoc заявки	+	+		+	+	+	+	+	+	+
Ad hoc справки	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Бенчмаркинг	+	+			+		+	+		+
Бюджетиране и прогно-	+	+		+			+	+		+
зиране										
Контролни табла	+	+	+	+	+	+		+	+	+
Анализ на данни	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Визуализация на данни	+		+	+	+	+		+	+	+
Визуално откриване	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ключови показатели за	+	+		+	+	+		+	+	+
ефективност										
OLAP	+				+				+	
Метрики за ефективност	+	+		+	+	+	+	+	+	+
Прогнозиращ анализ	+					+		+		+
Анализ на доходността	+							+	+	+
Стратегическо планиране	+	+				+		+		+
Тренд/индикатор	+				+				+	+
за проблем										

(Източник: адаптирано от

<http://www.capterra.com/business-intelligence-software>)

3.3. Нов модел на критериална система за оценка на БИС

Стъпвайки на предложената от Capterra оценъчна система, предлагаме подобрен модел, който да включва повече показатели. Нашето виждане за съставянето на критериална система за оценка и избор на БИС е, че обезпечеността с функционални възможности трябва да участва пряко и самостоятелно в оценката, като освен нея трябва да се включат показатели, свързани с модела на внедряване, пазарното присъствие, репутацията в социалните мрежи и предлаганата подкрепа. Петте групи и показателите към всяка от тях са посочени в Таблица 3.

Таблица 3. Подобрен модел на критериална система за оценка на БИС

Групи показатели	Показатели „ДА/НЕ“
A. Модел на внедряване	1. Облачна инсталация
	2. SaaS
	3. Web
B. Функционални възможности	1. Справки и отчети
	2. Бенчмаркинг
	3. Бюджетиране и прогнозиране
	4. Контролни табла
	5. Анализ на данни
	6. Визуализация на данни
	7. Ключови показатели за ефективност
	8. OLAP
	9. Метрики за ефективност
	10. Прогнозиращ анализ
	11. Анализ на доходността
	12. Стратегическо планиране
	13. Тренд/индикатор за проблем
	14. Големи данни
C. Подкрепа	1. Възможности за обучение
	2. Наличие на безплатни и trial версии
D. Пазарно присъствие	1. Брой клиенти
	2. Брой потребители
	3. Мрежа от дистрибутори
	4. Отчетени приходи
E. Репутация в социалните мрежи	1. Интерфейс
	2. Качество на обслужване и поддръжка
	3. Цена

За показателите от първите три групи оценяваните БИС получават стойност 1 за всеки отговор „Да“ и стойност 0 за всеки отговор „Не“. За показателите от четвъртата и петата група стойността се изразява в проценти и се нормализира спрямо общата стойност за сравняваните БИС. Например, ако се сравняват десетте продукта от Таблица 2 и измежду всички потребители, които ползват продуктите, 40% са потребителите на Tableau, то за показателя „Брой потребители“ за Tableau трябва да се нормализира стойността 40.

За да бъде гъвкава предложената критериална система, предлагаме въвеждането на тегловни коефициенти. Те ще позволят на специалистите, ангажирани с избора на БИС, да променят значимостта на показателите според индивидуалните нужди.

Таблица 4. Примерни групови и вътрегрупови тегловни коефициенти

		i	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
A	$w_A = 15$	w_{Ai}	40	30	30												
B	$w_B = 40$	w_{Bi}	5	5	5	5	5	10	5	5	5	5	10	10	10	5	10
C	$w_C = 10$	w_{Ci}	50	50													
D	$w_D = 20$	w_{Di}	30	30	20	20											
E	$w_E = 15$	w_{Ei}	40	30	30												

Тегловните коефициенти w_A , w_B , w_C , w_D , w_E на петте групи показатели отразяват важността на групите една спрямо друга, като $w_A + w_B + w_C + w_D + w_E = 100$. От своя страна показателите във всяка група се снабдяват с вътрешни тегловни коефициенти, които да отразяват важността на показателите един спрямо друг вътре в групата. Приемаме сборът на вътрешните тегловни коефициенти също да е 100. В общия случай, когато не са поставени допълнителни изисквания, предлагаме използването на стойностите, посочени в Таблица 4. Крайният резултат на така образуваната оценка ще бъде в интервала (0, 10 000) и ще представлява прецизен измерител на бизнес интелигентните продукти.

Заклучение

Развитието на страната ни по показателя „Внедряване на цифрови технологии“ е пряко свързано със интеграцията на БИС в дейността на стопанските организации. Успешната интеграция зависи от уменията на мениджърите да направят правилен избор

на БИС, съобразен с нуждите и спецификите на дейността им. Анализирайки световните тенденции и особеностите на нашата страна в развитието на пазара на такъв софтуер, ние предлагаме критериална система за сравнение и избор на БИС, която е съобразена с нашите условия. Описаната критериална система е добра основа за разработката на софтуер, който да автоматизира процеса на оценяване на БИС.

Благодарност

Разработката е част от работата по проект ФП 17-ФИСН-012, финансиран от ФНИ на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, и BG05M2OP001-1.002-0002, финансиран от ЕФРР по Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Brandão, I., Pereira, E., Esteves, M., Portela, F., Santos, M. F., Abelha, A., Machado, J. 2016. A Benchmarking Analysis of Open-Source Business Intelligence Tools in Healthcare Environments. Information 7(57).
2. Capterra. 2017. Top Business Intelligence Software Products, <http://www.capterra.com/business-intelligence-software/>. Посетен на 30.08.2018 г.
3. CBN. 2017. CBN2017_Business analytics – Top 25 ERP, CRM and BI solution providers Bulgaria. ed. II, <http://blog.cbn-bulgaria.com/2017/06/business-analytics-erp-crm-and-bi-key.html>, Посетен на 30.08.2018 г.
4. CBN. 2017. Пазарът на BI софтуер в България: 16 години и стотици компании във висшия пилотаж на бизнес анализа, <http://blog.cbn-bulgaria.com/2017/02/bi-16.html> (Посетен на 18.06.2017 г.)
5. Computerworld, http://computerworld.bg/43847_cbn_bi_softuer_e_vnedren_v_30_industrialni_vertikali_dosega (Посетен на 18.06.2017 г.)
6. Dell'Aquila, C., Di Tria, F., Lefons, E., Tangorra, F. (2008). Evaluating Business Intelligence Platforms: a case study. In Proceedings of the 7th WSEAS Int. Conf. on Artificial Intelligence, Knowledge Engineering and Data Bases (AIKED'08), 558 – 564.

7. European Commission. 2017. Digital Economy and Society Index 2017 – Bulgaria.
8. Ghazanfari, M., Jafari, M., Rouhani, S. 2011. A tool to evaluate the business intelligence of enterprise systems. *Scientia Iranica*, E 18(6): 1579 – 1590.
9. Ilieva, G., Yankova, T., Klisarova-Belcheva, S. 2015. Cloud Business Intelligence: Contemporary Learning Opportunities in MIS training, *Proceedings of the 2015 Balkan Conference on Informatics: Advances in ICT*, 25 – 32.
10. Ilieva, G., Yankova, T., Klisarova-Belcheva, S. 2015b. Big Data Based System Model of Electronic Commerce. *Trakia Journal of Sciences*, 13(1): 407 – 413.
11. ISO 25010. 2011. Systems and software engineering – Systems and software Quality Requirements and Evaluation (SQuaRE) – System and software quality models.
<http://iso25000.com/index.php/en/iso-25000-standards/iso-25010>. Посетен на 30.08.2018 г.
12. Klisarova-Belcheva, S., Ilieva, G., Yankova T. 2017. Business Intelligence and Analytics – Contemporary System model. *Trakia Journal of Sciences*, 15(1): 298 – 304.
13. Richardson, J., Tapadinhas, J., Howson, C., Sallam, R., Idoine, C., Woodward, A. 2018. Critical Capabilities for Analytics and Business Intelligence Platforms. Gartner.
14. Howson, C., Sallam, R. L., Richardson, J. L., Tapadinhas, J., Idoine, Woodward, A., 2018. Magic Quadrant for Business Intelligence and Analytics Platforms, Gartner.
15. Vesset, D., Gopal, C., Schubmehl, D., Bond, S., Olofson, C. W. 2016. Worldwide Business Analytics Software Market Shares, 2015: Healthy Demand Despite Currency Exchange Rate Headwinds, IDC, 12 p.
16. ГОСТ Р ИСО/МЭК 25010-2015 2015. Информационные технологии (ИТ). Системная и программная инженерия. Требования и оценка качества систем и программного обеспечения (SQuaRE). Модели качества систем и программных продуктов. <http://docs.cntd.ru/document/1200121069>. Посетен на 30.08.2018 г.

17. Димитрова, П., Стойчев, Л. 2017: Търговия и производство са водещите индустрии по внедряване на бизнес софтуер. сп. Enterprise, <https://enterprise.bg/blog-news/stoytcheff-erp-market-bulgaria/>. Посетен на 30.08.2018 г.
18. Европейска комисия, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi>. Посетен на 28.11.2017 г.
19. Илиева, Г., 2016. Управленски информационни системи. УИ „Паисий Хилендарски“, Пловдив, 109 стр.
20. Илиева, Г., Янкова, Т., Клисарова-Белчева, С. 2018. Бизнес интелигентност – практика и критерии. Под печат. 6 стр.
21. Клисарова-Белчева, С., Илиева, Г., Янкова, Т., Димитров, А. 2018. Ефекти на бизнес интелигентността в европейските малки и средни предприятия. Под печат.
22. Попчев, И. 2006. Бизнес интелигентност: практически аспекти. В: Сборник от доклади в научна конференция с международно участие, III: 336 – 340.
23. Попчев, И. 2006. Метафората бизнес интелигентност. Автоматика и информатика, 4: 11 – 13.

ЕФЕКТИ НА БИЗНЕС ИНТЕЛИГЕНТНОСТТА В ЕВРОПЕЙСКИТЕ МАЛКИ И СРЕДНИ ПРЕДПРИЯТИЯ

*Докт. Станислава Клисарова-Белчева, доц. д-р Галина Илиева,
доц. д-р Тая Янкова, доц. д-р Ангел Димитров*

1. Въведение

През последното десетилетие във връзка с икономическата криза малките и средните предприятия (МСП) са обект на непрекъснат изследователски интерес, а подобряването на тяхната конкурентоспособност се посочва като предпоставка за бързо възстановяване и растеж на икономиката (Танева, 2012). В глобално променящата се среда, при непрекъснати структурни промени и повишен конкурентен натиск МСП придобиват все по-важна роля за обществото като работодатели и като ключови фигури за неговото благосъстояние. Жизнеспособните МСП ще направят Европа по-устойчива към несигурните условия на днешния глобализиран свят (Тодоров 2008; Дамянов 2010; Владимиров 2011).

Акцент на настоящата работа е промишлеността, тъй като тя е най-значимият отрасъл на материалното производство. От една страна, продукцията на промишлеността се консумира от другите сектори – селско стопанство, услуги, строителство, а от друга страна, промишлеността е потребител на това, което създават другите отрасли. Промислеността е двигател на обновлението, иновациите и осигуряването на икономически растеж (Дочев 2008; Дочев 2011).

Развитието на технологиите превърна данните и информацията в източник на основно конкурентно предимство за организациите. Тъй като технологиите генерират все повече данни, управлението и използването им се усложнява. Съвременните бизнес интелигентни системи (БИС) извършват сложни анализи на данните, изготвят ретроспекции и прогнози, за да предоставят пълна и актуална картина за бизнеса и да открият скрити зависимости, подпомагащи по-доброто вземане на управленски решения (Попчев 2005; Klisarova et al. 2017; Илиева и др. 2018).

Усъвършенстването на вземането на фирмени решения води до засилване на възприемчивостта и адаптивността на предприятията към промените в околната среда, създаване на нова фирмена среда и реализация на нова организационна култура, насочена към постоянно усъвършенстване. Внедряването на БИС не само подобрява вземането на решения, но е и от особена важност за способността на бизнеса бързо да се ориентира в динамиката на средата и засилва конкурентоспособността на фирмите (Дракър 2002; Попчев 2006; Ilieva et al. 2015a; Ilieva et al. 2015b). Следователно приложението на БИС е по същество нововъведение в методите за управление на предприятията и представлява организационно-управленска иновация.

Значителна част от проблемите, свързани с употребата на БИ от малкия индустриален бизнес, са новост за теорията и практиката на мениджмънта. Научните публикации, посветени на тази тема, не са много и най-често популяризират добрите практики у нас или в отделни страни на ЕС.

Целта на изследването е да се установят състоянието и проблемите, свързани с приложението на БИС в европейските МСП, да се разкрият причините за ситуацията в българските фирми и да се разработят препоръки за по-ефективно използване на бизнес интелигентност (БИ) от малкия и средния индустриален бизнес. Проведеното микроанкетно проучване обхваща 3 производствени предприятия, като са обработени резултатите за приложението на БИС. Установени са някои основни проблеми пред избора и внедряването на БИС и е предложен конкретен вариант за решаването им.

Задачите, поставени пред работата, са следните:

- да се открият спецификите в дейността на промишлените МСП в ЕС и България;
- да се идентифицират фактори за повишаване на конкурентоспособността на малкия бизнес в България;
- да се представят съвременните БИС и възможностите за тяхното имплементиране в европейските малки и средни индустриални предприятия (МСИП);
- да се определи съществуващото състояние на проникване на БИС в бизнеса на МСИП;

- да се извърши сравнителен анализ на българските и европейските МСП в областта на използването на БИС;
- да се систематизират и анализират основните фактори, влияещи върху степента на приложение на БИС в МСП;
- да се предложи усъвършенстван метод за избор на БИ технология в МСП.

2. Роля на индустриалните МСП в икономиката на Европейския съюз и България

Микропредприятията, малките и средните предприятия съставляват 99% от дружествата в Европейския съюз (ЕС). През 2016 г. малко под 24 милиона МСП генерират 4,03 милиарда евро добавена стойност и дават заетост на 93 милиона души. Те осигуряват две трети от работните места в частния сектор и допринасят за повече от половината от общата добавена стойност, създавана от предприятията в ЕС (Таблица 1) (ЕК 2017а; ЕК 2018а).

Таблица 1. Брой предприятия, заети лица и добавена стойност в ЕС по групи според броя на заетите, 2016 година

Размер	Брой предприятия		Брой заети лица		Добавена стойност	
	Брой	Дял, %	Брой	Дял, %	Млрд. €	Дял, %
Микро-предприятия	22 231 551	93.0	41 662 352	29.8	1482	20.9
Малки	1 391 642	5.8	27 981 751	20.0	1260	17.8
Средни	225 422	0.9	23 398 194	16.8	1288	18.2
МСП	23 848 615	99.8	93 042 297	66.6	4030	56.8
Големи	45 194	0.2	46 602 999	33.4	3065	43.2
Общо	23 893 809	100.0	139 645 296	100.0	7095	100.0

Забележка: Оценки за 2016 г., изготвени от DIW Есоп на основата на данните за периода 2008 – 2014 г. от базата данни за структурната бизнес статистика (Евростат)

Източник: Европейска комисия¹

¹ По данни на Европейската комисия. 2017b. SBA Fact Sheet & Scoreboard European Union 2017. <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/29489>. Посетен на 1.09.2018 г.

В България в около 325 хиляди МСП работят 1,5 милиона души, които генерират 23 милиарда лева добавена стойност (Таблица 2). Те осигуряват четири пети от работните места в частния сектор и генерират над 70% от приходите на нефинансовите предприятия в страната (ЕК 2017b; НСИ 2018a). Приносът на МСП към заетостта и добавената стойност в България е с по-висок дял от този в ЕС-28. Следователно по отношение на заетостта и добавената стойност МСП са по-важни за нефинансовия сектор на икономиката на България, отколкото в страните на ЕС като цяло.

Типичната българска фирма, подобно на типичната европейска, е микрофирма – със средно 2 заети лица. Стойностите на показателя брой заети по размерни групи за България са близки до средните за ЕС: за микропредприятията – 2,64 и 2,29; за малките фирми – 21,91 и 20,83, за средните фирми – 101,43 и 106,3 съответно за България и ЕС².

Таблица 2. Брой предприятия, заети лица и добавена стойност в България по групи според броя на заетите, 2016 година

Размер	Брой предприятия		Брой заети лица		Добавена стойност	
	Брой	Дял, %	Брой	Дял, %	Млрд. €	Дял, %
Микро-предприятия	299 047	91.5	580 728	29.9	5.2	22.8
Малки	22 708	7.0	456 875	23.5	5.2	23.1
Средни	4 238	1.3	421 176	21.7	4.7	20.7
МСП	325 993	99.8	1 458 779	75.2	15.1	66.7
Големи	667	0.2	482 116	24.8	7.5	33.3
Общо	326 660	100.0	1 940 895	100.0	22.6	100.0

Забележка: Оценки за 2016 г., изготвени от DIW Есоп на основата на данните за периода 2008 – 2014 г. от базата данни за структурната бизнес статистика (Евростат)

Източник: Европейска комисия³

² По данни на Европейската комисия. 2018b. Industry by employment size class (NACE Rev. 2, B-E).

http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=sbs_sc_ind_r2&lang=en.
Посетен на 1.09.2018 г.

³ По данни на Европейската комисия. 2017b. 2017 SBA Fact Sheet Bulgaria. <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/29489>. Посетен на 1.09.2018 г.

Таблица 3. Оборот и добавена стойност на нефинансовите предприятия в ЕС по групи според броя на заетите, 2015 година

Показател	Мерна единица	МСП	Големи предприятия	Общо
Оборот	Милиарди евро	15 308	12 071	27 379
Оборот на предприятие	Хиляди евро	653	268 244	1 166
Добавена стойност по факторни разходи	Милиарди евро	3 934	3 062	7 033
Брой заети лица	Хиляди	91 188	46 257	137 445
Брой предприятия	Хиляди	23 428	45	23 473
Производителност на труда	Хиляди евро/ заето лице	43	66	51
Оборот	%	56	44	100
Брой заети лица	%	66	34	100
Брой предприятия	%	100	0	100

Източник: Евростат⁴

Таблица 4. Оборот и добавена стойност на нефинансовите предприятия в България по групи според броя на заетите, 2015 година

Показател	Мерна единица	МСП	Големи предприятия	Общо
Оборот	Милиарди евро	37	85	122
Оборот на предприятие	Хиляди евро	113	121 429	373
Добавена стойност по факторни разходи	Милиарди евро	9	16	25
Брой заети лица	Хиляди	1429	482	1912
Брой предприятия	Хиляди	326	0.7	327
Производителност на труда	Хиляди евро/ заето лице	6	32	13
Оборот	%	30	70	100
Брой заети лица	%	75	25	100
Брой предприятия	%	100	0	100

Източник: Евростат⁵

⁴ По данни на Европейската комисия. 2018 г.
<https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/structural-business-statistics/sme>, Data Navigation Tree. Посетен на 01.09.2018 г.

МСП са гръбнакът на европейската икономика, тъй като те са източник на работни места и икономически растеж. Българските МСП обаче изостават значително по показателите оборот на предприятие, производителност на труда и оборот в проценти (Таблица 3 и Таблица 4). Оборътът на българските МСП е почти пет пъти по-малък от този на европейските малки фирми. Особено обезпокоително е изоставането в производителността на труда – над седем пъти. Причините за изоставането на българските МСП може да се открият в профила на България съгласно със Законодателния акт за малкия бизнес на Европейската комисия (Small Business Act). В шест от десетте области на законодателния акт резултатите на България са под средните – „Предприемачество“, „Отговорна администрация“, „Държавна помощ и обществени поръчки“, „Единен пазар“, „Умения и иновации“ и „Околна среда“, като най-сериозно е изоставането в направление „Умения и иновации“. За „Втори шанс“ и „Достъп до финансиране“ резултатите са над средните стойности за ЕС, а тези за интернационализацията са в унисон с европейските (ЕК, 2017b; Yosifov and Taneva, 2017).

От 2009 г. насам икономиката на Съюза и страната бавно се възстановява от глобалната икономическа криза. Оборътът на МСП през 2011 г. се връща на равнищата си отпреди кризата, но този ръст не донася нови работни места. За периода 2008 – 2016 г. броят на заетите в МСП намалява с 2,3% при 4,2% намаление на заетостта в големите предприятия и 2,8% намаление на заетите общо в икономиката. Подобна е и ситуацията в ЕС като цяло. Тази негативна тенденция се дължи в значителна степен на демографската криза и недостига на квалифицирани кадри.

Промишлеността има структуроопределящо значение за икономическото развитие на ЕС:

- осигурява работни места за 36 милиона души от 215 милиона заети в ЕС;
- създава 1,5 милиона нови работни места през периода 2013 – 2017 г.;

⁵ Пак там.

- 1 работно място в производството създава 2,5 работни места по веригата на стойността;
- осигурява 68% от износа на ЕС.

Промислеността на ЕС заема водеща позиция на световните пазари, например в секторите на фармацевтиката, машинното инженерство и модата (ЕК 2018b).

Данните за състоянието на индустрията в България показват, че нарастването на промишлената продукция изпреварва нарастването на brutния вътрешен продукт. В промишлеността са заети около 600 хиляди души от около 3 милиона заети в страната. Групите стоки с най-голям износ са електротехника и електроника, горива и електроенергия, машини и апарати (Стойчева 2018).

Промислеността осигурява ЕС и страната с най-необходимите средства за производство и потребление. Въпреки това, за да запази своето конкурентно предимство, тя трябва да бъде модернизирвана и усъвършенствана.

В Таблица 5 се съдържа информация относно brutната добавена стойност по базисни цени за 2006 и 2016 г., като е представен преглед на относителното значение на десет икономически дейности от гледна точка на техния дял в общата brutна добавена стойност по базисни цени. В периода 2006 – 2016 г. дялът на промишлеността в добавената стойност в ЕС-28 спада с 0,9 процентни пункта на 19,3%, въпреки че остава малко по-голям от търговията, транспорта, хотелиерството и ресторантьорството, чийто дял в общата brutна добавена стойност е сходен през 2016 (19,1%) и 2006 г. (19,0%).

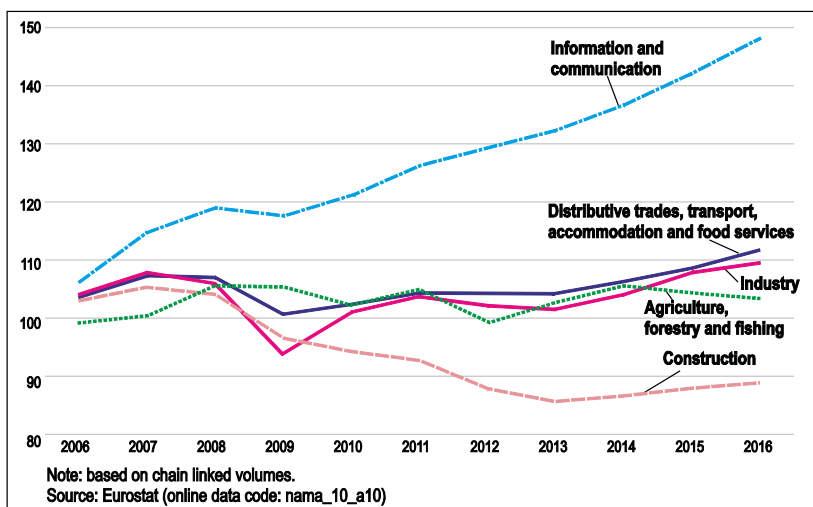
В периода 2006 – 2016 г. дялът на промишлеността в добавената стойност на България нараства с 0,8 процентни пункта на 23,8%, като отново е по-голям от търговията, транспорта, хотелиерството и ресторантьорството, чийто дял в общата brutна добавена стойност отбелязва намаление през 2016 (22,2%) спрямо 2006 г. (23,3%).

Сравнението показва, че дялът на промишлеността в brutната добавена стойност в ЕС и България е най-големият сред десетте основни икономически дейности. Данните за България показват също, че промишлеността има относително стабилен дял в brutната добавена стойност за периода 2006 – 2016 г. (съответно 23% и 23,8%), по-висок от средния за ЕС-28 (20,2% и 19,3%), но по-

нисък от този за страните от Централна и Източна Европа – например Словакия (31,0% и 27,3%) и Унгария (25,9% и 27,0%).

Промяната е резултат от технологичните нововъведения, динамиката на относителните цени и глобализацията, което често води до преместването на производствени дейности и някои услуги към региони с по-евтина работна ръка както в рамките на ЕС, така и извън него.

Промишлеността е сред икономическите дейности, които са засегнати особено силно от икономическата криза и последиците от нея. Добавената стойност от промишлеността в ЕС-28 намалява с общо 12,7% в периода 2007 – 2009 г.; обемът на промишленото производство на ЕС-28 спада с още 2,2% между 2011 и 2013 г. преди да нарасне с относително бърз темп през 2014 и 2015 г. (с увеличение от 2,3% и 3,9% съответно) и с по-бавен темп (1,5%) през 2016 г. (Фигура 1) (ЕК, 2018с).

Фигура 1. Изменения в реалната брутна добавена стойност, ЕС-28, 2006 – 2016 г. (2005 = 100)

Източник: Евростат⁶

⁶ По данни на Европейската комисия. 2018. Developments for real gross value added, EU-28, 2006 – 2016 (2005 = 100). [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Developments_for_real_gross_value_added_EU-28_2006-2016_\(2005_%3D_100\)_YB17.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Developments_for_real_gross_value_added_EU-28_2006-2016_(2005_%3D_100)_YB17.png). Посетен на 1.09.2018 г.

**Таблица 5. Брутна добавена стойност по икономически дейности по базисни цени,
2006 и 2016 г. (дял в % от общата брутна добавена стойност)**

	Agriculture, forestry & fishing		Industry		Construction		Distributive trades, transport, accommodation and food services		Information and communication		Financial and insurance activities		Real estate activities		Professional, scientific, technical, administrative and support services		Public administration, defence, education, human health and social work activities		Arts, entertainment and recreation; other services ⁽¹⁾	
	2006	2016	2006	2016	2006	2016	2006	2016	2006	2016	2006	2016	2006	2016	2006	2016	2006	2016	2006	2016
EU-28	1.6	1.5	20.2	19.3	6.3	5.3	19.0	19.1	5.0	5.0	5.4	5.1	10.8	11.2	10.0	11.0	18.2	19.0	3.4	3.5
Euro area (EA-19)	1.7	1.5	20.7	20.0	6.2	5.1	19.1	18.9	4.7	4.6	5.1	4.7	10.8	11.3	10.1	11.1	18.2	19.4	3.4	3.5
Belgium	1.0	0.7	19.7	16.7	5.3	5.5	21.0	19.5	4.0	4.2	5.5	6.2	9.1	8.5	118	14.0	20.4	22.5	2.2	2.3
Bulgaria	7.3	4.4	23.0	23.8	6.9	4.2	23.3	22.2	3.8	5.3	5.4	7.2	10.4	10.0	4.6	6.3	13.5	14.1	1.9	2.4
Czech Republic	2.3	2.5	31.8	32.3	6.4	5.4	19.9	18.4	5.0	5.0	3.1	4.0	8.0	8.5	6.4	6.7	14.6	15.0	2.5	2.1
Denmark	1.4	1.4	21.1	18.8	5.8	4.9	20.0	19.4	4.3	4.6	5.2	5.8	9.3	10.1	7.7	9.3	21.8	22.3	3.4	3.6
Germany	0.8	0.6	26.3	25.6	3.8	4.8	16.4	15.7	4.7	4.9	5.1	3.9	11.2	10.9	106	11.2	16.8	18.4	4.2	4.0
Estonia	3.1	2.9	20.8	20.7	9.8	6.0	24.4	21.7	4.5	6.3	4.4	4.0	9.7	9.9	7.8	9.2	12.7	16.4	2.7	2.7
Ireland	1.0	1.0	23.6	38.9	10.7	2.6	16.0	12.9	6.3	8.1	9.8	6.1	6.8	6.9	82	9.8	15.4	12.3	2.3	1.5
Greece	3.6	4.0	13.2	13.4	9.4	2.4	24.6	24.5	4.0	3.4	4.7	4.7	10.4	17.7	6.2	4.8	19.5	21.0	4.3	4.0
Spain	2.6	2.6	18.6	17.8	11.7	5.6	22.4	23.4	4.4	4.2	4.8	3.9	8.4	11.0	7.0	8.7	16.2	18.9	3.8	4.0
France	1.7	1.6	15.5	14.1	5.8	5.5	17.9	17.6	5.4	5.2	3.9	4.1	12.9	13.0	126	13.2	21.4	22.7	3.0	3.0
Croatia	5.1	4.0	20.7	21.3	8.0	5.2	22.6	22.2	4.8	4.3	5.8	6.5	8.8	10.2	7.4	8.1	13.9	15.1	2.9	3.2
Italy	2.2	2.1	20.2	19.3	5.9	4.8	20.4	20.9	4.4	3.5	5.2	5.3	12.2	13.9	9.2	9.5	16.9	16.9	3.5	3.9
Cyprus	2.6	2.3	9.4	7.1	11.1	3.9	24.9	26.0	3.4	4.9	7.8	10.8	8.2	10.2	8.0	10.1	20.4	20.3	4.2	4.4
Latvia	3.7	3.2	15.1	16.7	8.5	5.2	28.1	25.0	4.1	4.8	5.2	5.7	11.3	13.0	5.8	7.4	15.3	15.9	2.9	3.1
Lithuania	4.3	3.3	23.8	22.1	9.5	6.6	27.5	32.2	3.9	3.5	2.9	2.2	6.6	6.7	5.3	6.6	14.4	14.5	2.0	2.2
Luxembourg	0.4	0.2	9.7	7.2	5.5	5.1	15.6	17.1	5.7	7.2	29.6	27.2	8.8	7.5	8.5	11.5	14.2	15.3	1.9	1.6
Hungary	4.0	4.5	25.9	27.0	5.4	3.4	17.9	18.9	5.2	4.9	4.9	3.5	7.6	7.8	8.3	9.2	18.0	17.8	2.8	2.9
Malta ⁽²⁾	2.2	1.3	16.2	10.6	6.2	3.8	23.5	21.1	5.7	6.9	8.3	6.9	6.5	5.5	8.4	12.6	18.0	17.7	5.1	13.6
Netherlands	2.1	1.8	18.6	15.0	5.6	4.8	20.0	21.3	5.1	4.8	6.2	7.0	7.4	6.0	13.1	15.1	19.6	21.7	2.4	2.7
Austria	1.5	1.3	23.7	21.6	6.8	6.5	22.8	22.9	3.5	3.5	4.9	4.1	9.0	10.4	82	9.5	16.8	17.5	2.7	2.8
Poland	3.0	2.4	25.4	26.5	7.7	6.9	25.6	26.2	4.2	3.9	3.9	4.1	6.0	5.0	6.6	8.1	15.2	14.7	2.3	2.3
Portugal	2.6	2.2	17.7	18.5	6.7	3.9	22.3	24.9	3.9	3.4	7.5	5.0	8.7	12.2	6.4	7.2	21.7	19.7	2.5	3.0
Romania	8.7	4.3	28.0	25.7	8.9	6.7	21.5	20.2	4.6	6.1	2.0	4.1	7.9	9.1	4.1	8.3	11.6	11.7	2.7	3.6
Slovenia	2.3	2.3	27.4	27.6	7.1	4.7	19.6	20.7	4.0	4.3	4.8	3.9	7.3	6.9	85	10.0	16.2	16.9	2.8	2.7
Slovakia	3.6	3.8	31.0	27.3	7.6	7.5	21.3	21.6	3.9	4.1	3.8	4.4	6.7	6.4	62	7.6	13.3	13.4	2.6	3.9

	Agriculture, forestry & Industry fishing		Industry		Construction		Distributive trades, transport, accommodation and food services		Information and communication		Financial and insurance activities		Real estate activities		Professional, scientific, technical, administrative and support services		Public administration, defence, education, human health and social work activities		Arts, entertainment and recreation; other services ⁽¹⁾	
Finland	2.3	2.5	28.2	20.2	6.6	6.7	16.3	15.9	4.7	5.8	2.8	2.7	10.1	12.9	6.8	8.9	19.4	21.3	2.7	3.1
Sweden	1.4	1.3	24.3	19.9	5.9	6.1	18.0	17.9	5.3	5.9	3.6	4.2	8.8	8.7	9.4	11.5	20.5	21.5	2.9	3.1
United Kingdom	0.6	0.6	15.3	13.0	6.8	6.2	17.9	18.6	6.1	6.7	7.8	7.2	12.3	12.9	11.0	12.4	18.6	18.2	3.6	4.1
Iceland ⁽³⁾	5.8	6.2	15.0	17.1	11.2	5.5	15.2	19.4	5.4	4.8	10.6	6.3	9.2	10.1	5.9	8.5	19.5	19.3	2.1	2.8
Norway	1.6	2.5	39.5	24.9	5.0	6.8	14.8	15.4	3.7	4.2	3.4	5.0	6.8	7.6	5.7	7.6	17.6	23.8	1.9	2.1
Switzerland ⁽³⁾	0.9	0.7	22.1	20.0	4.9	5.5	20.9	20.5	4.1	4.1	12.5	9.6	0.9	10	7.9	10.1	17.4	19.2	8.5	9.2
Montenegro ⁽³⁾		9.8		12.9		4.6		28.2		5.1		5.6		7.7		4.6		18.8		2.7
The former Yugoslav Republic of Macedonia	10.3	9.9	17.0	20.7	7.9	9.0	20.0	20.5	4.3	3.8	3.1	3.4	15.1	12.2	1.9	3.8	16.4	13.7	4.0	3.1
Albania ⁽³⁾	20.5	23.1	11.2	13.3	18.1	11.0	19.1	17.4	5.2	3.3	2.5	3.1	8.4	6.8	2.9	6.4	10.5	12.8	1.7	2.8
Serbia	11.4	8.5	23.0	25.9	6.3	5.6	19.0	19.2	4.1	5.2	2.9	3.7	10.4	10.4	4.9	5.5	14.3	13.0	3.7	3.0
Turkey ⁽³⁾	9.3	7.8	22.6	22.4	7.2	9.3	27.5	25.2	2.9	2.7	2.4	3.4	10.2	8.8	4.3	5.9	11.8	12.4	1.8	2.2
Kosovo ^(3,4)		12.6		20.8		8.4		20.7		2.3		4.5		10.5		2.6		16.8		0.8

⁽¹⁾ Includes also activities of household and extra-territorial organisations and bodies.

⁽²⁾ Industry and professional, scientific, technical, administrative and support services: break in series.

⁽³⁾ 2015 instead of 2016.

⁽⁴⁾ This designation is without prejudice to positions on status, and is in line with UNSCR 1244/1999 and the ICJ Opinion on the Kosovo declaration of independence

Source: Eurostat (online data code: nama_10_a10)

Източник: Евростат^{7,8}

⁷ По данни на Европейската комисия. 2018. Gross value added at basic prices, 2006 and 2016 (% share of total gross value added).

[http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Gross_value_added_at_basic_prices_2006_and_2016_\(%25_share_of_total_gross_value_added\)_YB17.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Gross_value_added_at_basic_prices_2006_and_2016_(%25_share_of_total_gross_value_added)_YB17.png). Посетен на 1.09.2018 г.

⁸ По данни на Европейската комисия. 2018. Брутна добавена стойност по базисни цени, 2006 г. и 2016 г. (дял в % от общата брутна добавена стойност) https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=National_accounts_and_GDP/bg. Посетен на 1.09.2018 г.

Браншовете с най-големи приходи от продадена продукция през 2016 г. (Фигура 2) са този на храните, напитките и тютюневите изделия; металургията и транспортното оборудване. В сравнение с 2008 г. при металургията се наблюдава намаление на приходите с 3%, докато при транспортното оборудване има тенденция към увеличаване на продажбите (4%) (ЕК, 2018с).

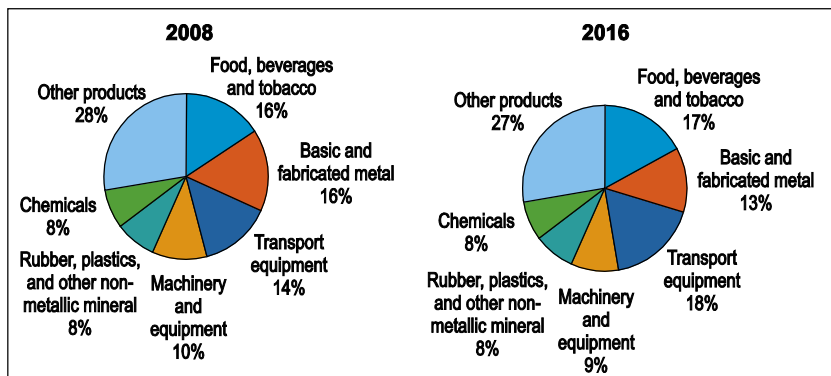
През 2015 година МСП представляват 99,1% от фирмите в преработващата индустрия в България (99,2% за 28 страни от Еврозоната). Делът на микрофирмите е по-малък от средния за ЕС, докато делът на малките и средните индустриални предприятия е по-голям в сравнение с този на ЕС-28 (Фигура 3).

Показателят оборот на заето лице нараства за малките фирми от сектор С за всички страни в ЕС (с изключение на Кипър) през периода 2008 – 2015 г. Стойността му за нашата страна е сред най-ниските в ЕС, като в същата група попадат още Естония, Латвия, Хърватия и Румъния. За всички страни в ЕС стойността нараства с нарастване на размера на предприятията.

Подобна е ситуацията с показател добавена стойност по факторни разходи, като за българските малки фирми увеличението е значително – средно около 66%. Намаляване има в Гърция, Испания, Люксембург, Кипър, Хърватия, Финландия, следователно България е сред страните, в които икономиката се възстановява сравнително бързо от последиците от финансовата криза.

Забележка: В анализа по-горе се използват данни за сектор С „Преработваща промишленост“, тъй като това е доминиращият сектор сред общо четирите индустриални сектора. Добавената стойност и броят заети лица по размерни групи за сектор С „Преработваща промишленост“ са анализирани само за 2015 г., тъй като за 2008 г. липсват данни за ЕС като цяло.

Статистическите данни и техният анализ показват, че МСП в ЕС и България са излезли от кризата и е налице нов цикъл на възходящо развитие на икономиката. Основните фактори, които ще движат българските МСП напред, са благоприятната външна среда заради възстановяващата се европейска икономика, растящата глобална търговия, нарасналото потребление в страната.

Note: EU-28: Except Cyprus, Luxembourg, Malta

Other products: Wood and paper, and printing; Other manufacturing, and repair and installation of machinery and equipment; Electrical equipment; Computer, electronic and optical; Textiles, apparel, leather and related; Pharmaceuticals, medicinal chemical and botanical; Mining and quarrying; Coke, and refined petroleum.

Source: Eurostat (online data code: DS-066341)

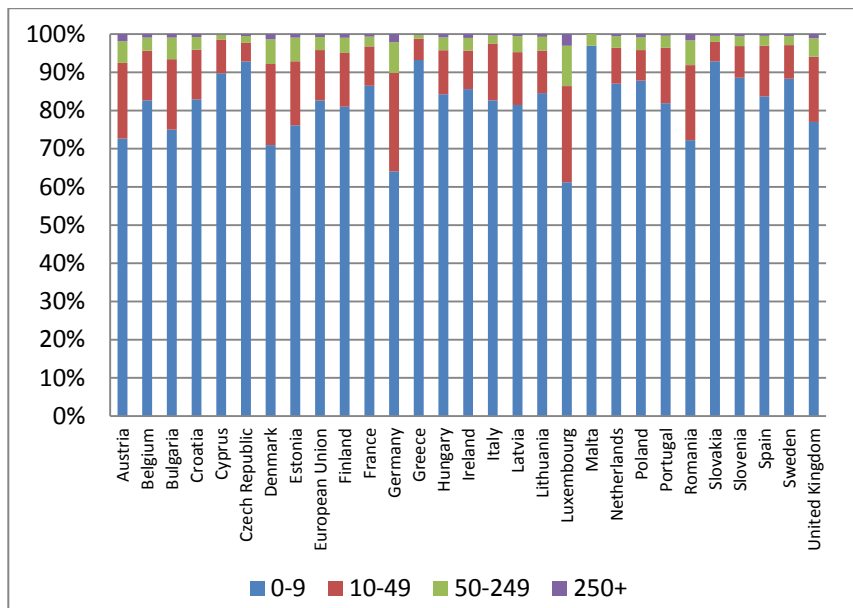
Фигура 2. Стойност на продадената продукция по производствена дейност, ЕС-28, 2008 и 2016 г.

(% от стойността на продадената продукция)

Източник: Евростат⁹

В МСП в някои индустрии обаче не се забелязва икономически подем. Например при текстилната индустрия процесът на свиване на производството продължава, защото страната губи конкурентоспособността си като аутсорсинг дестинация на такъв тип дейности. Сред основните фактори с неблагоприятно въздействие на фирмената дейност е инфлацията (3% през ноември 2017 г.). Нейното нарастване във връзка с повишената цена на енергоносителите от лятото на 2018 г. влошава допълнително финансовите резултати на производствените предприятия. Друг проблем са високите лихви по кредитите, затрудняващи достъпа до финансиране на оборотни средства в МСП.

⁹ По данни на Европейската комисия. 2018. Value of sold production by manufacturing activity EU-28 2008 and 2016 (% value of sold production). http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/0/03/Value_of_sold_production_by_manufacturing_activity%2C_EU-28%2C_2008_and_2016_%28%25_of_value_of_sold_production%29.png. Посетен на 1.09.2018 г.

**Фигура 3. Дял на предприятията в сектор С
Преработваща промишленост, през 2015 г.**

Източник: Евростат¹⁰ и собствени изчисления

След проведения анализ на текущото състояние на МСП в Европейския съюз можем да обобщим, че 99% от предприятията в ЕС и България и около 60% от добавената стойност принадлежат на категорията на МСП. Следователно конкурентоспособността на малкия бизнес е от изключително значение за икономиката на Съюза и страната. МСП не са хомогенно развиваща се група – различните предприятия допринасят неравностойно за ръста на икономиката и заетостта и имат различна производителност, като най-висока е тя при средните предприятия. Анализът на статистическите данни показва, че МСП в ЕС и страната се развиват възходящо, като нивата на основните им икономически харак-

¹⁰ По данни на Европейската комисия. 2018. Industry by employment size class (NACE Rev. 2, B-E)

http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=sbs_sc_ind_r2&lang=en.

Посетен на 1.09.2018 г.

теристики вече превишават тези отпреди началото на икономическата криза. Въпреки тази положителна тенденция при българския малък бизнес се забелязва сериозно изоставане на производителността на труда и оборота на предприятията от европейските нива, като основните причини за това са липсата на квалифицирани кадри и недостатъчните иновации в предприятията.

3. БИС и тяхната бизнес стойност за малките и средните индустриални предприятия

Бързият технологичен прогрес, непрекъснатата промяна на потребителските предпочитания, огромното разнообразие на пазара, съкращаването на жизнения цикъл на продукта изисква да се модифицират системите за фирмено управление, като се вземат предвид най-новите постижения в областта на интелигентния анализ на бизнес данни. Новата информация, появила се в резултат на промените, налага вземането на нови решения, съобразени с новото състояние на средата. Приложението на БИС при подготовката и вземането на управленски решения е възможен подход за постигане на конкурентно предимство. Освен като инструмент за иновации в управленската дейност БИС могат успешно да оптимизират фирмените бизнес процеси в производствените фирми. Значителна част от малките и средните предприятия обаче не познават сложната същност и огромните възможности на модерните БИ технологии. Ето защо една от задачите на настоящата работа е да се изследва значението на БИС за ефективното управление на индустриалните МСП.

Системите, подпомагащи вземането на решения (СПВР, Decision Support Systems), са създадени през 60-те години на миналия век с цел да подпомагат служителите в организациите в процеса на вземане на управленски решения и да повишат фирмената ефективност и ефикасност (Илиева 2010). Тези системи обаче не са достатъчно ефективни. Някои от недостатъците на СПВР са следните:

- бавни са и не могат да предоставят навременни решения;
- не са в състояние да следят поведението на конкурентните фирми;
- не могат непрекъснато да отчитат фирмената производителност.

Съвременните предприятия се нуждаят от бърза обработка на управленска информация със системи, които могат да анализират бизнес резултатите на фирмата и нейните конкуренти. Така в края на 80-те години на миналия век се стига до създаването на БИС, способни да се справят със сложните аналитични дейности в организациите.

Понятието „бизнес интелигентност“ е предложено от Howard Dresner през 1989 г. като обобщаващ термин, който описва „концепции и методи за подобряване вземането на решения в бизнеса чрез използване на подпомагащи системи, базирани на факти“ (Power 2007). Съгласно с дефиницията на Dresner бизнес интелигентността не е отделна система, а съвкупност от приложна архитектура, бази от данни и математически методи за обработка на данни и информация. БИС предоставят разнообразни БИ инструменти: от традиционни форми на заявки и аналитична онлайн обработка до интелигентен анализ на данни (Data mining), балансирана система от показатели и осигуряване на подходящо визуализиране.

През 90-те години много компании осъществяват сериозни инвестиции за придобиване и внедряване на фирмени приложения като ERP, SCM и CRM и за свързване с бизнес партньорите си чрез интернет и традиционни средства като EDI. Ползите от тези инвестиции са: повишена ефективност на трансакциите, подобрена интеграция на вътрешните процеси, автоматизация на дейностите в back-офиса, видимост на статуса на трансакциите и редуциране на разходите за споделяне на информация. Някои от внедрените фирмени приложения разполагат с вградени БИ възможности (т.нар. вградена БИ), но са необходими допълнителни инвестиции за по-добър контрол на ежедневните бизнес дейности. Така чрез ERP системите фирмите вече проследяват статуса на поръчките, складовите наличности и обслужването на клиентите в реално време, SCM системите разполагат с функционалност за планиране, а CRM системите предоставят функционалност за управление на продажбите и на колцентър. С помощта на склад за данни всички тези фирмени приложения заедно с останалия фирмен софтуер се превръщат в източници на данни за БИ.

Усъвършенстването на складовете за данни през 90-те години на миналия век позволява на организациите да анализират огромните количества „сурови“ трансакционни данни, събрани от фирмените приложения. Логично исторически първите фирми, които внедряват БИ, са големи компании от областта на финансовите услуги, телекомуникациите, търговията на дребно, като техните маркетингови мениджъри използват трансакционните данни, за да увеличат фирмените приходи и рентабилност.

В края на 90-те години в много от големите предприятия вече са внедрени фирмени приложения и се търсят начини за тяхното приложение в стратегическото фирмено управление, управлението на приходите от клиентите, усъвършенстването на веригата за доставки и повишаването на производителността на операциите чрез подобряване на бизнес процесите във фронтофиса (управление на продажбите и управление на маркетингови кампании) и подобряване на т.нар. непреки бизнес процеси (бюджетиране и бизнес планиране). Междувременно някои технически проблеми са успешно преодолені, достъпът до складове за данни е разширен и те вече се ползват от повече фирмени отдели и поделения и от фирми от индустрии, в които внедряванията дотогава изостават.

Така срещата между потребностите на фирмите да оползотворят събраната информация и техническата възможност да се предостави достъп до нея за подпомагане на разнообразни бизнес процеси, логично води до появата на съвременните иновативни БИ инструменти (Lönnqvist et al. 2006; Singh and Singh 2013; Trinh et al. 2012).

Днес пазарът на БИС се развива с бързи темпове. Според данни на Statista увеличението на приходите от продажби на бизнес интелигентен и аналитичен софтуер през 2016 г. спрямо предходната година е 6,7%, като достига 17,08 милиарда долара¹¹. Според прогнозите на Gartner 2018 година ще донесе значими промени в сегмента на БИС под влиянието на технологии като интернет на нещата и бързото развитие на електронната търговия. Тенденциите в развитието на БИ през 2018 г. са: изкуствен интелект, мул-

¹¹ Statista 2018. Worldwide business Intelligence and analytics software market revenue from 2010 to 2020 (in billion U.S. dollars).
<https://www.statista.com/statistics/294653/enterprise-software-revenue-worldwide/>
Посетен на 1.09.2018 г.

тиоблачни изчисления, разширена обработка на естествен език, разширена интелигентност в реално време, отворени данни, усъвършенствани анализи и прогнозна поддръжка (Richardson et al. 2018, Янкова и др. 2018).

БИ инструментите предлагат разнообразни предимства за бизнеса – увеличават взаимодействието между потребителите, гарантират лесен достъп до информацията, редуцират разходите, улесняват адаптацията на компанията към действителността (Lönnqvist et al. 2006).

БИ свързва данни от разнообразни системи, предоставяйки информация за рутинните дейности във фирмата, позволявайки на организацията да анализира различни аспекти на своята производителност (Guarda et al. 2012).

БИ позволява да се определи производителността на фирмите, да се диференцират бизнес проблемите, да се интегрира сложна и разнообразна информация, да се прогнозира бъдещето на бизнеса и да се вземат необходимите решения за осъществяването на промените (Singh and Singh 2013).

Тъй като БИ се занимава с планирането на адаптацията на фирмата към промените, тя може да се разглежда и като система за ранно предупреждение на бизнеса (Trinh et al. 2012).

Ролята на БИС не се определя от размера на предприятието, а произтича от значението на БИ за управлението на бизнес процесите (Gäre and Melin 2011). Наличието на материални, човешки, финансови, информационни и други потоци данни и динамиката на средата обуславят необходимостта от прилагане на инструментариума за БИ при решаване на конкретни задачи и в малките, и в големите фирми. Значението на БИС и тяхното влияние върху организациите нарастват през годините. От прости и статични приложения БИС еволюират до приложения за стратегическо планиране, управление на взаимоотношенията с клиентите, мониторинг на операциите, рентабилност на приходите (Negash and Gray, 2008).

Дълго време БИС са внедрявани единствено в големите корпорации, но понастоящем БИС се разпространяват успешно и в МСП. Причините днес БИ инструментите за вземане на решения да намират все по-често приложение в дейността на МСП, са следните:

1. Достъпност – качествените изменения в информационните технологии водят до появата на нови начини за достъп до софтуера (например софтуер като услуга), което съществено намалява разходите за бизнес софтуер, скъсява цикъла на въвеждане в експлоатация и силно опростява експлоатацията и обслужването;
2. Ползност – усъвършенстването на БИ улеснява работата с БИС и прави приложенията по-поллезни за фирмите, като ги интегрира с останалия фирмен софтуер;
3. Онлайн търговия – развитието на интернет и информационните технологии предоставят възможност на малките компании да работят на глобалния пазар, използвайки електронна търговия, и се налага да се съобразяват с многобройни потребители с разнообразни и бързоменящи се предпочитания;
4. Интернационализация – приложението на БИ е императив за МСП в съвременната глобална и динамична бизнес среда.

Въпреки че малките фирми също изпитват необходимост от БИ, процентът на внедрявания в тях е все още много по-малък в сравнение с големите компании (Cheung and Li 2012).

Понастоящем водещите доставчици на ИКТ решения по света са насочили своето внимание към малкия бизнес, но съществуват сериозни проблеми, пречещи на внедряването на БИ в МСП:

- икономически – поради органичения бюджет и липсата на финансиране внедрените интегрирани системи в малкия и средния бизнес са все още малко, а техният избор се осъществява основно според цената, а не според функционалността или съвместимостта с предприятието;
- организационно-управленски – недостатъчната информираност на собствениците и/или мениджърите за ползите от БИ стопа прилагането на новите технологии за повишаване на производителността на труда и ефективността на бизнеса; липсата на ИТ отдел също затруднява процеса на внедряване, като се налага допълнително обучение на служителите.

Както големите, така и малките индустриални предприятия прилагат БИ в две основни направления от дейността си:

- усъвършенстване на фирменото управление – като планиране, контролинг, измерване, мониторинг, прогнозиране, управление на промените;
- подобряване на производствените процеси – мониторинг и прогнозиране, автоматизирана обработка на потребителските поръчки и/или вземанията от клиенти, управление на снабдяването и/или задълженията към доставчиците с оглед на повишаване на приходите, редуциране на разходите или и двете.

В индустриалните предприятия, включително в МСП, приоритет са задачите, свързани със снабдяването, производството, продажбите и маркетинга. Тук БИ намира многобройни приложения при вземането на решения в направления като взаимоотношения с клиентите, управление на складови наличности, финансово моделиране.

При производството на потребителски стоки специфични задачи са: оценка на търсенето по продукт и отделни негови характеристики, сезонни колебания в търсенето, оценка на влиянието на демографските фактори и региона върху търсенето. За раздели 19 – „Производство на кокс и рафинирани нефтопродукти“, 20 – „Производство на химични продукти“, 22 – „Производство на изделия от каучук и пластмаси“, и 24 – „Производство на основни метали“, често се налага решаване на задачата за създаване на модел за оптимално управление на производствения процес. С помощта на методи на БИ може да се разкрият зависимости между параметрите на процеса и характеристиките на крайния продукт (предсказващо моделиране) (Meré et al. 2005).

В експортноориентираните индустриални предприятия основни задачи са: анализ на типове повреди, групирани по марки и модели на произвежданите продукти.

В производствените фирми с много клиенти е подходящо въвеждането на решения за управление на взаимоотношенията с клиента и бизнес анализи. Това позволява да се разширят възможностите на предприятието за задържане на съществуващите клиенти, за повишаване на тяхната лоялност, за привличане на нови клиенти, тяхното профилиране, за повишаване на качеството на услугите без допълнителни разходи. Управлението на взаи-

моотношенията с клиентите е елемент от маркетинговата стратегия на всяко модерно предприятие. CRM системата, ERP софтуерът, системата за продажби, системите за фактуриране, колцентрове, счетоводните системи лесно се интегрират с БИ инструментите. С тяхна помощ маркетингът и мениджмънтът на предприятието успешно управляват фирмените клиенти (потребители, доставчици, партньори) и контактите с тях (срещи, писма, телефонни обаждания, продажби), а също така и бизнес процесите, в които те участват.

Ако производственото предприятие сключва сделки онлайн, използвайки електронна търговия, много от компонентите за успешен анализ на данни са налице (огромно количество надеждни данни, възможност за измерване на възвръщаемостта на инвестициите в маркетингови кампании, на степента на задържане и отпадане на клиентите). В случая БИС се интегрира със системата за електронна търговия чрез подходящ трансфер на данни от системата за обработка на трансакциите към склада от данни. Ползите са свързани с по-добро изучаване на потребителските предпочитания и потребности, готовността за покупка на определени стоки, отношението към предлаганите продукти (Кашева и др. 2011).

БИС обединяват цялата фирмена информация и позволява лесен достъп до големи количества данни в индустриалните МСП. Закупуването на качествени бизнес интелигентни решения вече не е скъпоструваща инвестиция за МСП. Чрез итеративен процес на вземане на решения БИС дават възможност на индустриалните фирми независимо от техния размер и дейност да внедрят организационни и процесни иновации, бързо да се адаптират към промените, като се справят дори с неочакваните изменения в средата. Идентифицирането на нови възможности и използването на ефективна стратегия, базирана на знания, може да даде на бизнеса предимство в конкурентния пазар и дългосрочна стабилност.

4. Опитът от приложението на БИС в малките и средните европейски предприятия

Проблемът за приложението на БИ в МСП все още не е изследван достатъчно добре. Освен това значителна част от проучванията се отнасят само за отделни държави, райони, икономи-

чески дейности или групи от предприятия и засягат приложението на отделни компоненти на БИ, като складове за данни, облачна БИ, мобилна БИ, вградена БИ.

Независимо от многопосочните ползи от внедряването на БИ много МСП все още не са склонни да прилагат тази нова технология (Grabova et al. 2010). Недостатъчното разпространение на БИ в МСП влияе върху тяхната способност да се конкурират с по-големите организации.

В проучване за приложението на информационните технологии и цифровата трансформация на МСП, осъществено от Microsoft и Hult International Business School през 2017 г., участват почти 13 000 малки и средни предприятия от 19 европейски държави. 41% от организациите споделят, че са инвестирали достатъчно в имплементиране на информационни технологии, докато повече от една трета (37%) твърдят, че са инвестирали твърде малко. Независимо от важността на клиентите за просперитета на фирмите за взаимодействие с тях се разчита предимно на остарели технологии: имейл комуникация (34%), лице в лице (26%) и телефон (21%) и само 4% използват електронна търговия и социални медии. Изводите от изследването сочат, че внедряването на подходящи информационни технологии и решения е от ключово значение за оптимизиране на бизнес процесите и постигане на растеж за МСП¹² (Microsoft 2017).

В друго проучване, проведено през 2010 г. в Горна Силезия, Полша, вземат участие 20 МСП (10 от тях се занимават с търговска дейност, 10 работят в сферата на услугите, като 3 от тях са консултантски фирми). Интервюирани са мениджъри на фирми и ИТ експерти. Регионът е предпочетен поради бързото му икономическо развитие, високата гъстота на населението, наличието на множество МСП от различни сектори на икономиката и големия брой ИТ компании. Един от етапите на проучването предвижда провеждането на дълбочинно интервю и има за цел да установи доколко МСП осъзнават потребността от внедряване и използване на БИС. Получените отговори показват недвусмислено, че

¹² economy.bg. 2017. 3.9 трлн. евро е добавената стойност на МСП в Европа. <https://www.economy.bg/economy/view/27787/39-trln-evro-e-dobavenata-stojnost-na-MSP-v-Evropa-/> Посетен на 1.09.2018 г.

МСП (всички 20 фирми) проявяват значителен интерес към БИС и са запознати с ползите от тях – повишаване на конкурентоспособността и по-добро управление на информационните ресурси. МСП ползват БИС основно за отчети и справки, като предпочитат евтини и лесни за поддръжка системи. Продължителността на внедряването варира в интервала от няколко дни до няколко месеца. Интуитивният интерфейс съкращава продължителността на подготовката на потребителите за работа с БИС (Olszak and Ziemia 2012).

През 2008 г. изследователски екип от Техническия университет в Кемниц провежда анкетно проучване, посветено на възприемането на БИ от МСП от провинция Саксония във Федерална република Германия. Участват управители и ИТ мениджъри на 452 МСП, като обработените данни показват, че в 214 от анкетиранияте МСП (47,1%) е внедрена БИС. Разпределението на фирмите от извадката по индустриални сектори е равномерно: 25% от фирмите работят в сферата на услугите; 23% – производство; 14% – софтуер/ИТ, а останалите 38% се състоят от фирми от 12 други сектора.

След клъстерен анализ с 12 променливи са идентифицирани 4 типа МСП, като всяка от четирите групи от фирми се характеризира със специфични ползи и предизвикателства по повод на внедряването на БИ.

Клъстер 1 (бързоразвиващи се В2С фирми) обхваща 19% от МСП и се характеризира с бърз икономически растеж и ниска ориентация към бизнес потребителите. С внедряване на БИС компаниите от този тип могат да постигнат значително намаление на разходите си, но срещат сериозни проблеми с избора на решение и качеството на данните.

Клъстер 2 (фирми с фокус върху съвместната работа) включва 14% от МСП, като тук подобренията при работата с данни и намалението на разходите са под средните. С изключение на интеграцията на множество интерфейси, останалите предизвикателства при въвеждането на БИС получават оценки под средните.

Клъстер 3 (В2В компании от сферата на услугите) се състои от 1/3 от фирмите. И ползите, и предизвикателствата са получили ниски оценки.

Клъстер 4 (продуктовоориентирани компании) заема най-голям дял (35% от МСП). Характеризира се с оценки на ползите, по-големи от средните, като проблемите при употребата на БИС са малко.

Географски Саксония се намира в центъра на ЕС, следователно икономическите условия тук са подобни на тези в останалата част на Съюза. От друга страна обаче, особената история на Източна Германия с преобладаващ брой новосъздадени компании може да породи съмнения по повод на валидността на направените изводи. Независимо от посочените ограничения получените резултати са полезни за фирмите, планиращи да внедрят БИ решение, за БИ консултантите и БИ доставчиците (Scholz et al. 2010).

През 2012 г. 45 МСП, занимаващи се с производство на машини с общо и специално предназначение, от окръг Удине, Италия, вземат участие в анкетно проучване, посветено на приложението на складовете за данни (СД). В региона преобладават МСП, а машиностроенето е водещ раздел на промишлеността. По предварителни сведения фирмите в сектора не са склонни да инвестират в технологии, които не са пряко свързани с производителността. Изследваните МСП са разделени в три групи според броя заети: 21 – 50, 51 – 100 и над 100 броя заети. В групата на средните и големите предприятия участват всички фирми със съответния размер, а групата на малките фирми е представителна извадка, като са включени само фирмите с най-големи приходи по продуктови групи. Проучването е осъществено по два метода – персонално интервю (лице в лице) с ИТ мениджърите на всички големи фирми и малките и средните фирми, използващи складове за данни (33 въпроса), и телефонно интервю (само с 10 въпроса от закрит тип) за малките и средните фирми без СД. Въпросите в анкетната карта са свързани с общата структура на фирмата; характеристиките на използваните бизнес информационни системи, специфичните за сектора анализи на данни и използваните за тази цел инструменти; начина на употреба на СД, ако такъв е наличен, и планове за бъдещето.

Основните задачи на изследването са: да се определи кои фирми използват СД, какъв е техният профил, какво е отношението им към използваните средства и какви са перспективите пред тях. Първоначалната хипотеза на авторите е, че СД се използват предимно в средните и големите фирми, а малките фирми проя-

вят сериозен интерес към внедряването им. Аргументите на авторите в подкрепа на тази хипотеза са характеристиките на малките фирми: количеството данни не е голямо, събирането на данни не е изцяло компютризирано, малките фирми не са склонни да инвестират и не отдават голямо значение на новите технологии и иновативните практики. Авторите допускат още, че фирмите, които прилагат БИ, са по-високотехнологични и иновативни. Предполага се също, че фирмите с износ и чуждестранни контрагенти използват в по-голяма степен СД, тъй като се налага да следят позициите си на глобалния пазар.

Резултатите от изследването показват, че средно 24% от МСП (50% от големите предприятия, 21% от средните предприятия и 0% от малките предприятия) използват СД. Съществен е делът на фирмите (26% от МСП, 33% от малките предприятия), които планират в бъдеще да използват СД, а 11% от МСП (20% от малките предприятия) визират близко бъдеще. 66% от компаниите, използващи СД, са експортноориентирани. 66% от фирмите от сектор „Електроника и автоматика“ използват СД, т.е. потвърждава се хипотезата, че високотехнологичните компании са по-склонни да възприемат иновативни инструменти в работата си. В 90% от случаите СД се актуализира ежедневно и автоматично.

Профилът на фирмите, прилагащи в дейността си СД, е следният: средни или големи високотехнологични предприятия с дългогодишна утвърдена и трайна позиция на пазара и висок процент на експортна продукция (Pighin and Marzona 2012).

През 2015 г. в Словения е проведено изследване, посветено на факторите, влияещи върху различните етапи на внедряването на БИС, като в анкетно проучване участват 181 МСП. С цел да се гарантира по-висока валидност на данните, с попълването на анкетните карти са ангажирани изпълнителни директори, мениджъри на фирми и ИТ експерти. Индустиалният профил на извадката е следният: 50,3% от респондентите са от сектора на услугите, 24,3% – от производството, и 25,4% – от дистрибуторския сектор.

За обработка на данните е използван методът на частичните най-малки квадрати. Идентифицирани са седем основни фактора: разходи, БИС като част от ERP система, мениджърска подкрепа, култура за вземане на рационални решения, шампион (лидер) на

проекта, среда за организационните данни и готовност на организацията, които са статистически значими за процеса на възприемане на БИС. Селектираните фактори са в основата на предложения концептуален модел на възприемането на БИС. Резултатите показват, че относителното предимство не е статистически значим фактор за възприемането на БИС в МСП. Това твърдение обаче е в противоречие с изводите от предходни подобни изследвания, че относителното предимство на ИТ иновациите е значим фактор за възприемане на информационните системи. Независимо от този факт може да се направи извод, че както фирмите с внедрени БИС, така и фирмите без БИС са добре запознати с предимствата на БИС (Puklavac et al. 2017).

За много от МСП облачната БИ (с месечна цена за 1 потребител приблизително 500 щатски долара) е скъп продукт. Алтернативните БИ решения по поръчка пък изискват немалки инвестиции за обучение на нетехническите потребители във фирмата. Хостването на БИ изисква високотехнологична и често скъпоструваща инфраструктура. Съществуват разнообразни БИ решения, но МСП не разполагат със знания как да подберат подходящото решение. Изграждането на БИ решения на място във фирмата е сложна задача, изискваща познания в областта на моделирането на данни и СД. Въпреки негативното влияние на споменатите ограничения съществуват редица приемливи за МСП варианти за внедряване на БИ. За да преодолеят бюджетните ограничения, фирмите могат да изберат нискоценово БИ решение. Например т.н. flagship продукти на Microsoft се доставят с вграден БИ модул. Фирмите, разполагащи с MSDN лиценз, могат да ползват безплатно стандартното БИ решение на Microsoft. За съжаление, тези алтернативи не са известни на голяма част от МСП или пък те не разполагат с експерти, които да ги оползотворят. Средна английска индустриална фирма (AGGORA Group) разполага със система за генериране на справки (собствена разработка), създадена преди 10 години. За да планира бъдещо разширяване на дейността си, фирмата се нуждае от съвременно БИ решение и печели финансиране по схема „Партньорство за трансфер на знания“ (InnovateUK 2016). В изпълнение на дейностите по проекта е назначен ИТ експерт, който под ръководството на университетс-

ки преподавател проучва възможностите за внедряване на БИС във фирмата. В рамките на проекта новоназначеният ИТ експерт внедрява подходящо за дейността на фирмата БИ решение на основата на наличния във фирмата сървър за бази данни (Microsoft SQL Server) и БИ софтуер от нисък ценови клас (Power BI). Предложената комбинация не изисква продължително обучение на бъдещите потребители. Направените разчети показват, че само за 6 месеца с помощта на новосъздадената БИС ще се спестят разходи на стойност 30 хиляди лири при годишен оборот на фирмата от 25 милиона лири (Raj et al 2016).

У нас през периода 2009 – 2010 г. екип от изследователи от Стопанската академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, Университета за национално и световно стопанство – София, и Икономическия университет – Варна, работи по проект „Методология за изграждане на разпределена бизнес интелигентна система в малки и средни предприятия“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“. Целта е да се проучи състоянието на информационната среда в МСП и да се предложат конкретни решения в областта на бизнес интелигентните системи. В рамките на проекта съвместно със СЮ България в средата на 2009 г. е реализирано проучване сред 39 предприятия от малкия и средния бизнес, посветено на приложението на бизнес софтуера в МСП. Получените резултати показват, че броят на предприятията, които използват ERP системи, е нисък (13%), а едва 5% отбелязват софтуер от типа БИС¹³.

По отношение на използването на ERP системи в Европа данните показват, че през 2017 г. ERP системи имат 34% от европейските предприятия, а България изостава значително и заема 25-о място (23%). За ЕС-28 процентите за употребата на ERP системи по размерни групи са следните: 28% за малките предприятия и 57% за средните предприятия¹⁴.

¹³ Кръстева, Н. 2010. Малките и средни фирми у нас не оползотворяват потенциала на ИТ.

http://cio.bg/3118_malkite_i_sredni_firmi_u_nas_ne_opolzotvoryavat_potenciala_na_it
Посетен на 01.09.2018 г.

¹⁴ ЕК, E-business integration. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=E-business_integration%20#Enterprise_resource_planning_28ERP_29 E-business integration 2017 – graphs and tables Посетен на 01.09.2018 г.

Според данните на НСИ се забелязва трайна тенденция към увеличаване на използването на ERP системи сред българските МСП, което се дължи основно на появата на пазара на специфични за този сегмент решения на по-достъпни цени от 4% на 20% при малките и от 10,1% на 35,5% при средните фирми за ERP съответно през 2008 и 2017 г.¹⁵ Независимо от напредъка в разпространението на ERP системи у нас българските МСП все още изостават значително от средното за ЕС ниво.

В пилотно анкетно микропроучване, проведено в рамките на научноизследователския проект „Предизвикателства и бариери пред задълбочаване на интеграционните процеси за новоприетите страни – членки на ЕС (на примера на България)“ през м. август 2018 г. в Южния централен район вземат участие 3 индустриални предприятия. Регионът е предпочетен поради наличието на множество промишлени предприятия от различни сектори на икономиката и бързото му икономическо развитие. В региона преобладават МСП, а автомобилната индустрия и машиностроенето са водещи раздели на промишлеността. Две от предприятията се занимават с производство на машини и оборудване с общо и специално предназначение, а третото предприятие произвежда хартия, картон и изделия от хартия и картон. Формата на собственост е разнообразна – еднолично акционерно дружество, акционерно дружество и дружество с ограничена отговорност. Едно от предприятията е поделение на интернационална компания. Всички предприятия са експортноориентирани.

Проучването има за цел да се установи до каква степен индустриалните предприятия възприемат и как те използват бизнес интелигентния софтуер за постигане на своите стратегически бизнес цели. Интервюирани са мениджъри или ИТ експерти на фирмите. В две от предприятията са внедрени ERP системи (50% от МСП). Получените отговори показват, че индустриалните предприятия (включително и МСП) проявяват значителен интерес към БИС и са запознати с ползите от тях – подобро обслужване на клиентите; подобряване на оперативната ефективност (100%), адаптиране към новите пазарни условия с цел конкурен-

¹⁵ НСИ, Предприятия, които са използвали система за управление на ресурсите (ERP) https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/query.jsf?x_2=715 Посетен на 01.09.2018 г.

тоспособност (100% от МСП), подобряване на качеството на продуктите; увеличаване на приходите; повишаване на печалбата; идентифициране на слабите места (66%, 50% от МСП). Нивото на зрелост на БИ се определя като много ниско, ниско и умерено. Само едно от предприятията разполага с екип от бизнес потребители, ИТ специалисти и анализатори на данни, които съвместно дефинират БИ стратегията и БИ изискванията (50% от МСП). 2/3 от предприятията (50% МСП) планират в близко бъдеще да внедрят инструменти за съвместна работа и групово вземане на решения. 66% от предприятията (50% МСП) използват в дейността си склад за данни. МСП ползват БИС в отделни направления от дейността, докато в голямата компания БИ се прилага в няколко отдела, и то с известна координация на употребата ѝ. Основните предизвикателства при реализацията на БИ проектите са изборът на конкретна БИ система (66%) и финансирането на БИ проектите.

За да се преодолее проблемът с избора на подходяща БИС, предлагаме да се създаде нова, интерактивна информационна система за подпомагане на вземането на решения при многокритериални задачи чрез класически и модерни методи за наредба на алтернативи. Системата ще реализира някои основни алгоритми за многокритериална наредба с точни и размити оценки и тегловни коефициенти за анализ на алтернативи. Трябва да се апробира работоспособността на новата софтуерна система при решаване на задачата за избор на бизнес интелигентна система.

Основният принос на работата се състои в предлагането на архитектура и разработването на съответен прототип на интерактивен софтуерен продукт, подпомагащ вземането на групови многокритериални решения чрез алтернативни методи за МКА и техни комбинации. Специфичните особености на предложението са следните:

- потребителят ще разполага с набор от предварително дефинирани матрици на решенията, съобразени с изискванията към БИС по индустрии;
- крайната наредба ще може да се формира и чрез комбинации от методи за многокритериален анализ.

След направения обзор на особеностите на приложението на БИ в европейските МСП може да се направят следните изводи:

- БИС се прилагат успешно в нарастващ брой МСП независимо от икономическата им дейност;

- Съществуват специфични особености в начина на употреба на БИС в отделните индустрии;
- Изборът на конкретна БИС трябва да съответства на спецификата на дейността на индустриалната фирма (високотехнологична, експортноориентирана, вида на производствената дейност и др.);
- Въпросът: „Коя БИС е най-подходяща за дадена индустриална фирма?“, няма еднозначен отговор. Възможно е изборът на БИС да се автоматизира с подходящ софтуер за многокритериална наредба.

Заклучение

В работата са представени съвременните БИ технологии и специфичните особености на тяхното имплементиране в МСиП. Проведеният сравнителен анализ на българските и европейските МСП показва сериозно изоставане на производителността на труда в България и необходимост от повишаване на конкурентоспособността на малкия бизнес. Систематизирани и анализирани са основните ползи и факторите, влияещи върху разпространението на БИС в МСП, като е показано, че БИ е иновативна технология, неутрална по отношение на размера и икономическата дейност на бизнеса. След анализ на резултатите от предходни изследвания за употребата на БИС в МСП в пет европейски страни и България е изведено значението на подходящия избор на БИС, като се отчитат технологичните, организационните и процесните особености на МСиП. Предложен е усъвършенстван метод за избор на БИС, като новост тук е, че потребителят ще има достъп до предварително дефинирани матрици на решенията, съобразени с изискванията към БИС по индустрии, а крайната наредба ще може да се формира на базата на метаметоди за многокритериален анализ. Внедряването на подходящ софтуер за автоматизация на вземането на решения в МСиП ще разкрие нови източници за развитие на производството, ще изясни кои са причините за намаляване на резултатността и ще повиши ефективността на управлението.

Благодарности: Разработката е частично финансирана като част от работата по два научноизследователски проекта: ФП17 ФИСН 012 „Предизвикателства и бариери пред задълбочаване на

интеграционните процеси за новоприетите страни – членки на ЕС (на примера на България)“ и BG05M2OP001-1.002-0002 „Дигитализация на икономиката в среда на Големи данни“ (ДИГД).

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Cheung, C., Li, F. (2012). A quantitative correlation coefficient mining method for business intelligence in small and medium enterprises of trading business. *Expert Systems with Applications*, 39, 6279 – 6291.
2. Gäre, K., Melin, U. 2011. SMEs need formative infrastructure for business transformation. *Journal of Enterprise Information Management*, 24: 520 – 533.
3. Grabova, O., Darmont, J., Chauchat, J.-H., Zolotaryova, I. (2010). Business intelligence for small and middle-sized enterprises. *ACM SIGMOD Record*, 39: 39 – 50.
4. Guarda, T., Santos, M., Pinto, F., Augusto, M., Silva, C. 2012. Business Intelligence as a Competitive Advantage for SMEs. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 4(4): 187 – 197.
5. Ilieva, G., Yankova, T., Klisarova-Belcheva, S. 2015a. Cloud Business Intelligence: Contemporary Learning Opportunities in MIS Training. In: *Proc. of the 7th Balkan Conference on Informatics*, Craiova, Romania, 2015, 25 – 32.
6. Ilieva, G., Yankova, T., Klisarova-Belcheva, S. 2015b. Big Data Based System Model of Electronic Commerce. *Trakia Journal of Sciences*, 13(1): 407 – 413.
7. Klisarova-Belcheva, S., Ilieva, G., Yankova T. 2017. Business Intelligence and Analytics – Contemporary System model. *Trakia Journal of Sciences*, 15(1): 298 – 304.
8. Lönnqvist, A.; Pirttimäki, V.; Karjaluo, A. 2006. Measurement for Business Intelligence in a Finnish Telecommunication Company. *Electronic Journal of Knowledge Management*, 4(1): 83 – 90.
9. Meré, J. B. O., M. C. Limas, F. J. M. de Pison Ascacibar, A. G. Marcos 2005. Data mining in industrial processes. *Actas del III Taller Nacional de Minería de Datos y Aprendizaje*, TAMI-DA2005, 57 – 66.

10. Microsoft and Hult International Business School. 2017. Good Company. A Study of SMEs Across Europe by Microsoft with Hult International Business School, 17 p.
11. Negash, S., Gray, P. 2008. Business intelligence. F. Burstein, & C. W. Holsapple (Eds.), Decision support systems Berlin: Springer, 175 – 193.
12. Olszak, C. M., Ziemba, E. 2012. Critical Success Factors for Implementing Business Intelligence Systems in Small and Medium Enterprises on the Example of Upper Silesia. Interdisciplinary Journal of Information, 7: 129 – 150.
13. Pighin, M., Marzona. A. 2012. Data value in decision process: Survey on decision support system in small and medium enterprises. MIPRO, 2012 Proceedings of the 35th International Convention, IEEE, 1993 – 2000.
14. Power, D. J. 2007. A brief history of decision support systems. DSSResources.com, <http://DSSResources.com/history/dsshistory.html>, version 4.0, March 10, 2007. Посетен на 1.09.2018 г.
15. Puklavec, B., Oliveira, T., Popovič, A. 2017. Understanding the determinants of business intelligence system adoption stages: An empirical study of SMEs. Industrial Management & Data Systems, 118(1): 236 – 261.
16. Raj, R., Wong, S., Beaumont, A. 2016. Business Intelligence Solution for an SME: A Case Study. Proceedings of the 8th International Joint Conference on Knowledge Discovery, Knowledge Engineering and Knowledge Management (IC3K 2016) 3: KMIS: 41 – 50.
17. Richardson, J., Tapadinhas, J., Howson, C., Sallam, R., Idoine, C., Woodward, A. 2018. Critical Capabilities for Analytics and Business Intelligence Platforms. Gartner.
18. Scholz, P., Schieder, C., Kurze, C., Gluchowski, P., Böhringer, M. 2010. Benefits and challenges of business intelligence adoption in small and medium sized enterprises. Proceedings of the 18th European Conference on Information Systems. 32. <http://aisel.aisnet.org/ecis2010/32> Посетен на 1.09.2018 г.

19. Singh, H., Singh, B. P. 2013. Business Intelligence: Effective machine learning for business administration. International Journal of IT, Engineering and Applied Sciences Research (IJEASR), 2 (1): 13 – 19.
20. Trinh, P., Molla, A., Peszynski, K. 2012. Enterprise Systems and Organizational Agility: a Review of the Literature and Conceptual Framework. Communications of the Association for Information Systems, 31: 167 – 193.
21. Владимиров, Ж. 2011. Глобални предизвикателства пред малките и средните предприятия. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 236 стр.
22. Дамянов, Д. 2010. Малък и среден бизнес. Организация и управление. Темпора, 208 стр.
23. Дочев, И. (ред.) 2011. Антикризисно управление на индустриалните фирми. Авангард Прима, 356 стр.
24. Дочев, И. 2008. Предизвикателствата пред промишлеността. Алтернативи 4: 30 – 37.
25. Дракър, П. 2002. Иновации и предприемачество. Класика и стил, 337 стр.
26. Европейска комисия. 2017b. Bulgaria – 2017 SBA Fact Sheet. <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/29489>. Посетен на 1.09.2018 г.
27. Европейска комисия. 2017a. 2017 SBA Fact Sheet & Scoreboard European Union. <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/29489>. Посетен на 1.09.2018 г.
28. Европейска комисия. 2018a. Малки и средни предприятия 2015. 05.2018, <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/bg/sheet/63/малки-и-средни-предприятия>. Посетен на 1.09.2018 г.
29. Европейска комисия. 2018b. Промишлена политика на ЕС. <http://www.consilium.europa.eu/bg/policies/eu-industrial-policy/>. Посетен на 1.09.2018 г.
30. Европейска комисия. 2018c. Национални сметки и БВП. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=National_accounts_and_GDP/bg. Посетен на 1.09.2018 г.
31. Илиева, Г. 2016. Управленски информационни системи, УИ „Паисий Хилендарски“, 109 стр.

32. Илиева, Г., Янкова, Т., Клисарова-Белчева, С. 2018. Бизнес интелигентност – практика и критерии. Под печат. 6 стр.
33. Кашева, М., Атанасова, Т., Василев, Ю., Сълова, С., Куюмджиев, И., Пенчев, Б. 2011. Изследване на бизнес интелигентните системи за малки и средни предприятия. Издателство „Наука и икономика“, Варна, 112 стр.
34. Национален статистически институт. 2018а. Данни за МСП: https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/query.jsf?x_2=257 брой предприятия, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/query.jsf?x_2=331 заети лица, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/query.jsf?x_2=789 приходи от дейността. Посетени на 1.09.2018 г.
35. Попчев, И. 2005. Бизнес интелигентност: практически аспекти. В: Сборник от доклади в научна конференция с международно участие, 2008, Бургас, III: 336 – 340.
36. Попчев, И. 2006. Метафората бизнес интелигентност. Автоматика и информатика, 4: 11 – 13.
37. Стойчева, М. 2018. 4 стоки, при които България е лидер по износ в света. <https://money.bg/economics/4-stoki-pri-koito-balgariya-e-lider-po-iznos-v-sveta.html> Посетен на 1.09.2018 г.
38. Танева, Г. 2012. Конкурентоспособността като фактор за постигане на устойчив икономически растеж. Научни трудове на ФИСН, УИ „П. Хилендарски“, 98 – 120. ISSN 1313-227X
39. Тодоров, К. 2008. Бизнес стратегия на малката фирма. НБУ, 280 стр.
40. Янкова, Т., Илиева, Г., Клисарова-Белчева, С. 2018. Внедряването на БИС като фактор за интеграция на страните от ЕС. Под печат.
41. Yosifov, T., Taneva, G. 2017. Innovation Processes and Conditions for Financing Innovations in Bulgaria, Trakia Journal and Sciences, Vol. 15, Suppl. 1, 132 – 136. ISSN 1313-7069.

ДЕФИЦИТИ В ПОЛИТИКАТА ЗА ГРАДСКО ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРИЯ

Гл. ас. д-р Делян Ангелов

„Типични за повечето градове са недостигащото пространство, пречките с различен характер, прекомерният шум, замърсяването, рисковете от злополуки и други унижителни условия.“

Ян Геел¹

ОП „Устойчиво и интегрирано градско развитие“ е част от кохезионната политика на ЕС и ОП „Региони в растеж“ 2014 – 2020 г. („Regions in growth“ 2014 – 2020²). Новите правила и законодателство, уреждащи следващия кръг на политиката на сближаване на ЕС и инвестициите за периода 2014 – 2020 г., бяха одобрени от Съвета на Европейския съюз през декември 2013 г. официално.

Европа е най-високо урбанизираният континент. Административните граници на градовете вече не отразяват физическите, социалните, икономическите и екологичните реалности на градското развитие, така че са нужни нови форми на гъвкаво управление и развитие.

Развитието на европейските градове ще определи какво ще е бъдещото икономическо, социално и териториално развитие на Европейския съюз. Ето защо градовете са от основно значение за успешното прилагане на стратегията „Европа 2020“.

Политиката на сближаване за периода 2014 – 2020 г. цели да насърчи интегрирани стратегии, които подобряват *устойчивото градско развитие*, за да се укрепи устойчивостта на градовете и да се осигури взаимодействие между инвестиции, подкрепяни от европейските структурни и инвестиционни фондове (ESF).

Като основен принцип на Европейския фонд за регионално развитие (ЕФРР) е подкрепата за устойчивото градско развитие

¹ Геел, Я., Градове за хората, ИК „Жанет 45“, 2016.

² <https://www.eufunds.bg/index.php/en/programming-period-2014-2020/operational-programmes-2014-2020/operational-programme-regions-in-growth-2014-2020>

чрез интегрирани стратегии, които се занимават с икономическите, екологичните, климатичните, социалните и демографските предизвикателства на градските райони (член 7 от Регламента за ЕФРР). Смисълът на този принцип е двоен: това означава, че ресурсите трябва да се концентрират по интегриран начин, да се насочат към области със специфични градски предизвикателства и в същото време – че финансирани от ЕФРР градски проекти за развитие следва да бъдат интегрирани в по-широките цели на програмите. Държавите трябва да се стремят да използват Европейския социален фонд (ЕСФ) в синхрон с ЕФРР за подкрепа на мерки, свързани със заетостта, образованието, социалното приобщаване и институционалния капацитет и изпълнявани съгласно с интегрираните стратегии.

Градовете са пространствено концентриран израз на човешката дейност и взаимодействия. Те са днес, в условията на променяща се икономика, център на европейската икономика и осигуряващи работни места и градската среда се превръща в катализатор за творческа дейност и иновации в целия ЕС. Над 70% от населението на ЕС живее в градове и урбанизирани територии и тези райони генерират повече от две трети от БВП на ЕС. Те обаче са и местата, в които се генерират постоянни проблеми, като безработица, сегрегация, бедност, както и сериозен натиск върху околната среда. Следователно политиките, провеждани във връзка с градските райони, трябва да имат по-голямо значение за ЕС като цяло.

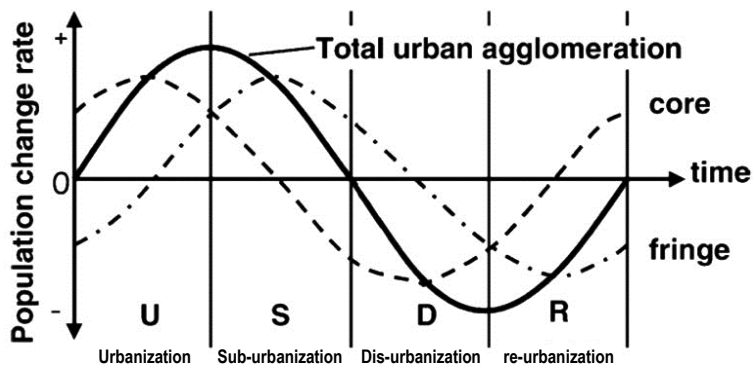
Все по-ясно е, че различните предизвикателства пред градските райони – икономически, екологични, климат, социални и демографски – са преплетени и успех в градското развитие може да бъде само постигнат чрез интегриран подход. Следователно мерки за физическо градско обновяване трябва да се комбинират с мерки за насърчаване на образованието, икономическото развитие, социалното приобщаване и опазването на околната среда, развитието на силни партньорства, включващи граждани, гражданско общество, местната икономика и различните нива на управление.

Комбинирането на капацитет и познания на местно равнище е от съществено значение за идентифицирането на общи решения и постигането на добре приети и устойчиви резултати.

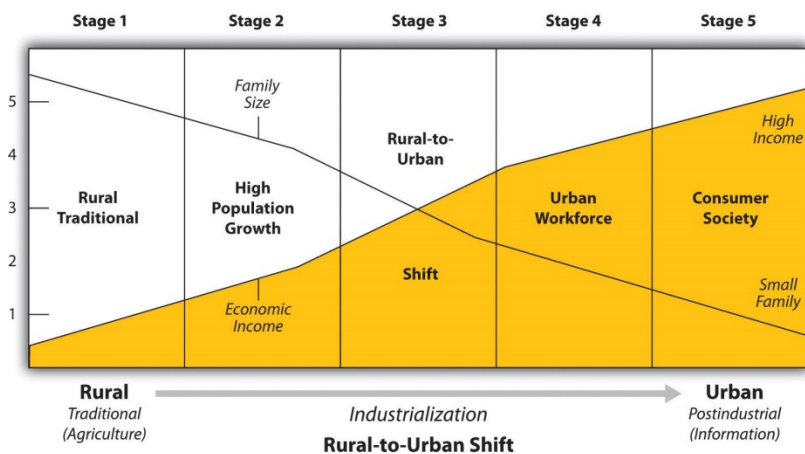
Подобен подход е особено важен в този момент предвид сериозността на предизвикателствата пред европейските градове. Те варират от специфични демографски промени до последствията на икономическата стагнация по отношение на създаването на работни места и предоставянето на услуги, на влиянието на климата. Определянето на ефективни отговори на тези предизвикателства ще бъде от решаващо значение за постигането на интелигентно, устойчиво и приобщаващо общество, предвидено в стратегията „Европа 2020“.

Пет етапа в развитието на урбанизацията в развитите страни

В науките, изследващи урбанизацията, са приети няколко обобщаващи етапа на градско развитие. Те обясняват най-общо водещия процес на пространствено разширяване и забавяне на градската експанзия. *Първият етап* обхваща значителен период на 19. век, когато на територията на развитите западни страни протичат първият и вторият етап на индустриализация. В този период се оформя и заема място в градското пространство индустриалното работническо население на градовете. В края на етапа се осъществяват първите мащабни и социално насочени ревитализационни проекти (Париж, Лондон, Брюксел и др.), чувствително променили условията в жилищните работнически райони, но установили трайната сегрегация на градската територия. *Вторият етап* е свързан с мащабната миграция от Европа към Новия свят и бързото нарастване на урбанизационните процеси там (на първо място САЩ и Ню Йорк, Аржентина и Буенос Айрес и др.). *Третият етап* се развива под влиянието на Голямата депресия и Втората световна война. Характерни за него са появата на високото жилищно строителство, панелното строителство, обособяването на отдалечени предградия спални и сателитни селища, модернистичната архитектура и типичното за Америка „градско разпростиране“ (urban sprawl). *Четвъртият етап* е означен с явлението „бягство от градовете“ (urban exodus) и външните предградия, резултат главно от процеса на деиндустриализация. И *петият етап*, започнал с новото хилядолетие, е „завръщане към града“ с прехода към икономика, доминирана от услуги, информационни технологии и според някои определяна като градска.

<https://www.socionauki.ru/journal/articles/129322/>

The formula states that as countries urbanize and industrialize, family size will naturally go down and incomes traditionally go up.

<http://open.lib.umn.edu/worldgeography/chapter/1-4-globalization-and-development/>

Фиг. 1. Основни етапи в развитието на урбанизацията и връзката им с демографския и стопанския преход

Модерното урбанизационно развитие, започнало с началото на индустриалната революция, е свързано и с т. нар. *първи демографски преход*³, както и с миграционните потоци, насочени от земеделс-

³ За разлика от т. нар. втори демографски преход (SDT), теория на холандския демограф Де Каа, утвърдила се след 1986 г.

ките райони към индустриалните центрове. Успоредно с нарастването на значението на градовете и градския начин на живот нараства значението на индустриалните отрасли за националната икономика, а оттам и нарасналите изисквания в отглеждането и образованието на новите поколения. Последното води до типичната за индустриалните градове по-ниска раждаемост и формирането през втората половина на 19. век на т. нар. нуклеарно семейство, изграждащо основата на градския масов консумаризъм през 20. век. С нарастването на консумативната градска култура и покачването на стандарта на живот на средния гражданин се оформят по-близки и по-отдалечени предградия, водещи до изпразване и деградация на част от централната жилищна зона, заета навремето от индустриално работническо население. Тези стари индустриални жилищни райони, наред с изоставената в градовете и техните околности индустриална производствена инфраструктура (т. нар. *brownfield*) оформят съществения дял на проблемите на градското развитие в късноиндустриалния период – т. нар. депресивни градски територии/зони. За решаването на този масов в рамките на ЕС проблем бяха инициирани програмите за градско развитие към ОПРР.

Еволюция на ОПРР – градско развитие

- ЛОКАЛИЗИРАНЕ НА ПРОБЛЕМИТЕ (URBAN I, II)

Изоставени индустриални зони, браунфийлд, пристанища

- ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ (URBAN II, URBAST I)

Вътрешни гета

- ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ И РАЗВИТИЕ (URBAST II, III)

Ревитализация предградия

- УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ И ИНТЕГРАЦИЯ (JESSICA)

Ревитализация център, интеграция

Фиг. 2. Еволюция в ОПРР на ЕС за градско развитие

Източник: авторът

Политиките на ЕС за градско развитие и възстановяване започват към края на 1970-те години наред с осъзнаването на процесите на деиндустриализация и социалните и инфраструктурни проблеми

в старите индустриални центрове. Наред с трайната безработица, социалното изключване и пространствената сегрегация старите промишлени райони са територии с екологична и финансова натовареност, източник на увеличаващи се социални проблеми.

Оттеглянето по времето на Тачър на правителството от социални дейности, особено по проекти и инфраструктура в градовете, води до напрежение в много от старите урбанизирани райони на Обединеното кралство. Оформят се сегрегирани вътрешни гета.

С разрастването на социалните и икономическите проблеми, произлизащи от депресивните градски зони, все по-ясно става, че това е един стереотипен проблем за градското развитие на всички страни в ЕС. Така се стига до решението за обща политика. Така се появяват първите програми URBAN I и URBAN II. Те са насочени към спешното решаване на дълго натрупваните проблеми. Такива са изоставените индустриални и пристанищни зони, деградирали и западнали жилищни райони. Програмите за градско развитие следват етапите на разширяване на ЕС. Страните от Източна Европа имат сходни проблеми, що се отнася до общия процес на деиндустриализация и структурно приспособяване. Но има и ред специфични особености на градския упадък: огромни и амортизирани, морално остарели жилищни панелни предградия – градски спални. С десетилетия неподдържана градска инфраструктура – натрупване на различни проблеми. Начало на градска пространствена сегрегация на градското население. Липса на национална и регионална урбанизационна политика. Разцвет в самоуправството, индивидуалните решения и нездравия инвестиционен интерес по отношение на промяната на градската архитектурна среда и публичното пространство.

URBAN – 1, 2 (1994 – 2006)

През програмния период 1994 – 1999 г. програмата URBAN I финансира програми в общо 118 градски зони. Общата помощ на Общността възлизаше на почти 900 млн. евро по цени от 1999 г., което позволи общо €1,8 милиарда общи допустими инвестиционни разходи, за да помогне на 3,2 милиона души в цяла Европа. Изпълнените схеми значително подобряват качеството на живот в целевите области. Обещаващите постижения показват важността на подхода, предложен от URBAN, за справяне с високата концен-

трация на социални, екологични и икономически проблеми, които все повече се срещат в градските конгломерати. Това включва няколко операции, съчетаващи рехабилитацията на остарялата инфраструктура с икономическите действия и действията на пазара на труда, допълнени от мерки за борба със социалното изключване и повишаване на качеството на околната среда. Примери за проекти Urban I са налични в централната база данни, съдържаща успешни материали, финансирани от ЕФРР; в „Изберете тема“ отбележете „Регенериране на градската среда и промишлено преустройство“.

URBACT 1 (2002 – 2006); URBACT 2 (2007 – 2013)

В продължение на около 15 години програмата URBACT е програма „Европейско териториално сътрудничество“, чиято цел е да насърчи устойчивото интегрирано градско развитие в градовете в цяла Европа. Той е инструмент на политиката на сближаване, съфинансиран от Европейския фонд за регионално развитие, 28-те държави членки, Норвегия и Швейцария.

Мисията на URBACT е да даде възможност на градовете да работят заедно и да разработват интегрирани решения на общи градски предизвикателства чрез работа в мрежа, изучаване на опита си, извличане на поуки и идентифициране на добри практики за подобряване на градските политики.

След успеха на програмите URBACT I и II URBACT III (2014 – 2020 г.) беше разработена, за да продължи да насърчава устойчивото интегрирано градско развитие и да допринася за изпълнението на стратегията „Европа 2020“ (връзката е външна).

ЛАЙПЦИГСКА ХАРТА (2007) за устойчиви европейски градове. Съгласувана е по повод на Неформалната среща на министрите, отговарящи за развитието на градските райони и териториалната кохезия в Лайпциг на 24 – 25 май 2007 г.

Лайпцигската харта споменава области, върху които градската политика трябва да се съсредоточи във всеки случай:

- бедни квартали;
- подобряване на публичните пространства;
- модернизирание на инфраструктурата с акцент върху спестяването на енергия;

- по-добро образование за децата и опреснително обучение за работниците;
- по-добър и по-ефективен обществен транспорт във и между градовете.

Чрез Лайпцигската харта за устойчиви европейски градове министрите на държавите членки се споразумяват за общи принципи и стратегии на политиката за развитието на градските райони и поемат ангажимент:

- „да инициират политически дебати в своите държави относно това как да залегнат принципите и стратегиите на Лайпцигската харта за устойчиви европейски градове в политиката за национално, регионално и местно развитие;
- да използват инструментариума на интегрираното развитие на градските райони и свързаното с това управление за прилагането му и за тази цел да създадат необходимата рамка на национално равнище;
- да насърчават създаването на балансирана териториална организация въз основа на европейска полицентрична градска структура“ (Лайпцигска харта, 2007).

В документа са посочени редица въпроси, свързани с градското развитие, на които

- да бъде потърсено решение в една обща европейска рамка при спазване на принципа на субсидиарността.

Хартата за първи път извежда на преден план необходимостта от политика за интегрирано развитие на градските райони, което на практика означава едновременно и справедливо да се отчитат грижите и интересите, които имат отношение към градското развитие. В документа е посочено, че „политиката за интегрирано развитие на градските райони е процес, при който се координират пространствените, секторните и времевите аспекти на основни области от градската политика. От съществено значение е участието на икономическите актьори, заинтересованите страни и обществеността.

Политиката за интегрирано развитие на градските райони е основна предпоставка за реализирането на стратегията на ЕС за устойчиво развитие. Осъществяването ѝ е задача от европейски мащаб, но изисква също и отчитане на местните условия и нужди, както и на субсидиарността“ (Лайпцигска харта, 2007).

Във връзка с Териториалната програма и Лайпцигската харта Комисията по регионално развитие на Европейския парламент в края на 2007 г. изготвя Предложение за резолюция относно последващи действия, свързани с двата документа. В предложението е посочено, че целите и приоритетите на хартата и програмата могат да бъдат постигнати само ако се следва всеобхватна, междусекторна и цялостна стратегия за развитие, която прилага интегрирания подход за градско развитие на практика. За тази цел прилагането на интегриран подход трябва да се превърне в задължителна предпоставка при планирането на програми и подбора на проекти по структурните фондове след 2013 г.

Приоритетите и целите на *Лайпцигската харта* и последвалите я Декларации са препотвърдени и доразвити в „*Териториалната програма 2020 на Европейския съюз*“ (*Territorial Agenda of the European Union 2020*⁴), договорена на неформална министерска среща в Гьодьолю през май 2011 г. по време на унгарското председателство на Съвета на ЕС. ТА2020 акцентира върху балансираното многоцентрово териториално развитие, както и използването на интегрирани подходи за развитие в градските, руралните и специфичните райони. По време на срещата министрите излизат с обща декларация, известна като „Декларацията от Гьодьолю“, с която заявяват, че: „е назрял моментът за приемане на интегриран и междусекторен подход към балансираното развитие на европейските градове“ (Декларация от Гьодьолю, 2011).

Инструментът **JESSICA** (*Joint European Support for Sustainable Investment in City Areas / Съвместна европейска подкрепа за устойчиви инвестиции в градските райони*)⁵ е съвместна инициатива на Европейската комисия (ЕК), Европейската инвестиционна банка (ЕИБ) и Банката за развитие на Съвета на Европа. Ресурсът за Оперативната програма се предоставя от Европейския фонд и от Държавния бюджет на Република България.

Поради револвиращата природа на инструмента JESSICA ресурсът, който управляваме, инвестираме под формата на кредити

⁴ http://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/communications/2011/territorial-agenda-of-the-european-union-2020

⁵ http://ec.europa.eu/regional_policy/bg/funding/special-support-instruments/jessica/

в проекти. Кредитите се погасяват и така те заедно с лихвите могат да се използват за финансиране на нови проекти.

Основната цел на JESSICA е да стимулира инвестициите на местната власт и бизнеса в градски проекти със значим социален ефект, но с по-ниска от средната за пазара финансова и икономическа възвръщаемост. Ниската цена на ресурса и изключително дългият срок на кредитите (до 30.06.2035 г.) дават възможност за реализиране на проекти с висока обществена значимост, които не биха били възможни при традиционните банкови форми и условия на финансиране. Важно е проектът да генерира положителни нетни парични потоци във времето, което гарантира редовното обслужване на кредита.

JESSICA насърчава *устойчивото градско развитие*, като подкрепя проекти в следните области:

- **градска инфраструктура** – включително транспорт, вода/отпадъчни води, енергия;
- **историческо наследство и културни обекти** – за туризъм и други устойчиви приложения;
- **повторно разработване на запустели индустриални земи и сгради** – включително разчистване на площадките и обеззаразяване;
- **създаване на нова търговска и административна площ за малки иновативни фирми;**
- **университетски и училищни сгради и съоръжения;**
- **медицински, биотехнологични и други специализирани съоръжения;**
- **съоръжения за спорт, отдих и развлечения;**
- **интегрирани проекти, подобряващи енергийната ефективност;**
- **и други разкрсяващи, облагородяващи, възраждащи градовете проекти.**

Средствата на финансиранятия по JESSICA се инвестират под формата на нисколихвени дългосрочни заеми или дялови участия в градски проекти. Основното изискване към проектите, за да получат финансиране, е да са включени в интегрирания план за градско възстановяване и развитие.

Те трябва да отговарят и на допустимите дейности по приоритетната ос „Устойчиво и интегрирано градско развитие“ на прог-

рама „Регионално развитие“. Задължително е проектите да генерират приходи, за да могат да върнат на фонда полученото финансиране. Информация за приоритетните сфери на интервенция по JESSICA се съдържа в поканата за набиране на проектни предложения на Фонда, която можете да намерите тук, както и в инвестиционната политика на Фонда.

Налице са нови модели на социално-пространствена поляризация, основаваща се все повече на неравенството на доходите и на етническата принадлежност.

Темата за пространствената сегрегация заема съществено място както в научните изследвания, така и в политическите дискусии. Така например в доклада „Градове на бъдещето“ („*Cities of tomorrow*“⁶, 2011), разработен от Европейската комисия, се подчертава, че е необходимо да се работи в посока към „[...] социално сближаване, баланс и интеграция [...], да се намалят различията между кварталите и да се достигне до ниска степен на пространствена сегрегация и социална маргинализация“⁷.

В периода 17 – 18 февруари 2014 г. Европейската комисия организира форум под надслов „Градовете на бъдещето: да инвестираме в Европа“⁸. Основната цел на форума е да се насърчи дебат на европейско равнище по въпросите за необходимостта от програма за градско развитие на ЕС.

След форума няколко организации на заинтересовани страни формулират своите изрични призови чрез документи за изразяване на позиция. Съветът на европейските общини и региони (СЕОР) призовава за приемането на програма на ЕС за градовете, с която да се улеснят достъпът и активното участие на всички видове градове – малки, средни и големи, в процеса на изработване на политики за тяхното развитие.

Асоциацията на местните власти Energy Cities² потвърждава необходимостта от формулирането и прилагането на програма на ЕС за градовете.

⁶ http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/citiesoftomorrow/citiesoftomorrow_final.pdf

⁷ Пак там.

⁸ http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/conferences/urban2014/index_en.cfm

В контекста на горното Комитетът на регионите в края на 2014 г. чрез свое становище призовава Комисията да изготви Бяла книга за интегрирана градска политика преди представянето на стратегията, която ще наследи стратегията „Европа 2020“, и бюджета на ЕС за периода след 2020 г. Целта на тази Бяла книга би трябвало да бъде да се установи по-интегриран подход на политиката и законодателството на ЕС във връзка с градовете и градските райони и да се привлекат градовете и местните и регионалните власти за по-активно участие в подготовката на тази политика, както и да се отправят препоръки за това кои елементи в европейските програми за финансиране са подходящи за подпомагането на развитието на градовете.

Членството на България в ЕС съвпадна с втория и третия етап на програмите URBACT, както и с началото на инструмента JESSICA. По същество в по-висока степен българските градове са се възползвали от периода на JESSICA. Проектите т. нар. „*Красива България*“ бяха проведени по URBACT 3.

Целта на JESSICA като финансов инструмент в България е да се създадат възможности за публичния и частния сектор за съвместни инвестиции в проекти за градско развитие и възстановяване на градски зони в седемте най-големи града в България – София, Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Стара Загора и Плевен.

Финансирането по инициативата JESSICA се осъществява чрез подаване на проектни предложения към т.нар. Фондове за градско развитие. На 30 май 2012 г. е сключено Оперативно споразумение за предоставяне на условен заем между Фонд за органите на местното самоуправление в България – ФЛАГ ЕАД, Европейската инвестиционна банка и Фонд за устойчиво градско развитие (ФУГР). ФУГР е вторият фонд за градско развитие, създаден в България по линията на инициативата JESSICA.

ФУГР финансира проекти със значим социално-икономически ефект на територията на столицата чрез предоставяне на нисколихвени заеми, банкови гаранции и инвестиции в дялово участие. Общият финансов ресурс на фонда е близо 50 млн. лева, като 24,6 млн. лева са осигурени по линия на Оперативна програма „Регионално развитие“ 2007 – 2013 чрез Холдинговия фонд по инициативата JESSICA, а 24,6 млн. лева са осигурени като

съфинансиране от ФЛАГ. Фондът ще инвестира в проекти, които генерират недостатъчен приход, за да бъдат финансирани от пазара, и имат висок обществен ефект.

**Таблица 1. Одобрени и финансирани проекти по ФУГРС
(Фонд за устойчиво градско развитие на София)**

№	Наименование на проекта	Контрагент	Номер и дата на договор за проектно финансиране	Стойност на проекта
1	„Първи етап на проект реконструкция и капитален ремонт на „Женски пазар“, гр. София“	„Пазари Възраждане“ ЕАД	1/30.8.2013	8 197 295.53
2	„Магичен замък – София“	„Ред Касел“ ЕООД	2/21.3.2014	2 981 531.12
3	„Възстановяване на пазарен комплекс „Връбница“, гр. София	„Пазари Север“ ЕАД	3/12.5.2014	1 746 310.00
4	„Подобряване качеството на медицинските услуги и осигуряване на рентабилна здравна инфраструктура в Първа МБАЛ чрез закупуване и доставка на иновативна медицинска апаратура в „Първа МБАЛ – София“ ЕАД“	„Първа МБАЛ – София“ ЕАД	4/22.8.2014	697 632.00
5	„Подобряване на социалната инфраструктура и качеството на медицинските услуги в „Първа специализирана акушеро-гинекологична болница за активно лечение „Света София“ ЕАД	„Първа Специализирана Акушеро-гинекологична болница за активно лечение „Света София“ ЕАД	5/22.8.2014	574 714.15
6	„Осигуряване на рентабилна здравна инфраструктура и подобряване качеството на медицинските услуги в Четвърта МБАЛ чрез закупуване и доставка на нова медицинска апаратура“	„Четвърта МБАЛ – София“ ЕАД	6/22.8.2014	600 000.00
7	„Изграждане на Многофункционален спортен комплекс „Зона Б-5-4“, част от изграждането на парк „Възраждане“	„Спортна София – 2000“ ЕАД	7/15.10.2014	3 288 152.00
8	„Изграждане на Образователно-спортен комплекс в гр. София, район Лозенец“	„Образователно-спортен комплекс Лозенец“ ЕАД	8/15.12.2014	34 814 148.00
9	„Изграждане на „Пазар на цветята“	„Пазари Север“ ЕАД	9/26.1.2015	3 197 500.00
10	„Парк „Възраждане“, гр. София, район „Възраждане“, м. „Зона Б-5-4“, кв. 1а, УПИ I и УПИ III – I етап	„Софийски имоти“ ЕАД	10/28.1.2015	3 167 382.28

№	Наименование на проекта	Контрагент	Номер и дата на договор за проектно финансиране	Стойност на проекта
11	„Развитие на високотехнологично лечение в СБАЛО – ЕАД, гр. София“	„Специализирана болница за активно лечение по онкология“ ЕАД	11/28.01.2015	5 746 928.05
12	„Внедряване на високотехнологична медицинска апаратура за диагностика и лечение в УМБАЛ „Св. Иван Рилски“ ЕАД“	„Университетска многопрофилна болница за активно лечение „Св. Иван Рилски“ ЕАД	12/28.1.2015	11 973 420.00
13	„Иновативно лечение на заболяването „ендометриоза“ и статични заболявания на ЖПО в „Медицински център Салвебис“ – София“	Медицински център „САЛВЕБИС“ ООД	13/24.8.2015	1 411 317.00

http://www.jessicasofia.com/docs/odobreni_proekti_FSUDS.pdf

Силно впечатление прави комерсиалният елемент в българските проекти за градско възстановяване, за разлика от повечето европейски, които са с по-висока степен на публична насоченост. От тринадесет одобрени проекта за Столичната община шест са за здравни заведения и три за търговски обекти. В основата на всички проекти за здравни институции е купуването на нова апаратура. Важно е да се отбележи, че новата медицинска апаратура е изцяло насочена към привличане на скъпоструващи (по НЗОК и свободен платен достъп) направления за изследвания, увеличаващи приходите на конкретните лечебни заведения. В много случаи тази апаратура не е свързана с актуалните или широко разпространени заболявания, от които има масова нужда. С други думи – приоритетът не са наличните и преобладаващи здравни проблеми на местното население, а конкурентоспособността и приходите на конкретни здравни дружества.

По подобен начин стои и въпросът с проектите за общински търговски зони. Ревитализират се и се благоустрояват пазарни площи, но това не са публични пространства за свободен достъп или рекреация, а търговски обекти, в които наемите за търговците (а оттам и цените) се увеличават. В крайна сметка целта на тези реновирани обекти е да увеличат в дългосрочен план общинските приходи. Дори проектът „Многофункционален спортен

комплекс „Зона Б-5-4“ не е публичен обект с безплатен достъп. Този проект, както и други подобни на територията на столичната община са построени и стопанисвани от еднолично акционерно дружество „Спортна София – 2000“.

Таблица 2. РФГР, град Пловдив, приети за разглеждане проекти към 1.01.2017 г.

	НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ	ГРАДСКА ИНФРАСТРУКТУРА	РЕХАБИЛИТАЦИЯ НА СГРАДИ	КУЛТУРА И РАЗВЛЕЧЕНИЕ	СПОРТ	ЗДРАВЕ	ПРОИЗВОДСТВО И ТЪРГОВИЯ
1	Общественият ПУ	Жилища за индустрията	Комплекс „Каменица“	Мултиплекс „Марково тепе“	Зала за зимни кьнки	Медицинско оборудване „Медикус Алфа“	Реновиране завод „ФинТех Маш“
2	Училище за надарени деца	Рехаб. и нова топлопленосна мрежа на EVN	Рехабилитация кино „Космос“		Екопарк „Марица“	Помещения и оборудване на болница „Св. Каридад“	Склад на „Софарма“
3	Университет за устойчиво развитие	Закрит паркинг за 350 леки коли	Централна поща		Център за плажен волейбол		Шоколадова работилница и търг. зала
4			Реставрация на къща на арх. Светослав Грозев		Плувен басейн 50 м		Търговска база на „Симид“
5			Централна гара				

<http://jessicafund.bg/bg/category/nashite-proekti/plovdiv/>

За разлика от София проектите по ФУГР за гр. Пловдив са в малко по-висока степен с насоченост към публичната и туристическата инфраструктура на града. Въпреки че и там общото ниво на комерсиалност е над средното спрямо останалите програми на ЕС, цялостната полза за града и неговите гости е по-висока. Основните причини за това са три: изборът и подготовката на града за Европейска столица на културата през 2019 г.; „Старият град“ и множеството възможности за ремонт и реконструкция на архитектурните му паметници; река Марица, която до днес няма обществен проект за атрактивна паркова зона в рамките на града.

- Екопарк „Марица“, Спортни съоръжения – Пловдив

(Пловдив е лидер в практикуването на гребни дисциплини в България, което се дължи на прекрасния гребен канал на р. Марица, реконструиран и разширен през 80-те години на миналия век. Каналът е с дължина 2200 м, широк е 120 м);

- Реставрация на къща, проектирана от арх. Светослав Грозев

(Къщата на тепето. С атрактивна локация с панорамна гледка към целия град, Главната, тепетата, Стария Пловдив, Джумаята, Марица. Къщата е проектирана в германски стил от 30-те години от един от най-големите архитекти на миналия век – Светослав Грозев);

- Реконструкция на Централната жп гара

(От 1870 г. Сградата на гарата е проектирана в стил сецесион от италианския архитект проф. Мариано Пернигони и е завършена през 1908 г. През 2013 г., Министерството на транспорта предоставя на концесия стопанисването на сградата на жп гара Пловдив)

<https://www.google.com/maps/@53.3922566,-2.9565458,3a,75y,102.17h,93.07t/data=!3m6!1e1!3m4!1sqPV94kYZTt2SsXiG5d0G2A!2e0!7i13312!8i6656>

Снимка 1. Ревитализацията на жилищен район от края на 19. век и преустройството му във функционални, нискобюджетни домове

Проектите във Франция заложиха на решаването на проблемите с гетоизираните блокови жилищни комплекси, строени през 1960-те и 1970-те. Тези жилищни зони, строени навремето като модерно решение на жилищния проблем при недостига на социално достъпни и нискобюджетни жилища, с времето прераснаха в основен проблем на градската деградация и пространствена сегрегация.

1967

2007

<https://tecelyon.info/viewtopic.php?topic=577&forum=12>
[http://numelyo.bm-lyon.fr/BML:BML_01ICO00101570c1195c345d?&query\[0\]=category](http://numelyo.bm-lyon.fr/BML:BML_01ICO00101570c1195c345d?&query[0]=category)

Снимка 2, 3. Жилищният район „Minguettes“, в експлоатация от 1967 г. и премахнат през 2007 г., за да освободи място на паркова зона в гр. Лион

Основните проблемни зони са част от предградийните зони на най-големите френски агломерации Париж, Лион и Марсилия. Проблемите на гетоизацията и градската пространствена сегрегация във Франция са пряко свързани с етнорелигиозните и културните различия и неинтегрираността на големите и компактни имигрантски общности.

В края на 2016 г. световноизвестният датски урбанист проф. Ян Геел (от името на основаната от него градоустройствена компания) прие поканата на столичния кмет г-жа Фандъкова и Здравко Здравков (главен архитект) да консултира Столична община в създаването на стратегия за ревитализация и развитие на публичните пространства в централната част на столицата, поставяйки началото на проекта „София – град за хората“.

Ян Геел публично представи доклад по проекта „София – град за хората“ на 4 октомври 2017 г. в сградата на Университета по архитектура, строителство и геодезия (УАСГ).

„Столичната община има огромно желание да подобри града и има прекрасна визия за това“ – заяви проф. Ян Геел⁹.

Парадоксалното в случая, което е показателно за стратегията в развитието на българската урбанизация, е, че докато се създават планове за решаване на проблемите в една част от града (центъра), същите проблеми с размах се създават в други райони. Турската компания „Garanti Koza“ през 2016 г. получи правото на строеж на жилищен и търговски комплекс за над 5000 души в район „Младост“. Част от проекта са три жилищни сгради (най-голямата от които е висока 113 метра), хотел и търговски център. Проектът на „Garanti Koza“ за комплекс е под името *Grand Canyon* е с над 30 000 м² разгъната площ, 765 апартамента, хотел и търговски център.

⁹ https://www.sofia.bg/news/-/asset_publisher/1ZIMReQfODHE/content/gotov-e-doklad-t-sofia-grad-za-horata-na-urbanista-prof-an-geel/pop_up?_101_INSTANCE_1ZIMReQfODHE_viewMode=print&_101_INSTANCE_1ZIMReQfODHE_languageId=en_US

https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2018/06/27/3207689_kabinetut_otpusna_oshte_dve_godini_za_izgrajdaneto_na/

Снимка 4. Проектът на турската компания, който ще натовари допълнително и сега претоварените трафик и населеност на района

В опозиция на надпреварата във високото градско строителство в България, най-мощният от всички проекти е този за реконструкцията на старото пристанище на град Хамбург, която не включва строителство на високи сгради, с изключение на новата концертна зала. Системата на пристанищата в Европа бе драстично изменена преди няколко десетилетия с развитието на контейнеровозния транспорт, тъй като много от тях не са достатъчно дълбоки. Така в редица страни (Великобритания, Ирландия, Германия, Дания, Холандия) се наложи изграждане на нови пристанищни комплекси, а старите бяха изоставени като трудни за реинвестиране зони. След повече от две десетилетия на изоставяне от началото на 1990-те започна постепенната им реконструкция. Проектът в Хамбург, наречен Хафен сити, е най-мощният от този вид в континенталната част на Европа. Най-добрите архитекти по света работят по проекти в района. Хафен сити се счита за един от най-интересните от гледна точка на архитектурата на съвременните интегрирани проекти за развитие.

По време на строителството се въвеждат енергийно ефективни технологии, тук се предвиждат възобновяеми енергийни източници и намаляване на вредните емисии.

<http://urbanurban.ru/blog/experience/290/Port-propiski>

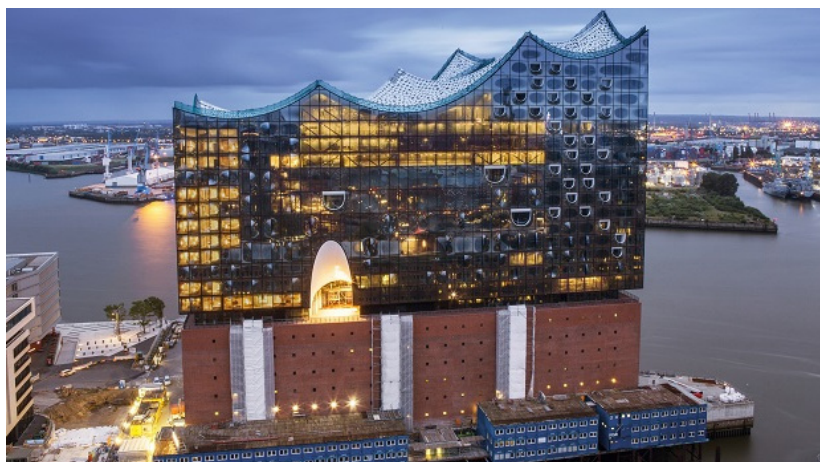
<http://www.astoc.de/index.php?lan&p=p&s=2&id=142&t>

Снимка 5, 6. Общ план на района на Хафен сити и част от новото публично пространство на мястото на бившия главен док

До средата на 2020 г. жилища ще бъдат създадени за 12 000 души и около 40 000 работни места.¹⁰

Трябва да се отбележи, че транспортната инфраструктура и социалните съоръжения, които са важни за целия град, са изградени за сметка на профилните министерства на града. Специално създаденият фонд „Град и пристанище“ се занимава с местни проекти и продажба на земя за развитие и разработчиците изграждат само жилищни и търговски сгради.

Брилянтът на проекта е новата концертна зала на филхармонията на град Хамбург (*Elbphilharmonie*), нетипично за Германия, завършен с двугодишно закъснение. Новата концертна зала в Хамбург, разположена на река Елба, е построена върху стара складова база (най-голямата в бившето пристанище) и е висока 110 метра (с три метра по-ниска от софийската Гранд каньон), което я прави най-високата обитавана сграда в града. Голямата зала е с капацитет за 2000 зрители, а сцената е заобиколена от терасовидно разположени места. Архитектурният шедьовър е дело на швейцарската фирма *Herzog & de Meuron*.

<http://binar.bg/54787/grand-opening-of-elbphilharmonie/>

**Снимка 7. Сградата на филхармонията на Хамбург,
част от проекта Хафен сити**

¹⁰ <http://www.astoc.de/index.php?lan&p=p&s=2&id=142&t>

<https://www.hafencity.com/print.php?type=listitems&language=de&id=1529>

Снимка 8. Новоучреденият (от 2006 г.) университет по архитектура и градоустройство The Hafen City University Hamburg

В заключение трябва да се отбележи една основна, за наше съжаление, разлика между проектите за градска ревитализация и устойчиво развитие у нас и в Централна и Западна Европа. В по-развитите европейски икономики проектите в по-голяма степен са фокусирани върху публичните градски пространства със свободен достъп. Дава се предимство на проекти за ревитализация на стара жилищна инфраструктура, предимно за социални жилища.

Периодичното издание *The Economist* има традиция да публикува ежегодно класация на най-добрите за живеене градове в света (the world's most liveable city). Това периодично проучване¹¹ използва тридесет фактора, най-важни сред които са безопасност, устойчива градска среда, здравеопазване, образователни ресурси, инфраструктура, достъпност, околна среда и публични пространства, и установява, че шест от десетте най-добри града са в Австралия и Канада, които имат много ниска гъстота на населението (3,2 и 4 души/км² съответно). Разбира се, проучването не е направено от ЕС и действащите в Съюза критерии за градско развитие, но това му дава известна безпристрастност. Виена, която за първи

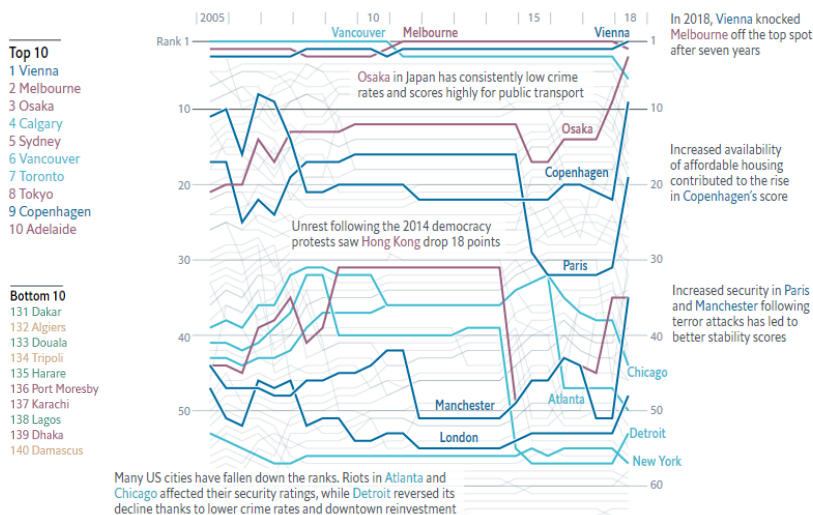
¹¹ <https://www.economist.com/graphic-detail/2018/08/14/vienna-overtakes-melbourne-as-the-worlds-most-liveable-city>

път оглавява класацията, има население от 1,9 млн. (колкото София според неофициални източници), което е относително малко в сравнение с други метрополи в челото. Избрани за участие в класацията са 140 града, сред които единственият избран български представител – София, е на 116 място. Най-големият български град заема непрестижното място след всички останали от Централна и Източна Европа и непосредствено преди определените като най-лоши за живеене градове, които са изцяло от страни от Третия свят. Защо българският град, усвоил най-много средства от фондовете за градско развитие на ЕС, заема последно място по условия за живот сред европейските градове?

City liveability ranking

July 2005-July 2018

Regions Europe Asia North America Latin America
Middle East & North Africa Sub-Saharan Africa

<https://www.economist.com/graphic-detail/2018/08/14/vienna-overtakes-melbourne-as-the-worlds-most-liveable-city>

Фиг. 3. Класация на най-добрите за живеене градове в света за 2018 г. (The Economist, юли 2018 г.)

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. **Геел, Я.** Градове за хората, ИК Жанет 45, 2016.
2. **Георгиев, Л.** Регионална икономика, НБУ 2015.
3. **Сабела, А.** Заразената столица, ИК Ера, 2017.
4. **Петров, К.** Геоурбанистика, Стопанство, 2016.
5. **Танева, Г.** Конкурентоспособността като фактор за постигане на устойчив икономически растеж. Научни трудове на ФИСН, УИ „П. Хилендарски“, 98 – 120. ISSN 1313-227X, 2012.
6. **Florida, R.** Who's Your City, Институт МАД, 2014.
7. <http://www.astoc.de/index.php?lan&p=p&s=2&id=142&t>
8. <http://urbanurban.ru/blog/experience/290/Port-propiski>
9. <https://www.google.com/maps/@53.3922566,-2.9565458,3a,75y,102.17h,93.07t/data=!3m6!1e1!3m4!1sqPV94kYZTt2SsXiG5d0G2A!2e0!7i13312!8i6656>
10. <http://jessicafund.bg/bg/category/nashite-proekti/plovdiv/>
11. http://www.jessicasofia.com/docs/odobreni_proekti_FSUDS.pdf
12. http://ec.europa.eu/regional_policy/bg/funding/special-support-instruments/jessica/
13. <http://open.lib.umn.edu/worldgeography/chapter/1-4-globalization-and-development/>
14. <https://www.socionauki.ru/journal/articles/129322/>
15. <http://binar.bg/54787/grand-opening-of-elbphilharmonie/>
16. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/citiesoftomorrow/citiesoftomorrow_final.pdf
17. http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/conferences/urban2014/index_en.cfm
18. <https://tecelyon.info/viewtopic.php?topic=577&forum=12>
19. [http://numelyo.bm-lyon.fr/BML:BML_01ICO00101570c1195c345d?&query\[0\]=category](http://numelyo.bm-lyon.fr/BML:BML_01ICO00101570c1195c345d?&query[0]=category)
20. <https://www.economist.com/graphic-detail/2018/08/14/vienna-overtakes-melbourne-as-the-worlds-most-liveable-city>
21. https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2018/06/27/3207689_kabinetut_otpusna_oshte_dve_godini_za_izgrajdaneto_na/
22. <https://www.hafencity.com/print.php?type=listitems&language=d&id=1529>

**Европейската интеграция днес –
някои проблеми и възможности**

Българска, първо издание

Коректор: Гергана Иванова

Предпечатна подготовка: Георги Ташков

Печат и подвързия: УИ „Паисий Хилендарски“

Пловдив, 2019

ISBN 978-619-202-419-2

